

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

ZSIDÓ NYARALÁS
Szép Ernő élményétől a rekonstruktív fikcióig

Doktori Értekezés

Németh Gábor

2018.

Témavezető:

Schulze Éva egyetemi magántanár

*Köszönöm Schulze Éva
megtisztelő bizalmát, amelynek birtokában a Színház- és Filmművészeti
Egyetem oktatója lehettem; szeretetteljes figyelmét és értő támogatását,
amelynek erőt és kedvet adó élménye nélkül nem írhattam volna meg sem ezt
a dolgozatot, sem a tárgyául választott forgatókönyvet; és legfőképpen azt a
lassan húsz éve tartó beszélgetést, amelyet az elbizakodottság pillanataiban
a barátságunknak nevezek.*

A doktori értekezés tartalomjegyzéke

I. Az ötlet és vidéke 4

- I./1. Szép Ernőről
- I./2. Az Emberszagról
- I./3. Személyes motívumok - A csillagos házak. Ó utca 48.
- I./4. "Az a Pozsonyi úti ház" - Pozsonyi út 38-42, a Hofstätter-házak
- I./5. Utasok a fedélzeten - alakok Szép Ernő könyvében

II. Forráskutatás 24

- II./1. Privát történelem. A csillagos házak lakóinak visszaemlékezései
- II./2. A Hofstätter-házak leírása a Tér és Formában
- II./3. Újlipótváros lakosságának összetétele. (Zeke Gyula tanulmánya)
- II./4. A Stauffenberg-merénylet, és helye a második világháború eseménytörténetében
- II./5. A merénylet a korabeli sajtó tükrében
- II./6. A magyar fattyúnyelv szótára. Jiddis szólások, fordulatok
- II./7. A középosztály időtöltései. Kártya, szivar, lóverseny.
- II./8. A hajó mint metafora. (Forgács Péter Exodusa)

III. Madárlátta történet 43

A megírás elveiről. A rekonstruktív fikció. Három gépállás.

IV. Zsidó nyaralás 48

A forgatókönyv

V. Epilógus.

VI. Felhasznált irodalom 101

VII. Függelékek 102

Tézisek 118

Theses 121

Szakmai életrajz 124

Témavezetői vélemény 127

Eredetiségi nyilatkozat 128

I. AZ ÖTLET ÉS VIDÉKE

A doktori dolgozat tárgyául és alkalmául választott forgatókönyv, a *Zsidó nyaralás* ötletét Szép Ernő *Emberszag* című könyve adta. A kötet közvetlenül a második világháború után, 1945-ben jelent meg először, a szerző munkaszolgálatban eltöltött hónapjainak friss, az

utólagos, történeti távlat birtokában megfogalmazott megfontolások nélküli beszámolója, ezért felbecsülhetetlen értékű forrása a Holokausztról gondolkodó utókornak. Itt, e dolgozat bevezetésekként, csak az ötlet szempontjából legfontosabb sorokat idézem. Szép Ernő kényszerlakhelyét 1944 júniusától október közepéig a Pozsonyi úton, alább indokolt feltételezésem szerint minden bizonnyal a Hofstätter-Domány-féle házak egyikében, a 38-42. szám alatti csillagos házak egyikének negyedik emeleti, Dunára néző lakásában jelölték ki. A sors kegye emberséges házparancsnokokat juttatott neki.

“A két jóra való házparancsnok, K. úr meg D. báró azt is megengedte, hogy a csillagos lakók is napozhassanak odafenn a tetőterazon. (Keresztény lakás összesen öt volt a házban.) Képzelmű, micsoda áldás volt ez; felhordták az erkélyekre szóló fekvőszékeket, nagy, zöld-piros állóernyőket. Előkerültek a trikók, fönt a terazon zuhany is volt, akár a strandokon. Odafenn olvasgattak meg kártyáztak azután délutánhosszat az urak, asszonyok; aki nem kártyás nő, s nem olyan rabja a regénynek, az fekvőszéken vagy a tiszta crazy pavement-en heverészve kézímunkálhatott, pletykálhatott. Baj volt mindig a zshivajgó gyerekhaddal; az apraja nem akarja az antiszemizmust komolyan venni. Rettentő nehéz volt hangfogót tenni a kacagásukra, visítózásukra, mikor hancúztak odafenn. A nyolc-tíz éveseket meg szívfájdalom elnézni, milyen csöndesek, komolyak ezek, hogy félreülnek a sarokba sokszor, térdük közé bámulnak lefele. Ők mindent tudnak. De kicsit amiatt folyton reszketni kell, a szomszédságból följelentheti valaki a zsidó nyaralást, isten őrizzen.”¹

I./1. “Szép Ernővel csúnyán bánni”²

Szép Ernő felfedezését természetesen én is Tandori Dezsőnek köszönhetem, mint annyian a hetvenes években magára eszmélő generációból. Ő volt az, aki újra komolyan vette azt a csodálatos ajánlatot, ami Szép Ernő lírájával együtt addigra nagyjából *le volt írva*, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. Ernő bácsi, a kis cukrászmester, a bánatos sanzonjaival elűnt a süllyesztőben, hogy átadja a helyét a valóságos Szép Ernőnek.

¹Szép Ernő: *Emberszag*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1984., 29. (A továbbiakban: Szép 1984)

²Tandori Dezső: *Szép Ernővel csúnyán bánni*, Beszélő, V. évf., 41. sz (1994) p. 38-39.

Helyette jön “a titkos világtipp”:

“Eliotttal, Kafkával azonos időben alkotta kiemelkedő műveit - elegyes, egyenetlen költői terméséből legalább húsz darabot -, a kisprózai bővöletei is rokonai a huszadik század legjelesebb prózai dolgainak a szösszenet, a karcolat, a parányi terjedelmű végtelenségmegragadás stb. műnemeiben. Sajnálatosan átültethetetlen fogalmazási módjai, a szív benső ámulatát kifejező, a mi tekintetünk csodáló döbbenetét eredményező szófüzései, látszólag gyermeki, látszatukban keleti, akár zen-buddhista, koanos, haikus etc. módozatai e prózának úgy maradnak az anyanyelvben, hogy csak meg se próbálkoznék vele idegen nyelvű érdeklődőknek becsületszavamat adni, kérem, ez néha a csúcok máshol is alig elért csúcsa.”³

Nem mintha Karinthy paródiája ne lett volna vérezen komoly.

Az “Így írtok ti”-n felhőtlenül nevetgélni, hát, az azért nagyjából ahhoz foghatóan érzékeny reakció, mintha manézsnak néznék a vágóhidat. Karinthy mosolygó gyilkos, és még finom voltam. Vegyük ezt a csonka gúlát, a Dalt az "Ajaj, nehéz ez a neo-primitizmus" ciklusból, szerintem maximum, ha fél órát szórakozhatott vele, mégis, illúziómentes olvasatban annyira gyilkos szöveg, hogy ha valamiféle irodalmi cézár Szép Ernőre küldte volna teljes kritikai nehéztüzérségét, az se csinálhatta (ki) volna jobban.

Talált, süllyedt, annyi neki.

Karinthy úgynevezett görbe tükre valójában a lehető legegyszerűsebb - Szép Ernőt pontosan annak mutatja, sajnos, aki volt - végtelenül modoros, affektáló kisfiúnak, aki valahogy mégiscsak koravénné töpörödött, mint az otffejtett nyári alma az előszobaszekrény tetején. Nem mintha ismernék bárki igazán nagyot, aki nem modoros a végtelenségig, a legmodorosabbak konkrétan és nyilván azok, akik egész életükben a modoruk elrejtésével foglalkoznak, lásd még a bon-mot, amit állítólag gyakran alkalmazott bemutatkozásakor: *“Karinthy vagyok. Térjen magához.”* Nem finomkodik, azonnal lábra megy, tisztára a Nobby Stiles⁴, már akinek ez még mond valamit, ezért még Angliában is rögtön kiállítanak, pedig a paródia írásának pillanatában még nem volt egészen biztos, hogy a tárgyául választott *Gyermekjáték* (*“Kérem én még nem játszottam, / Nem játszottam, /Nem játszottam, / Játsszani szeretnék mostan.”*) lesz majd az örökzöld Szép-sláger, mindörökkön-örökké, ámen.

“Ha én kicsi fiú volna

³ Tandori Dezső: *Szép Ernő, A titkos világtipp*, Szalamandra-könyvek, Budapest, Pro Die Kiadó, 2002., 12.

⁴ Nobby Stiles (1942. május 18 -) A hatvanas évek legendás Manchester Unitedjének kőkemény belemenésekről ismert, világválogatott védője volt. Jelenleg Alzheimer kórral küzd.

*Csilingelne, lovagolna.
Ujságokba sose írna,
Sose írna, sose írna,
Télen-nyáron csilingolna,*⁵

Milyen elképesztően pontos szemétség.

Minden analízisnél, komoly argumentációkkal megérvelt kritikánál pontosabb, hiszen a mégoly okos kritika is körülményes a paródiához viszonyítva, mintha a kört egyetlen biztos körzőmozdulat helyett egyenlő oldalú, konvex tízezerszög szerkesztésével próbálnánk megrajzolni.

Karinthy *Megjegyzése* külön megérne egy misét.

*“Aki ennél még naivabbat ajánl uraságotnak, mint értéktelen hamisítványt, tessék erélyesen visszautasítani.”*⁶

Kíméletlenül kipécézi Szép Ernő izgatott törleszkedését, az “édes kis közönsége” és a “szerkesztő urak” unos-untalan szölongatását. Leleplezi a benne lakó született ripacsot, aki még az öltözőben is, ahol senki nem látja, csak a zsöllyének játszik.

Tulajdonképpen kár, hogy Karinthy a Füst Milán-paródiában elsütötte a legjobb Szép Ernő-sort:

*“Jaj Istenem, szerkesztő úr, mit tetszik szólni hozzá, hogy az ember meghal.”*⁷

Karinthy paródiája lerángatja a földre ezt az éteri lényt, gúnyos félmosollyal rámutat a piacra dolgozó, szolgálatkész szatócs gesztusára - ez durvább, mintha szamurájkarddal fejezte volna le. Megérne egy misét ez az eljárás, de tőlem nem fogja megkapni.

Szép Ernő kitalált magának a szerepet, egész jól végig lehetett volna játszani, egy lassú, ráérős életen át. Naiv, grófnőről álmodozó, rebbenékeny ember, járkál az avarban a Szigeten, vétlen belerúg a ragyogó gesztenyébe, megsajnálja, fölveszi, dédelgeti. Virágokat az öltözőbe! Mondén balettpatkányok cipellőjéből hörpölni a pezsgőt, persze csak egész szerényen, ha nem néz éppen oda senki.

Csak sajna, közbejött ez-az. Közbejött a történelem.

Mi van, ha az édes hazád közli veled, viszonylag egyszerű eszközökkel, hogy felőle nyugodtan megdögölhatsz, mi több, szívesen segít neked a megdöglésben, ha nem vagy elég nagyfiú hozzá. Pont veled, akinél egyébként nincs alkalmasan magyarabb, szívszorítóbban

⁵ in: Karinthy Frigyes: Összegyűjtött művei 6., Paródiák I., (Így írtok ti, Így láttátok ti, Függetlenség), Budapest, Akkord Kiadó, 2001., 34.

⁶ Karinthy i.m., 36.

⁷ Karinthy i.m., 44.

nem viselkedik senki, akinél nem nagyon van kóserebb pántlikás sejhujázó ezen a trianonáztatta földön, lásd például az Imádság című verset.

*“Ki ülsz az égben a vihar felett,
Én istenem, hallgass meg engemet.*

*Hozzád megy szívem, itt szavam dadog,
Hazámért reszketek, magyar vagyok.*

(...)

*Édes istenem te tudod magad,
A bárány nála nem ártatlanabb,
Te tudod e fajtát, mily becses,
Milyen takaros, milyen kellemetes.*

*Te látod életét minden tanyán,
Te hallod hogy beszél: édes anyám.”⁸*

Hát van olyan vastag falvédő, ami ezt elbírja?

Meg is jött a köszönet érte. A brutalitást, amivel ez az ország elbánt az érte amúgy bármikor meghalni kész zsidó magyarjaival, normális körülmények között elég nehéz volna elképzelni, kész szerencse, hogy az úgynevezett parlamentben azért akadnak emlékeztetőnek aktuális nácik.

Meg nem is kell elképzelni.

Megírta Szép Ernő az *Emberszagban*, úgy, ahogy bírta. Amennyire a körülmények és az alkata engedték. Kicsi, összegyűrt cédulák, mintha a csomóba gyűrt papírzsebkendőit dobálná el, amíg hurcolják el a menetben, azzal a naiv hittel, hogy egyszer majd azért, amikor ő már nem lesz, valahogy mégis a nyomára bukkan valaki.

Mit kezdjél a modoroddal a katasztrófában, mitől véd meg és mire való, mit enged meg és mit nem, annak veszélye nélkül, hogy effektíve megszűnj létezni.

“Szép Ernő voltam” - hát, nagyjából ezt engedte meg.

⁸ Szép Ernő: *Imádság*, in: Szép Ernő összes versei, Budapest, Szukits Könyvkiadó, 2003., 28.

I./2. Az Emberszagról.

Az “emberszag”, ne feledjük, a fenevad szókincséből származik, akkor szereti használni, amikor a gyomorsava gyűlik. Az Ördög mondja az anyjának Grimm-fivérek *Az ördög három arany hajszála* című meséjében, amikor hazaér, és megorrontja az ágy alá bújtatott vendég szagát: *“Emberszagot érzek”*. De mondhatná a megvakított Küklopsz - talán mondja is - Odüsszeusznak.

Az *Emberszagot*, tisztelet érte, nemrég kiadta az Osiris a Diákkönyvtár című sorozatában, amúgy mindenkinek ajánlott olvasmány volna, nem csak a diákoknak, nem is ajánlott, inkább kötelező, konkrétan minden fiatal és öreg magyarral el kellene olvasatni, mihez tartás végett, hogy kik voltunk, hogy kik vagyunk, és kikkel vagyunk körülvéve.

Önmagunkkal, sajnós.

Önmagával határos országban élünk, a senkik földjén.

Az *Emberszag* első mondatával azonnal szíven üt.

*“Október huszadika volt, a Szálasi-világ hatodik napja: fél hatkor (reggel) legédesebb álmomból riaszt a lakásparancsnok, T. úr.”*⁹

Valaki megrágalmazhatta Josef K-t.

Új teremtés kezdődött, eljőve a hatodik nap, fölrángatnak a “legédesebb” álmodból. Öt nap nem volt elég neki, hogy elmulassza a legédesebb álmát.

Magyarázkodik: “(reggel)”, nehogy már azt higgyük, délután szunyókált.

Udvarias: a “lakásparancsnok” nem elég neki, hozzáteszi, hogy “T. úr”.

Kosztolányi a csodálkozást nevezi Szép Ernő legfontosabb tulajdonának. A szakadatlan, szünni nem akaró csodálkozást az élet legapróbb tényei felett.

“A kabarék és a napilapok közönsége ezermesternek és gaminnek ismeri. De a gaminben mindig egy gyerek is van, és a gyerek csak mások előtt tréfál. Ha egyedül van, magába száll, elkomolyodik és bámul. Íme, Szép Ernő ebben a kötetében csak bámul. Lírája egyetlenegy nagy-nagy csodálkozás. Tudom, hogy nem egyszerű, de az egyszerűség látszatát izgató raffinement-nal kelti fel, s bizonyára neki van igaza, és nem annak a parasztnak, aki tudatlanságból és butaságból naiv. Ő élvezti is a naivitását. Mulat a précieux ötletein, s az anda, méla, a bájolt szavait már öntudatosan írja le és jellemzésül, nem pedig szegénységből, mint az elődei: Francis Jammes, a régi almaillatú almáriomok költője és Elskamp a dadogó neoprimitivizmusával a testvérei lehetnének. Igazi mivoltát mégse a belga tájakon keressük.

⁹Szép 1984., 5.

Itt van nálunk, valamelyik körúton, egy budapesti színinövendék vagy táncosnő közelében, egy kávéházban, egy orfeumban, egy városligeti cirkuszban.”¹⁰

Ez fog el, ez a csodálkozás marad abba az *Emberszagban*, a hiányát pedig lassan a rezignáció tölti be, de mintha dermedt nyomba gipszet öntenének, a rezignáció formája mégiscsak emlékeztet az eltűnt csodálkozására. Nem vész el, csak átalakul az érzékelés lelassított extázisává. A csodálkozás az élet minden pillanatát rendkívülivé teszi, a rezignáció viszont normálisnak állítja be a megszokhatatlan agyrémet, de ezzel egyszersmind rá is mutat a botrányra. Mint amikor a Roberto Benigni által megformált hős *Az élet szépben* a “Zsidóknak és kutyáknak tilos a belépés” táblán fölbuzdulva virtuálisan, tehát viccből megtagadja a kiszolgálást a pókoknak és a vizigótoknak.

Szép Ernő egész egyszerűen mindent észrevesz, de nem az történik, hogy a “minden” aprólékos lajstromában összevegyül a lényeges a lényegtellel, hanem, hogy az bizonyosodik be, ebben a processzusban maga a megkülönböztetés válik értelmetlenné - vagy minden részlet lényeges, vagy mindegyik lényegtelen. Nincs metafizikai alapja a válogatásnak. Nincs mihez mérni a nagyságot, a kicsiséget. Ettől olyan megrendítő könyv az *Emberszag*.

Szép Ernő *Emberszag* című szövege a magyar irodalom kiemelkedő teljesítményeinek sorába tartozik. Holott a szerzője nem *teljesít* semmit és nem *tartozik* sehova, meg se próbál *kiemelkedni*. Egyszerűen elmesél valamit, talán még azt sem gondolja, hogy a szöveg, amit létrehoz, az úgynevezett szépirodalom része volna. A témát feldolgozó könyvek között magányosan áll, magányossá ugyanaz az álnaiv, rezignált és csodálkozó, angyali hang teszi, ami a szerző életművének alaptónusát jellemzi. Talán elég rá egyetlen példát idézni:

*“Költözéskor már kaptunk egy kis kóstolót az eljövendőbből: a fuvaros legényei, akik költöztettek, elzabrálták egy csomó drága ruhaneműnk, fehérneműnk, tündér ügyesen; két testvérem is kísérte a fuvart, semmit se vettek észre. Még konyakoztattam is a betyárokat, mielőtt elindultak, olyan hűvös reggel volt; amellet kaptak külön száz pengőt, mert felvitték a Pozsonyi úton a pianínót a negyedik emeletre.”*¹¹ (Kiemelések tőlem. NG)

Szép Ernőt mindenkor az emberi alkatok működése érdekli, kerüli az ítékezést, nem tragizál, attitűdje inkább a megfigyelőé. A csodálkozásról mint történelemfilozófiai állásponttól az a lágyan, sokak számára nyilván alig észrevehetően, vagy akár

¹⁰ Kosztolányi Dezső: *Szép Ernő: Sötét*, A Hét, 1912. február 11.

¹¹ Szép 1984., 12.

észrevehetetlenül antiszemita vicc juthatna eszünkbe, amelyben Kohn, fölpanaszolván Grünnek a lágerben tapasztalható mostoha körülményeket, a végén azt sóhajtja: nem értem ezeket a németeket, ha nincs pénzük, minek csinálnak ilyen táborokat?

De Szép Ernő világmagyarázata nem monokróm, már csak azért sem, mert egész egyszerűen nincs - *magyarázat* helyett ugyanis megelégszik azzal, hogy *leírja*, amit lát, hall, tapasztal. Az *Emberszag* szinte naplószerűen rögzíti a történéseket. A szöveg közvetlenül a második világháború után, már 1945-ben megjelent. Elvileg ez a gyorsaság is magyarázhatná, hogy miért tartózkodik a szerzője a mélyebb elemzéstől, a Holokausztként ismert eseménysorozat történetfilozófiai vagy metafizikai távlatokba helyezésétől. Én mégis inkább úgy gondolom, hogy az alkata teszi ezt lehetlenné.

Már első olvasásra is rendkívül izgalmasnak találtam azt a tényt, hogy a csillagos házban élő zsidók, az irgalmas házparancsnokok kegyének köszönhetően, a vészkorszak legsúlyosabb időszakában rendeltetésszerűen használhatták a napozóteraszt.

A budapesti zsidók ekkor már csak délután három és öt óra között hagyhatták el kényszerlakhelyüket, és akkor is sárga csillag viselésére voltak kötelezve. Szép Ernő nem volt hajlandó fölvenni a csillagot¹², ezért nem hagyta el a házat, kivételt csak kéthetenkénti fodrászolás jelentett, amikor át kellett mennie - "*srégen*" - a Pozsonyi út túloldalára. (A fodrászüzletet, ahová járhatott, csak pár hónapja szüntették meg.) A csillagos házak lakói egyébként a lakásokba voltak zárva, az érvényes rendeletek még az egymással való beszélgetést is megtiltották¹³. A két házparancsnok engedékenysége ezen információk birtokában felértékelődik. Elvileg az egyetlen hely, ahol a ház lakói legitim módon összegyűlhetnek, a légópince volt. Annál rosszabb a tényeknek:

"Itt a Pozsonyi úton első óránkon, mikor az óvóhelyre bukdácsoltunk, itt meg azon épülhettem, hogy egy hölgy felpattant a padról „nem ülök zsidó mellett!” felkiáltással. A másik hölgy, aki az urával oda leült, méltatlankodva fordult felénk:

- Mit szólnak ehhez a szemtelenséghez? Két éve katolikusok vagyunk.

Ennek az asszonynak is amannak is gyémánt keresztcske villogott a nyakában. Az ilyen nőket a tavaszon elnevezték csillagkeresztes hölgyeknek. A kitért asszonyok tüzesebb antiszemiták voltak, mint a kitért urak. Különben szinte minden zsidó, az is, aki megmaradt a felekezete mellett, az is mind antiszemita. Irtózik a többi zsidótól. Azoknak a „bűneiért" kell

¹² Magam nem jártam ki a házból, nem volt kedvem csillagosan sétálni. Csak kéthetenként mentem át a szemben való fodrászhoz nyíratkozni meg a manikűrös kisasszony elé ülni." (Szép 1984., 20.)

¹³ "Itt a Pozsonyi úton már a lépcsőházban se szabad csillag nélkül mutatkozni. Olyan nüanszai is voltak a rólunk való gondoskodásnak, mint például az, hogy a házban lakó zsidók nem látogathatják egymást. Egy pár napig szigorúan ehhez tartottuk magunkat, de azután meg-súgta D. báró, hogy csak látogasson ki-ki ahová akar, reméljük, nem lesz baj belőle." (Szép 1984., 20.)

néki is szenvedni. Meg ha csak ő maga volna zsidó a világon, vitrinbe tartanák őt, tisztelnék, mint az ereklyét. De hát rengeteg sok a zsidó; és ha zsidók a Földön nem volnának, néki se kellett volna zsidónak születni."¹⁴

Ez a kemény hang teszi igazán érdekessé és jelentőssé a korábban említett álnaiv attitűdöt. Szép Ernő ebből a disszonanciából keveri ki megismételhetetlen stílusát. Aki a szöveget olvassa, magára van hagyva, saját magának kell eldöntenie, mi a viszonya a könyvben ábrázolt világhoz.

Véleményem szerint a Holokausztról való beszédek és írások elsöprő többségét jellemző, humanista, tragizáló hang sztenderdizálódásának váratlan következménye az lett, hogy a történetek elmesélése az eredeti szándék ellenére egyben a *valótlanításuk* folyamatává vált.

Valótlanításon természetesen nem meghamisítást vagy hazugságot értek, hanem annak *elszenvedését*, hogy az események fikcióvá válnak. A tragédia ugyanis klasszikus forma, a tragikus eseményt, amit egy *eleve* tragikus hang mesél el, a befogadói rutin önkéntelenül csak egy virtuális, elképzelt és elgondolt, feltételes múltba tolja, fikcionalizálja, nincs közvetlen, érzéki hatása, pontosabban be kell érnie a preformált érzelmekkel - a tragikus hangra, mint egy igazi stréber, Pavlov kutyája, a megrendülés konyhakész reflexével válaszolunk. Jó példa erre az a *Sorstalanság*ban ábrázolt jelenet, amelyben a táborból visszatérő Köves Gyurit "a tábor borzalmairól" faggatják.¹⁵

Szép Ernő elbeszélője viszont, engedjük magunknak itt és most meg: maga Szép Ernő tehát, Kertész Köves Gyurijához hasonlóan, nem engedi, hogy a konyhakész tragédia megszülessen, ezért az olvasó kénytelen vele tartani az általa ábrázolt világba, és eldönteni, milyennek találja *valójában*.

Kényelmetlenül részt venni *benne*, és nem a kényelmes részvétet mutatni *iránta*.

Ezért érdekes mindenképp felett, amikor ebben a minden reflexünk szerint monokrómon fekete időszakban egyetlen ember döntésének köszönhetően néhány zsidónak pár órára megadatik a normalitás illúziójának esélye.

A berlini Libeskind-múzeumban járva, egy amatőr felvételen megnézhettem, hogy éltek a nagyvárosi zsidók *Azelőtt*, amikor még látogathatták a közfürdőket. Homokos strand, ugyanazok a nyugágyak, ugyanazok a vállpántos trikók, ugyanazok a flörtök, römipartik, gyöngyöző kacagások járták, mint a keresztényeknél. Egészen, mintha a zsidók is emberek

¹⁴ Szép 1984., 22.

¹⁵ Kertész Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Századvég Kiadó, 1993, 205.

volnának. A rejtélyes D. báró annak az esélyét adta meg, hogy az *Azutánban* néhány pillanatra megint megadassék az *Azelőtt* illúziója.

Eljött a nap, amikor az illúzió néhány órára valóságos reménnyé változott.

“Olyan elevenen emlékszem július huszadikára. (Azon nap esett a Hitler elleni bombamerénylet.) Mámoros volt a ház, a keresztényeit is beleértve. Azt hitte mindenki, negyvennyolc órán belül itt a béke. Este azt mondta London, hogy Németország a forradalom állapotában van. A másnapi leadás is arról számolt be, hogy egyik ezred a másik után áll a forradalmár tábornokok mellé.”¹⁶

Ez a pár nap érdekel, a Stauffenberg-merénylet után, a remény órái a “strandon”, és a kiábrándulás pillanatai.

I./3. A személyes motívumok. Csillagos házak. Ó utca 48.

Szép Ernő *Emberszag* című könyvében nem adja meg annak a Pozsonyi úti csillagos háznak a pontos címét, ahol 1944 júniusának második felétől 1944. október 20-áig, munkaszolgálatba hurcolásáig lakott. Itt tartózkodásának emlékét nem őrzi tábla sem, egyfelől talán azért nem, mert egy kényszerlakhelyhez nem nagyon illik az *“e házban élt és alkotott”* emelkedett retorikája, másfelől, és nyilván ez a fontosabb ok, a hetvenedik évfordulóiig Budapest lakói és a város erre illetékes vezetői, néhány kivételtől eltekintve, általánosnak mondható amnéziába estek a csillagos házak ügyében.

Állj meg, pillanat.

Képzeld el, milyen lehet ezt az amnéziát túlélőként elviselni.

Elfojtod, nyilván, megpróbálsz te is elfelejteni, hogy megtörtént a lehetetlen.

Majd huszonhárom évig, 1956 novembere és 1979 augusztusa között éltem a hatodik kerületben, az Ó utca 48. számú házban, ám arról, hogy a szülőházam egykor csillagos ház volt, soha senki nem ejtett egyetlen szót sem, noha a Magyar Mária visszaemlékezésében (*lásd az I. Függelék*) említett lakók többségét ismertem. Egyetlen kivételt, a hozzá tartozó magyarázat, tehát a ház “csillagosságának” említése nélkül, a keresztény házmegbízott, Rigó Sándor bátor helytállását megörökítő anekdota¹⁷ jelentett, amit két másik lakó (Déryék)

¹⁶ Szép 1984., 35.

¹⁷ “Székelyné is ott állt 1944. október 23-án az udvaron, többedmagával, hátizsákjában három napi élelemmel, hogy a rendeletnek megfelelően két nyilaskeresztes taknyos elkísérje őket a téglagyárba. Én láttam őket is, mert kimentem hogy lássam 17 éves nővérem sorsát, aki bele-

mentésével kapcsolatban (!) egyszer elmesélt valaki a házból, de az a tény, hogy az Ó utca 48-as számú ház csillagos ház volt, már homályban maradt, ezzel kapcsolatban sem derültek ki további részletek a ház történetéből. Ez azért érdekes, mert azt viszont már gyerekként is tudni lehetett, hogy a húszas években itt működött az erkölcsrendészet, és azt is, hogy az Ó utcában számos bordélyház üzemelt.

Csak lassan alakult ki az az érzésem, kamaszkoromban, tehát a hetvenes évek elején, hogy házunk lakóinak többsége zsidó, tehát, hogy valamilyen, homályos értelemben “zsidónak” nevezhető ház lakója vagyok, pedig e falak között a *zsidó* szót huszonhárom év alatt nem ejtette ki a száján senki.

Erről az érzületről, az általános elfojtás tapasztalatáról *Zsidó vagy?* c. regényemben próbáltam beszámolni, ezért az a könyv ebből a szempontból e dolgozat előtanulmányának is tekinthető. A hallgatás, ami a “témát”, a zsidó szót, magát a Holokausztot körülvette, a szégyen létmódja volt, a sokértelmű, zavaros szégyené, amelyben egyszerre szégyenkezik a tömeggyilkosságban cinkossá vált, azt tétlenül szemlélő közösség, és a túlélő áldozat, mintha valamiféle különös érdekszövetség kényszerítené rá őket a közös hallgatásra.

Az egész életemet meghatározza az a majd föltehetően csak a halállal véget érő megértési kísérlet, amelynek mélyén nyilvánvalóan valamiféle identifikációs trauma lüktet. Körülbelül hétéves lehettem, amikor a leányfalusi nyári ún. gyermektábor lakójaként, föltehetően 1963 augusztusának valamelyik gyanútlan estéjén, a kertmoziban a híradó és a nagyfilm között, ún. “pajtásaimmal” alkalmunk nyílt megtekinteni a Mihail Romm *Hétköznapi fasizmus* c. filmjéből általánosan ismert, “a koncentrációs táborok borzalmait” ábrázoló archív képsorokat. Akkor, a kisfilm kommentárjában hallottam először a “zsidó” szót életemben, és azonnal, szolgálatkészen, mint egy lomtalanításon talált, sárga csillagos, molyrágta télikabátot, magamra vettem. Mintha tényleg egy áradó, zavaros folyó szélén állnál, és próbálnád megérteni, kitalálni, miket-kiket sodor a mélyben, miféle múzeum úszik odalenn.

Valószínűleg ezért választottam e dolgozat tárgyául az *Emberszag* inspirációjára született forgatókönyvet.

Az egykori csillagos házakhoz köthető mozgalom és eseménysorozat ugyan valamit lazított az országos amnézián, de maradandó, Budapest utcaképen is nyomot hagyó köztéri gesztusok azóta sem születtek. Érdelemleges kivételnek a korábban a Belgrád rakparton elhelyezett installáció, *Can Togay* és *Pauer Gyula* munkája nevezhető. Néhol, berlini

tartozott a 16-45 éves nők csoportjába akiket a rendelet gyülekezésre, majd elhurcolásra ítélte, és tanúja voltam, amint a házmegebizott, Rigó Sándor, kihúzta nővéremet a sorból és félrelökte őt, míg az odalépő nyilas taknyosnak jelezte, hogy ez egy „süsü”, ezzel nem érdemes bajlódni, hagyja a fenébe... “ (Magyar Mária visszaemlékezése, lásd az I. Függelék)

mintára¹⁸ ugyan botlatóköveket süllyesztettek Újlipótváros járdáiba, de ezek ritka hírmondók maradtak.

Ha valaki mostanában meglátogatja az eseménysorozat ma is élő honlapját¹⁹, értesülhet róla, hogy a szervezők felajánlották, segítik az egységes emléktáblák elkészítésének és kihelyezésének munkáját, ám tudtommal ezzel a lehetőséggel eddig nem nagyon éltek az érintett házak jelenlegi lakói. A legfrissebb hír²⁰ ezügyben, hogy az ún. *cívís* város hivatalban lévő vezetői és a debreceni hitközség elöljárói ugyanazért ne nem képviseltették magukat az első debreceni botlatókő elhelyezésekor - nevezetesen azért, mert a botlatókövek szerintük *balesetveszélyesek* (!). Ha, bár meglehetősen alaptalanul, arra vetemednénk, hogy a feneketlen cinizmust kizárjuk a motivációk közül, akkor arra kellene gondolnunk, hogy a szóba botlottak bele, nem vették a fáradságot, hogy ellenőrizzék, miféle valóságra vonatkozik.

I./4. “Az a Pozsonyi úti ház”

2015 nyarán néhány napot azzal töltöttem, hogy az *Emberszag* szövegében felfedezhető apró részletek nyomán beazonosítsam Szép Ernő egykori lakhelyét.

Szép Ernő leírása szerint az épület, amelyben kényszerszállásolták, hatemeletes, hátsó frontja a Dunára néz, csigalépcsős, tetőteraszán *crazy pavement*-tel burkolt napozórész, a kapualjban külön fülkét alakítottak ki a házmesternek, a háznak nincs kijárata a Rakovszky (ma: Szent István)-parkra, a szomszéd épületnek viszont van. Szép Ernő mindennap az egyik negyedik emeleti erkélyen sétál, kilenc lépést, oda-vissza, vagy másfél óráig, és megpróbál *nem* átnézni imádott Margitszigetére, ahol az elhurcolását megelőző 33 évben élt. Erkélyét akkoriban föltehetően homokfúvott üvegfal választja el a szomszéd lakáshoz tartozótól.

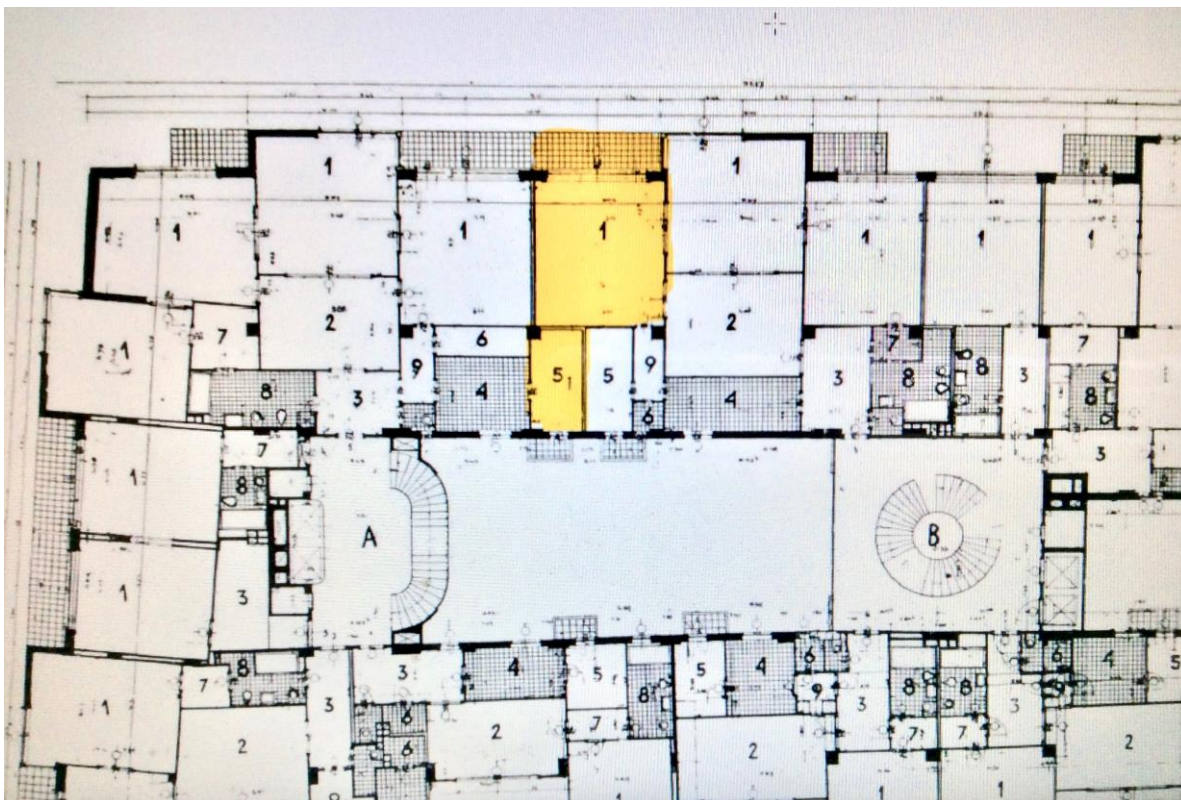
Ezen információk alapján Szép Ernő egykori lakhelye minden valószínűség szerint a Pozsonyi út 38-40-42. szám alatt található ún. Hofstätter-házak első épülete volna, a mai Pozsonyi út 38. szám alatt található Dunapark-ház, amelynek földszintjén ma is működik a névadó kávéház. Csak ennek a háznak van a három közül a fentebb említettel megegyező, Dunára néző erkélybeosztása. Erre áll az is, hogy nincs kijárata a Rakovszky-parkra (a mai Szent István parkra).

A történeti kutatások szerint viszont a három épületből csak a másik kettő, a 40. és 42. számú volt csillagos ház. A Szép Ernő életét és munkásságát tárgyaló monográfiában közölt

¹⁸ <http://www.stolpersteine-berlin.de>

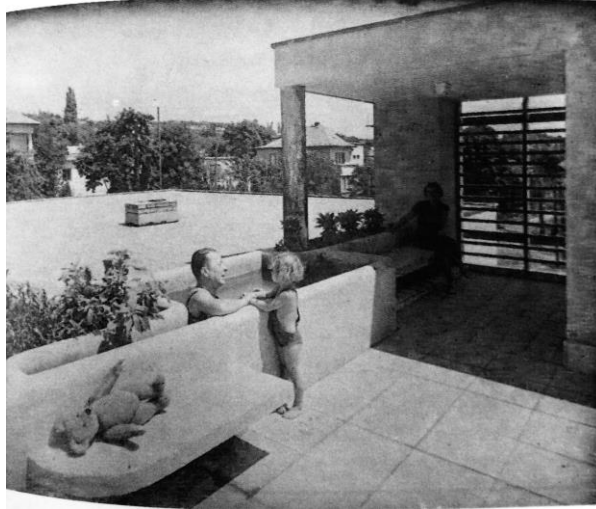
¹⁹ <http://www.csillagoshazak.hu>

²⁰ <http://abcug.hu/debrecenben-lehet-emlekezni-a-holokausztra-de-csak-a-negy-fal-kozott/>

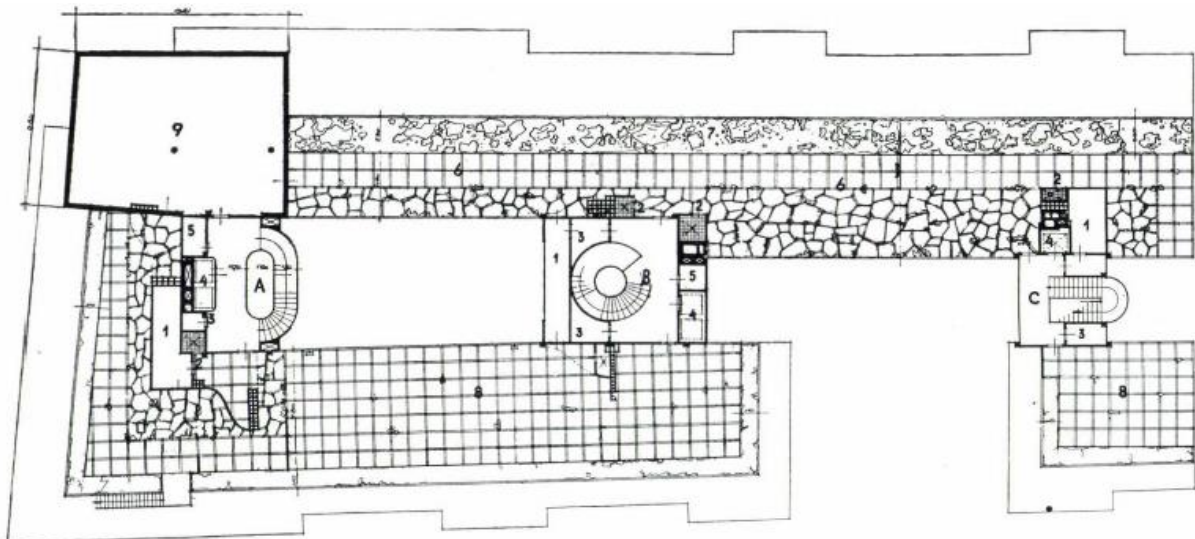
Az író kényszerlakhelyéről fennmaradt ellentmondásos adatok dacára, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a mottóban említett “zsidó nyaralás” helyszíne a Hofstätter-házak közös tetőemelete volt. A tetőt eredetileg is napozóterasznak tervezték, öltözőkkel, zuhanyzókkal. A burkolat a fentebb említett ún. *crazy pavement* (más néven terazzo). Körben tervezett sziklakert szegélyezi. A kertet Beke Erzsébet kerttervező művész alakította ki. A lakók az erkélyekhez járó, piros és zöld nyugágyakat és napernyőket vitték fel a “zsidó nyaraláshoz”.

Míg a három Hofstätter-ház talán a leggazdagabban dokumentált épületegyüttes az egész Új-lipótvárosban, a tetőről eddig sajnos nem találtam eredeti felvételt. A “zsidó nyaralás”

színhelyéül szolgáló tetőterasz hangulatát talán segíthet felidézni az a fénykép, amely Molnár Farkast és családját ábrázolja, az építész saját villájának tetőteraszán, valamikor a harmincas években.

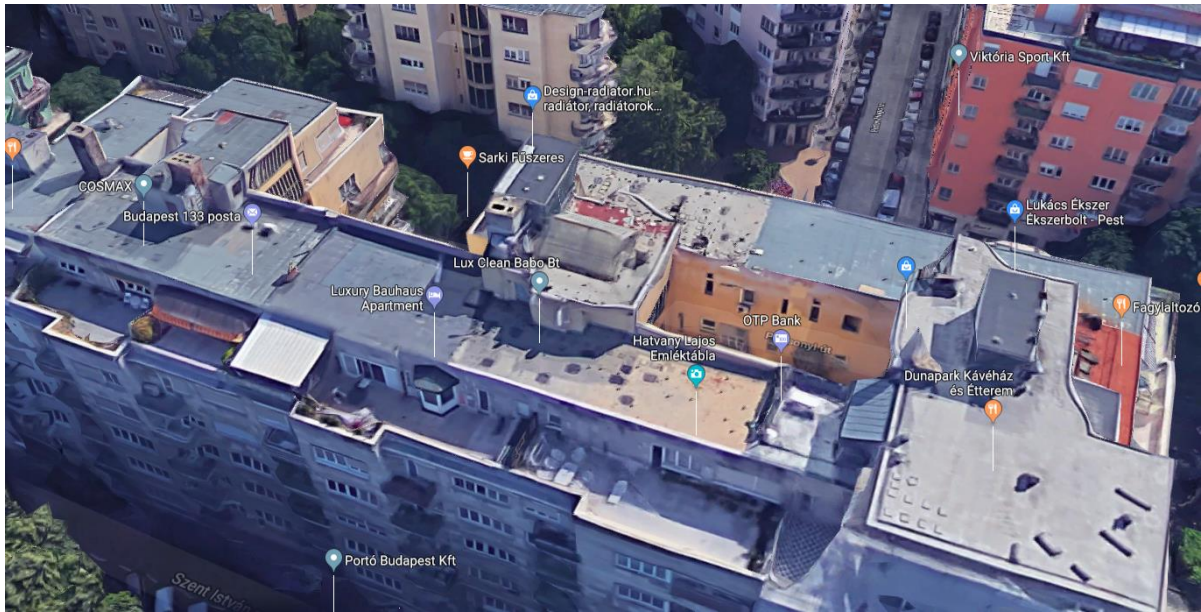
A napozóterasz alaprajzát viszont közli a *Tér és Forma* című építészeti szakfolyóirat, a Hofstätter-házakat elemző, 1937-es cikkében.²³

A, B, C lépcsőházak; 1. szellőző gépház; 2. zuhanyozó; 3. öltöző; 4. liftkerékház; 5. szeméttledobó; 6. tetőkert; 7. sziklakert; 8. tetőterasz; 9. légtér.

²³ Hofstätter-Domány: *Az Alföldi Cukorgyár r. I. és a Magyar Rabbethége és Giesecke Magtényésző r. t. bérházcsoportja a Lipótvárosi parkban* in: *Tér és forma*, Budapest, 1937, évfolyam 5. szám, 124.

A terasz mai állapotáról némi képet adhat a Google műholdas felvétele a ház ellenkező, Duna-parti oldaláról.

Talán különösnek tűnhet, hogy ilyen mániákusan ragaszkodom az *Emberszagban* leírt események pontos helyszínének megtalálásához és azonosításához. Némi magyarázatul szolgálhat, hogy a nagyszüleim itt éltek, az Újlipótvárosban, ide jártam iskolába, a Kresz Géza utca és a Sziget utca sarkára, a népnyelvben csak Régi Szigetnek nevezett általános iskolába. A délutánjaimat a Szent István-parkban töltöttem, ha úgy tetszik, a Dunapark kávéházat is magába foglaló Hofstatter-ház árnyékában. Az általam már Szent István-parkként ismert egykori Rakovszky-park és a Pozsonyi út épített környezete meghatározó térelményem. Minden bizonnyal elég különös látványt nyújthattam, ahogy a Hofstatter-házak duna-parti oldalán megpróbáltam kilenc “szépernősnek” vélt hosszúságú lépéssel megtalálni, melyik lehetett az a negyedik emeleti erkély, amelyen az író margitszigeti sétáira emlékezett két óras fel-alá járkálással.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján, amikor életkoromnál fogva még semmilyen információval nem rendelkezttem a környék helytörténetéről vagy éppen a magyarországi modernizmus zsákutcás fejlődéstörténetéről, akkor is éreztem, hogy ez a pár utcányi terület nagyon erős kisugárzású, zárványszerűen őriz valamit, ami már elmúlt. A Pozsonyi út környéke, az Újlipótváros, a Szent István park nemcsak a gyerekkori emlékek miatt, hanem azért is fontos számomra, amit ezek az épületek, szigorúbban véve a Hofstatter-házak jelentenek, szellemtörténeti értelemben. Egy másik Magyarország illúzióját. Még akkor is, ha jogos iróniával lehet szemlélni ezeket a törekvéseket és a környék szubkultúráját, ahogy például azt Szerb Antal is tette:

“Mikor fiatal voltam, ez a városrész kerítésekből állt. A kerítések alól kutyák ugrottak ki féltettel, ugatásuktól az ember megcsúszott az út jegén, felkelt és szégyelte magát. De azért szép volt és messzire ki lehetett sétálni, Újpest felé, amelyet csak a mesékből és félelmekből ismertem. Ma itt vannak a leglaposabb modern paloták. A palotákban fiatal pszichoanalitikusok teregetik ki egymás lelkét a díványokon, a bridzs délceg amazonjai ábrándoznak hófehér fürdőszobák mélyén, rendkívül intelligens magántisztviselők Moszkvát fogják a rádión. Téli vasárnap az egész városrész hosszú fadarabokkal zarándokol a Svábhegy felé, otthon csak az előzvegyült borbély marad. Minden modern és egyszerű és tárgyilagos és egyforma itt. Két szoba hall az egész városnegyed, dacosan, fiatalosan és lendülettel leplezik lakói halavány életük egyetlen őszinte valóságát: hogy nincsen pénzük, senkinek.”²⁴

A ma ismert Újlipótváros kialakulásának harmadik hullámában, tehát a harmincas években emelt, modernistának nevezhető épületeket a laikus köznyelv Bauhaus-házaknak nevezi, bár ezt a minősítést az igazi bauhauslerek már a házak tervezésének és építésének idején a leghatározottabban visszautasították. Hogy miért, annak érzékeltetésére álljon itt egy részlet Nadas Péter *Párhuzamos történetek* című nagyregényéből.

“Adva volt egy hatodik emeleti lakás, egy olyan néhány évvel korábban emelt épületben, amelyet a funkcionalitás és a geometrikus szervezethez elvei alapján terveztek, miként az Újlipótváros más, hasonló építményeit. Ám ha valaki alaposabban szemügyre vette ezeket a házakat, s dolgozott velük vagy éppen bennük élt, akkor észre kellett vennie, hogy az épületek belső arányait nem az individuális szükségletek kötelezően szerény léptéke, nem a korszak új építészetének kollektív puritanizmusra és személyes aszkézisre támaszkodó esztétikája szabja meg, hanem a felettébb igénytelen és kicsinyes tervezők és beruházók nyereszkes vágya, akik alattomosan és szemérmetlenül kihasználják egy építészeti stílus lehetőségeit.

Valójában a tágasabb környezet üzleti egoizmusa nyomja rá represszív bélyegét a városnegyedre.”²⁵

Kétségtelen, hogy a környéken épült bérházak néhány kivétellel inkább homlokzati ornamentikának használták a Bauhaus egyes stíluselemeit, az iskola radikális, tágasságra és fényre koncentráló térformálása strukturálisan már nem jellemzi őket. (A Bauhaus ismertebb magyar tanítványai közül senki sem tervezett épületet ebben a városnegyedben.) Lényegében

²⁴ Szerb Antal: *Egy marslakó Budapesten*, Budapest, Magvető Kiadó, 2015., 22.

²⁵ Nadas Péter: *Párhuzamos történetek I-II.*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005, II. kötet 153,

ugyanolyan, a középosztály alsó harmada számára tervezett bérlakások ezek, mint az Újlipótváros korábban épült, historizáló, eklektikus homlokzatok mögött megbúvó kétszobahall-cselédszobás ingatlanjai. Ritka kivételt talán éppen a Hofstätter-Domány tervezőpáros Pozsonyi úti épületegyüttese képez. Bár ez az épület sem sorolható a Bauhaus-hoz, nagyvonalú térelosztása, minőségi anyaghasználata, korszerű épületgépészete, az elegáns tömegformálás mindenképpen példaértékű, modernista épületté teszi, még akkor is, ha a tervezőknek, a Közmunka Tanács instrukcióinak engedve, azt a kompromisszumot kellett megkötniük, hogy az eredeti terveket megcsúfolva, a házat a hossz tengelyére tükrözzék, tehát az eredetileg a Dunára néző homlokzat forduljon a Pozsonyi út felé. Amint azt a 42. szám visszahúzott homlokzata mutatja, így jó néhány lakásnak a Pozsonyi út látványával kell beérnie a Duna és a Margitsziget panorámája helyett.

Akárhogy is van, ez a Horthy-barokk eszmeiségével szembeforduló, korszerű épületegyüttes tulajdonképpen mementó, a modern, felvilágosult, a liberális demokráciák értékrendjét mintának tekintő, *másik Magyarország* illúziójának emlékműve.

Az tragikus tény, hogy pont ez az épített környezet szolgált a magyar zsidók börtöneként, a történelem sötét iróniájaként is értelmezhető.

I./5. Utasok a fedélzeten

A város felett lebegett tehát a korlátokkal körülvevő terasz, a Duna-parton.

Ha a *Tér és Formában* közölt alaprajzot tanulmányozva a tetőemelet egykori látványa “megjelenik lelki szemeim előtt”, nehéz nem gondolnom a Palesztinába tartó hajókra. Mintha csak egy óceánjáró napozófedélzete volna. Ezekre a hajókra vágytak, akiket a nácik “végső megoldása” fenyegetett. A legősibb ösztön hajtotta őket, a menekülésé. “Innen el”, ahogy Franz Kafka mondja. És ahhoz képest, amit ez az *innen* jelentett, a vágyálmokban megjelenő, elképzelt Palesztína mindenképpen az Ígéret Földje lehetett.

Az *Emberszag* sietősen, pár vonással, de nagyon plasztikusan rögzíti azokat a figurákat, akikkel a hajó fedélzetét, a Hofstätter-teraszt benépesíthetjük. (*Lásd az II. Függelékét*) Megállapítható, hogy az eredetileg az Alföldi Cukorgyár r. t. és a Magyar Rabbethége és Giesecke Magtenyésztő r. t. megrendelésére épült, föltehetően a magas beosztású tisztviselők számára tervezett bérházecsoporthoz egykori lakói és kényszerlakói inkább a középosztály felső rétegéhez tartoztak. (A ház kiemelt státuszát egyébként a mai napig megőrizte, az ingatlanpiacon legalább is, a jelenlegi négyzetméterár bőven egymillió forint fölött jár.)

Szép Ernő sorra veszi ezeket az alakokat.

Megismerjük T. és V. igazgató urakat, akiket ős-lakosnak, művelt, világlátott embereknek nevez, meglehetősen könyvtárral, és akiktől sűrűn kölcsönzött olvasnivalókat. V. igazgató úr könyvtárban szép számmal talált magyar nyelvű köteteken túl angol és francia műveket. Furcsa fintora a történelemnek, hogy Szép Ernő, egyfelől tüzelő hiányában, másrészt attól való félelmében, hogy igaz a rémhír, mely szerint aki zsidónál angol nyelvű könyveket talál, súlyosan meglakol érte, még a Thököly úton, tavasszal elégette a fűzött, angol regényeket.

V. igazgató úr belső szobában lakott, ahonnan nem szivárgott ki a fény az utcára. Ezért esténként, fél tizenegy felé nála gyűltek össze az emeleten lakók, meghallgatni az angol leadást.

T. igazgató úr békeidőkben a szállítmányozás szakértője volt. Az igazgató úr London hírei és a Pesti Hírlapból származó információk segítségével, kisléptékű kereskedelmi térképeken követte a háború eseményeit, délelőttönként nagyszabású hadászati elmélkedésekkel szórakoztatva újsütetű szomszédját.

Fontos szerepet játszik Szép Ernő visszaemlékezésében F. mérnök úr, akit az első emeleten vizitelt. F. mesébe illő karriert mondhatott magának a gyógynövénytermesztésben és -forgalmazásban, mikor Európát kinötte, Amerikába költözött, és onnan jött haza fantasztikus érzékkel, 1939-ben, maga mögött hagyva egy leendő multimilliomos életét. F. mérnök úr, a csillagos ház legtöbb lakójával eltérően, édesanyjával és magára maradt asszonyhúgával szigorú ortodox életformát tartott. Csak kósért ettek, és ha beállt a szombat, a szomszéd keresztény lakó jött át elfűjni a gyertyákat. Egy húsz év körüli, kikeresztelkedett rokonuk látogatta őket, fehér karszalagos munkaszolgálatos, ki-be járhatott a házba, mert "jó keresztény képe" volt, hozta az órórás londoni híreket, egy jóindulatú főhadnagy kegyéből, aki urazta a muszos zsidó fiúkat, és bocsánatot kért, hogy dolgoztatja őket.

A Bakonyi-családra különös szeretettel emlékszik vissza Szép Ernő. Ők voltak a közvetlen szomszédai. Dr. Bakonyi László nyugalmazott törvényszéki jegyző a hitközség főtitkára lakott a szomszéd szobában, feleségével, kislányával és nyolcvan éves édesanyjával, és egy "tantinak" nevezett elárvult, ízes debreceni tájszólással beszélő nevelőnő, akit a Bakonyi-család egy évtizeddel korábban magához vett. Az *Emberszag* egyik emlékezetes bekezdésében Szép Ernő megemlékszik róla, hogy dr Bakonyi, a "gyöngye fizikum", mindennap ölben vitte le édesanyját az óvóhelyre. Kislányát, a tízéves Katót Légó Katinak nevezték el, mert "ő volt a lelke" a ház gyerekeinek legfontosabb játékában. Fakardokkal, "hamuszín" játék-sisakokban utánozták a valóságos légó-parancsnokot, "zavaró Budapest, Pécs, Eger zavaró!" kiáltásokkal riogatva a ház lakóit.

A nők, az előbbi néhány kivétellel, ködbe veszve, életlenül állnak az *Emberszag* csoportképein. Ennek két ellentétes oka is lehet. Az egyik, hogy amint másutt megjegyzi, hitét megtartó zsidó alig volt a csillagos ház lakói között, az idekényszerített családok túlnyomórészt protestáns vagy katolikus hitre keresztelkedtek voltak. Korábban már idéztem az óvóhelyi jelenet leírásakor, hogy Szép Ernő tapasztalatai szerint *“A kitért asszonyok tüzeesebb antiszemiták voltak, mint a kitért urak.”* Talán ezért is idegenkedett a nőalakok plasztikus megformálásától.

A másik lehetséges okról az alábbi idézet tanúskodik:

“Eldiskuráltunk az asszonynéppel V. igazgató úréknál; művelt nők, kedvesek. Volt itt is, másfelé is a házban egynéhány jóképű nő; kérdezhetitek, valamelyik nősténynek nem udvaroltam-é. Hát nem. Pedig úgy kellett volna most a szerelem, mint a cigaretta ahogy kellett. De nem, nem, nem, nem volt arcom, nem volt szívem-lelkem olyan asszonyhoz-lányhoz közeledni, kinek urát, vőlegényét elragadták. Még a flört, még a viszony se csak az érzékek dolga ugyebár. És egyetleneg házbeli nőre se foghatom rá, hogy szóval, szemmel kínálkozott volna nekem vagy más férfinak. Azért ha bánatban és félelemben éltek is, persze, mert nők, mind adtak valamit arra, hogy tessenek az embernek; cicás kényességgel púderezkedtek, korrigálták a szájokat; van olyan mosolyuk, van olyan pillantásuk, amelyik mindennap kérdi vigyázatosan; jólesik rám nézni magának, kívánatosnak talál? Mert az nekik úgy kell, mint a levegő.”²⁶

A két idézet két olyan lehetséges témára utal, ami általában tabusítva van a Holokauszt-diskurzusban, a korábban tárgyalt és kárhozottat tragizáló tónus miatt. A kikeresztelkedettek rémült antiszemizmusa, és az erotikus vonatkozások. Szép Ernő hassliebe-je és akceptálható, morális alapú, alkatától egyébként idegen elfojtásai jól látszanak ebben a két szövegrészletben. Ezek azok azok a nagyon is emberi motívumok, amik valóságosabbá, átélhetővé, megközelíthetővé tennék a történetfilozófiai és metafizikai távlatokba helyezett eseményt, amely így a zajló időn kívül, megfosztva történeti kontextusától, örökkévalóságban, elérhetetlenül lebeg.

Miközben érteni vélem, miért és hogyan szakralizálódott a Holokauszt, nem tudom nem észrevenni a veszélyét, hogy éppen ez a kontextustalanító szakralizáció az, ami újra lehetővé teszi. Hiszen ha valami *egyszeri, a történeti időn kívül álló* esemény, akkor a lényegéhez tartozik, hogy nem ismételtető meg, ez a végső bizonyosság él csalfa reményként a tudat

²⁶ Szép 1984, 23.

alatt, ez altatja el érzéseinket. Hannah Arendt beszámolója az Eichmann-perről, a Gonosz banalitásának gondolata éppen ezért volt felbecsülhetetlen jelentőségű a Holokauszt recepcióját kialakító történetfilozófiai gondolkodás szempontjából.²⁷

Az Emberszag szövege még a történés kontextusában áll.

Még látszik, hogy a szállítók a történelmi jelenidőben nem szörnyetegek, csak “betyárok”, akik “tündér ügyesen” “zabrálják el” a jogfosztott író értéktárgyait. Még nem “a gyilkosok cinkosai”. Látszik, hogy a katasztrófa ilyen apró jellemhibákból építkezik. Félrefordulásból és kényelmességből. Amíg bumm nem lesz a sok-sok nyüsztésből.

Milyen ismerős ez az egész.

A *Zsidó nyaralás* című tévéfilm kettős célt kíván elérni, ennek a gyanútlanágnak az elvesztéséről szeretne szólni, ám megpróbálja rekonstruálni azt a pillanatot, amikor a Dunapark fedélzetén mégis felébredt a remény, hogy ami az elkerülhetetlen végzetnek látszott, talán csak rémálom, amiből módjuk lesz felébredni.

II. FORRÁSKUTATÁS

II./1. Privát történelem. A csillagos házak lakóinak visszaemlékezései.

A csillagos házak lakóinak visszaemlékezéseiből válogat a *Csillagos házak - Emberek, Házak, Sorsok*²⁸ címmel megjelent kötet, és a részben ezeket a visszaemlékezéseket is felhasználó, és a közlésükkel, valamint az erre vonatkozó felhívással további bejegyzéseket generáló, korábban már idézett csillagoshazak.hu. Elsősorban azokat az emlékeket kerestem, amelyek a mindennapok apró tényeire vonatkoztak, arra voltam kíváncsi, a kényszerű dologtalanságban és bezártságban mivel tölthették az idejüket a csillagos házak lakói 1944 nyarán. A dolog természete szerint persze a megemlékezések elsősorban nem ezekkel a - későbbi események hatására eljelentéktelenülő - részletekkel foglalkoztak. A feljegyzések elsősorban többsége a kényszerköltözés, az otthon elvesztésének traumáját és aztán vészkorszak legsötétebb időszakát, 44 októberétől a háború végéig tartó hónapokat idézi fel. Mégis találtam néhány, a forgatókönyv szempontjából érdekes információmorzsát.

VIII. kerület, Népszínház utca 30.

*“Történetek jó dolgok is. Mindig tanár akartam lenni, és ott, a csillagos ház melléklépcsőjén iskolásat játszottunk. Szerelmesek is voltunk, a magunk 9 éves módján.”*²⁹

(Horváth Endréné)

²⁷ <https://www.scribd.com/document/151563020/Hannah-Arendt-A-gonosz-banalitasa>

²⁸ *Csillagos házak - Emberek, házak, sorsok*, válogatta és szerkesztette: Nádor Éva, Budapest, Nádor és Társa Tanácsadó iroda, 2015

²⁹ *Csillagos házak*, 54. oldal

XIV. kerület, Amerikai út 76.

“A sok-sok lakó között számos 12-15 év körüli kamasz gyermek akadt, akik majdhogynem örültek ennek az összezártságnak. Egész nap többnyire értelmes játékokkal szórakoztattuk egymást, hogy ne legyünk kétségbeesett anyánk terhére. Memóriajátékokat, érdekes kártyajátékokat játszottunk, megbeszéltük az olvasott könyveket, pingpongoztunk, bajnokságok is voltak. Az egyik fiatal, aki később író³⁰ lett, érzekletes ábrázolást írt a ház lakóinak együttéléséről. Mi Madóval készítettünk egy “Vigasztaló” című újságot, igaz, csak egy példányban, de ez körbejárt a lakók között.”³¹

(Takács (Vizl) Sonja)

XIV. kerület, Abonyi utca 10.

“A fiatalok, hogy elfoglalják magukat, összehoztak egy, a kabaré műfajához közel álló, saját szövegekre írt, zenés számokat is tartalmazó előadást, amely karikírozta a ház és fiatal lakóinak életét. Ha megőrződött volna, sajátos kordokumentum lenn. Az előadást a ház lakói a lépcsőházban tetszőleges áru belépőjegy ellenében, az OMZSA (országos Magyar Zsidó Segítő Akció) javára nézhették meg.”³²

(Surányi Bálint)

VII. kerület, Barcsay utca 11.

“Emlékszem arra, hogy minden péntek este a házban lévő egyik lakásban imádkoztunk. Délutánonként az asszonyok összeültek, és kezdődött a jóslás. Volt egy nagy kartontábla, arra voltak ráírva az ábécé betűi, középre tettek felfordítva egy kis poharat, minden asszony az egyik ujját rátette a pohárra, és a pohár elkezdett csúszkálni betűről betűre. A betűk sorából értelmes mondatok születtek, például “hamarosan vége lesz a háborúnak”, “az oroszok már közelednek”. Több mint valószínű, hogy aki vezette a játékot, észrevétlenül mozgatta a poharat.”³³

(Vereckei Lászlóné)

XI. kerület, Breznó köz 5.

“12-14 évesek voltunk. Kijárási tilalom volt, ezért elfoglaltuk magunkat írógéppel írt satirikus újsággal, és gyűjtöttük a bolhákat az udvaron. Bar-micva helyett “zsidó leventére” kellett mennem.”³⁴

(Avigdor Bár-On, Izrael)

XIII. kerület, Hegedűs Gyula utca 40.

“(...) csináltunk “telefonokat” cipőpasztás dobozokból, kifeszített spárgával, és beszélünk az ablakon keresztül egyik emeletről a másikra.”³⁵

Schneider Tamás (Itzhak Shelah)

³⁰ A visszaemlékező minden bizonnyal Sándor Ivánra és *Tengerikavics* című könyvére (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996.) utal:

“Labdázni is lehetett, pingpongasztalt is felállítottak. Karinthyt olvastak fel heten-nyolcan lányok, fiúk. Műsört is adtak a szülőknek.”

³¹ *Csillagos házak*, 57. oldal

³² *Csillagos házak*, 66. oldal

³³ *Csillagos házak*, 83. oldal

³⁴ *Csillagos házak*, 86. oldal

³⁵ *Csillagos házak*, 171. oldal.

A Csillagos házak-projekt városi sétáinak egyikén Kresalek Dávid forgatott dokumentumfilmet³⁶. A Szent István park 4-es számú házában egyik tetőteraszán összegyűltek azok, akik ugyanott gyerekként élték át és túl 1944 nyarát, és megérték a hetvenes évfordulót is. Schustek Ferenc és húga, Haraszti Marika a régi lakást járva fölidéztek az elsüllyedt gyerekkor emlékeit. Egy régi versenyzongorát, az Orion rádiót, amin a BBC-t, majd később Szabad Európát hallgatták, mellette egy kis bárral, ahol mindig tartottak egy üveggel azédesanyjuk által főzött tojáslikőrből, a kádat, amelyben időnként halak úszkáltak, önkéntes vegetarianizmusra készítette a gyerekeket.

Tisztában vagyok vele, hogy ezek az emlékek egyenként nem különösebben revelatívak, együtt viszont érzékletesen leírják a csillagos házak lakóinak azt az ösztönös törekvését, hogy a totális abnormalitás közepén is megteremtsék a normalitást, az élhető élet illúzióját. A játék, a zene, a könyvek, egy rögtönzött kabaréjelenet, a házilag készített egypéldányos újság, a pingpongozás, a jóslás, ezek a békeidőben luxusnak tűnő szórakozások a vészidőszakban életbe vágó szükségletükké váltak, hiszen ezek segítették őket a józan ész és az emberi méltóság megőrzéséhez.

II./2. A Hofstätter-Domány házak a Tér és Formában.

A Dr. Borbíró Virgil szerkesztette *Tér és Forma* a modern magyar építészet meghatározó szellemi fóruma volt. Rendszeresen ismertette és bírálta a kor jellegadó építészeinek munkáit, így természetesen sort kerített a Hofstätter-Domány házak bemutatására is. A lap 1937/5-ös számát szinte teljes terjedelmében az Új-Lipótvárosnak szentelte.

A szám élén Heim Ernő *A dunaparti Új-Lipótváros* c. cikke áll. A szerző éles különbséget tesz a városnegyed háború előtt és után épített lakóházai között, szembeállítva a modern, funkcionalista törekvéseket a korábbi zavaros eklektikával, "vakolat renaissance-izmussal" és "ízleltelen" szecessziós törekvésekkel. Ám a kritikával sem fukarkodik. Véleménye szerint :

*"Óriási az ellentét a két összeépült városrész között és bár a kontraszt ily közvetlen közelségben megdöbbenően érvényesül, az eredményt még távolról sem mondhatjuk teljesnek, az igazi célt csak nagyon bizonytalanul közelítettük meg. A városrész még mindig nem elég szellős, napos, levegős. Az utcán tovább is zárt házsorok között járunk, jobbra, balra és magunk előtt sehol egy fát, sehol egy kertet nem látunk, csak házakat, falakat, kőrengeteget. Tény, hogy nagy vívmánynak kell tekintenünk a közös udvarok réginél nagyobb légtérét, de hol vagyunk még a kertek, zöldterületek között álló sok emeletes bérháztól, vagy a sávós beépítéstől? Még túl gyakran csillan fel a homlokzaton a tüntetőleg érvényesülni akaró individuális jelleg, a szomszédétől minden áron elütni kívánó szín, a meg nem értett modernizmus formalisztikája."*³⁷

³⁶ Csillag a házban, <http://introblog.hu/2014/06/csillag-hazon/>

³⁷ Heim Ernő: *A dunaparti Új-Lipótváros*, *Tér és Forma*, 1937/5. szám, 112. oldal

A cikk ennek megfelelően ünnepli az általa Lipótvárosi parknak nevezett Rakovszky-,

mai Szent István park kialakítását, ám a tér déli oldalát szegélyező házakon is jó pár kifogásolnivalót talál. Írásának végén velük szemben egyértelműen pozitív példaként állítja az olvasóközönség elé a Hoffstatter-Domány házakat:

“Az Alföldi Cukorgyár R. T. nem régen elkészült épülettömbjének harmonikus tömegei, egyszerű, nyugodt párkányvonaloza, helyes ritmusú ablak-csoportosítása, az épület egész architektonikus tagoltsága, a homlokzat egységes színezése, — melynek hatását természetesen fokozza a nemes falburkoló anyag — szakember és laikus számára egyaránt sejtetni engedik, hogy ez az épület alaprajzilag is más kell, hogy legyen, mint a többi és hogy ez már sok lépéssel haladt előre azon az úton, melyen pár év előtt a féren épült társai még erősen tapogatózva elindultak és amely egy valóban új építészeti felé kell, hogy vezessen.”

A következő cikk³⁸ a Dunapark-házak részletes ismertetése, tárgyyszerűen, tervrajzokkal gazdagon illusztrálva, minősítések nélkül. Talán ez okozza, hogy a lap nem közli a szöveg szerzőjének nevét. Az írás kitér az épületek anyaghasználatára és műszaki megoldásaira. Jelen dolgozat szempontjából figyelemre méltó, hogy a tervezők és a kivitelezők az épület apró gesztusaival a magyar társadalom alakulástörténetének későbbi szakaszait ismerve kifejezetten illuzórikus és utópisztikus közösségi életformát sugallnak. A tervek és leírások tanúsága szerint az alkotók a villalakások előnyeit a modern nagyváros által nyújtott kényelmi szolgáltatásokkal ötvöző lélettér kialakítására törekszenek. Jó példa erre a legnagyobb méretű négyszoba-hallos tetőteraszos lakás terve.

A cikk részletgazdasága azt sejteti, az írás szerzői maguk az építészek lehettek. A leírás többször kitér azokra a kompromisszumokra és tervmódosításokra, amelyekre a Közmunka Tanács határozatai kényszerítették az épület tervezőit. Ezek közül - túl a korábban már említett tengelytűkrözésre, amellyel a visszahúzott homlokzatot a Duna helyett a Pozsonyi út felé

³⁸Az Alföldi Cukorgyár r.-t. és a Magyar Rabbethége és Giesecke Magtényészto r.-t. bérházcsoportja a Lipótvárosi parkban, u. o. 115. oldal

fordították - a legfőbb talán a traktusok tervezett méretének megváltoztatása és az eredetileg a ház teljes hosszán végigfutó loggiás erkélysorok felszabdalása.

Ezért különösen érdekes, hogy az ismertetést követő, *A modern lakás* című cikket³⁹ viszont maga tervező páros jegyzi. Hoffstatter és Domány írása saját, kompromisszumos tervük burkolt kritikájaként is értelmezhető, amennyiben rávilágít arra, hogy a traktusok méretének Közmunka Tanács általi megváltoztatásából következően hallos szerkezetet erőltető összkomfortos lakások beosztása ellentétben áll az épület fentebb jellemzett szellemiségével, amennyiben nem teszi lehetővé, hogy a modern villalakásokban megszokott, és a bérházakban is minden további nélkül kialakítható szerkezetet kövessék. Ennek az volna a lényege, hogy az alaprajz szakít a bérházakban általános hall-koncepcióval, helyette a villakásokhoz hasonlóan egyetlen hatalmas nappali köré rendezi a szokásosnál kisebb alapterületű helyiségeket. Így kisebb összterületen élhetőbb tereket hoz létre. Ez azért fontos számomra, mert ennek a szándéknak a megghiúsulásával a Dunapark-házak egyetlen részletéről állíthatjuk biztosan, hogy minden tekintetben megfelel a tervezők által sugallt utópiának - és ez pedig éppen elképzelt történetünk színhelye, a

“Tetőemelet.

A lakók túlnyomó részének villalakásra irányuló vágyát elégítik ki a tetőemelet kertészeti kiképzései és különböző berendezései. Ennek a függőkertnek a földön lévő kerttel szemben számos előnye van: pormentes, zajmentes, nagytávlatú gyönyörű kilátást biztosít. A lakók lényelmét a sziklakerteken kívül zuhanyozók és öltözők biztosítják.

A kertészeti kiképzést Beke Erzsébet tervezte és készítette.

Indokoltnak látszik e helyen felvetni azt a gondolatot, hogy ilyen és hasonló tetőkertek létesítésével már szabályozott és sűrű beépítésű városrészekben az annyiszor aposztrofált „zöld sávot” a házak tetején kellene megvalósítani.”

Ezért nyugodtan kijelenthető, hogy a *“Zsidó nyaralás”* színhelye a soha meg nem valósuló, csak az álmokban élő, európai és liberális Magyarország jelképe volt. Beke Erzsébet kertje rég az enyészeté, a tetőemelet mai állapota is szimbolikus - nyoma sem maradt az egykori illúzóknak.

II./3. Újlipótváros lakosságának összetétele (Zeke Gyula tanulmánya)

Az ismert író és kávéházkutató eredeti szakmáját tekintve történész. *Újlipótváros belső negyedének társadalmá a 30-as 40-es évek fordulóján a választói névjegyzékek tükrében c.* szakdolgozatát 1982-ben készítette, bíráló tanára Lackó Miklós (MTA) volt. Mint látható, a munka éppen a számunkra fontos városrészt vizsgálta. Zeke megindokolja, hogy vizsgálódását miért szűkíti le erre a területre:

³⁹ Hofstatter-Domány: *A modern lakás*, Tér és Forma, 1937/5-ös szám

“A statisztikák és a korabeli publicisztika Újlipótváros alatt a Szent István körút, Váci út és a Duna által határolt területet értette, amely azonban legalább három láthatóan elkülönülő részre oszlott. A Wahrmann utcától északra fekvő terület (a 34. stat. alkerület) a korszak folyamán mindvégig ritkán beépített, külvárosias jellegű maradt. A Váci út-Pannónia u. által határolt sáv a 20-as évek elejére kisebb foghijaktól eltekintve felnyomult a Wahrmann⁴⁰ utcáig, s városképileg nem ütött el jelentősen Budapest más belső negyedeitől. A 20-as, s főként 30-as évek és a 40-es évek elejénének újlipótvárosi építkezései viszont - a telkek hagyományos körülépítési módjával szemben nagyrészt az új keretes beépítési technikával készültek, városképileg is eladdig hiányzó modern elemeket honosítottak meg Budapesten és a lakások belső technikai felszereltsége terén is fontos előrelépést jelentettek - nagyrészt kiválasztott területünkön zajlottak.”⁴¹

A statisztikai adatok elemzése igazolta azt a közkeletű vélekedést, mely szerint az Újlipótváros belső része zsidók által sűrűn lakott városnegyed. Zeke feltételezése az volt, hogy ez a városrész mintegy a Lágymányos ellenpontjaként, a “keresztény” és zsidó középrétegek (tisztviselők és értelmiségiek) 1918-1919 után felerősödő elkülönülésének jegyében jött létre. (Emlékezzünk meg ehelyütt a sokat citált Márai-mondatról: “Budán lakni világnézet.”)

A részletek mellőzésével annyi biztosan kijelenthető, hogy Zeke Gyula alaposan okadatolt, statisztikai táblázatokkal és elemzésekkel alátámasztott szakdolgozata szerint az a drámai változás, amit a második zsidótörvény hozott, alig regisztrálható az 1942-es foglalkozási tagolódásban. Ebből arra következtetett, hogy a területen viszonylag sok olyan zsidó származását számon tartó ember élt, akit nem érintett a második zsidótörvény, és aki még választójogát sem veszítette el, mert 1867 óta Magyarországon élő felmenői voltak. Az 1935-ös helyzethez képest a magántisztviselők, szabadfoglalkozású értelmiségiek és tőkés tulajdonosok dominanciája egyértelműen megerősödött. Megállapítható, hogy egyfelől élt itt egy jelentős nagypolgári réteg, amely a területet nagyjából lefedő V. b adókerület kimutatásai szerint “igen előkelő helyet foglalt el a többi adókerület lakosainak jövedelemnagyság-sorrendjében.” Másfelől viszont “a tisztviselőtársadalom és a szabadfoglalkozású értelmiség hatalmas tömbjeinek (...) nagy hányada (...) a proletár-színvonalba gyakran süppedő változó kispolgári szinten élt.” Zeke ehelyütt szintén idézi az általam már fentebb citált Szerb Antalt, és Boldizsár Ivánt: “...három-négy beatus possidens kivételével minden család ugyanazt a keserves táncot járja napi pengő vagy ötpengő körül, hogy amit élnek az látszat-élet, kétségbeesett erőlködés, hogy ha már nincsen kas, legalább az ernyő fennmaradhasson.”⁴²

Az *Emberszag* ceruzavázlatainak ismeretében nem kérdés, hogy a Dunapark fedélzetének utasai melyik réteghez tartoztak. Túl a terület főntebb ismertett sajátosságán, tehát hogy a negyed lakóinak többségét a második zsidótörvény nem fosztotta meg választójogától és hivatásától, ahogy korábban is említettem, Szép Ernő szövegéből az is megtudható, hogy a házban, talán csak az “F.”-család és a Bakonyi-család kivételével,

⁴⁰ Ma: Victor Hugó utca

⁴¹ Zeke Gyula: *Újlipótváros belső negyedének társadalma a 30-as 40-es évek fordulóján a választói névjegyzékek tükrében*, kézirat, 1982, 1.

⁴² Boldizsár Iván: *Egy pesti bérház szociográfiája*. Magyar Kultúra, 1935. II. félév 101-107 o.; 105. o.

különböző időszakokban kikeresztelkedett vagy vallásukat nem gyakorló zsidó családok laktak. A viszonylagos védettség hamis tudatához képest különösen sokkoló lehetett belső Újlipótváros csillagosházás “gettósítása”. Az a városnegyed, amely a modern, liberális elvekkel átszínezett, öntudatos, európai polgári gondolkodás architekturális szimbóluma volt, hirtelen ugyanezen eszme képviselőinek börtönévé vált.

II./4. A Stauffenberg-merénylet, és helye a második világháború eseménytörténetében

Talán nem köztudomású, hogy uralomra jutásától bukásáig Hitler ellen több mint negyven merényletet kíséreltek meg. Bizonyos körülmények miatt azonban ezek közül a legfontosabbnak éppen a Stauffenberg-merénylet látszik. Ennek egyik oka, hogy szemben a korábbi kísérletek többnyire kétségbeesett, naiv, ad hoc szervezésével és kivitelezésével, ennek az összeesküvésnek a német katonai vezetés talán legreményteljesebb tehetsége, a tartalékos erők vezérkari főnöke állt az élére, és mögötte több mint ötven magas rangú tiszt, köztük vagy tíz tábornok alkotta a hátszágot. A másik, hogy a terv a következményekkel is számolt, kidolgozott elképzelései voltak a további intézkedésekről, a hatalom megragadásáról és gyakorlásáról, az ideiglenes kormány személyi összetételéről és azonnali teendőiről.

Maga az ötlet pedig egyszerűségében is zseniális volt.

Stauffenberg éppen azt a műveleti tervet használta volna fel az államcsíny levezénylésére, amit egy esetleges puccs elfojtására hoztak létre. A Valkűr-hadművelet nevű titkos terv elvileg akkor lépett volna életbe, ha a Birodalmat belülről támadják meg. Ekkor egy kizárólag erre a célra fenntartott árnyékhadcsereg pillanatokon belül lefegyverezte volna a lázadókat, és elfoglalta volna a stratégiai pontokat. Stauffenberg ötletének lényege az volt, hogy a sikeres merénylet után a pártvezetőket vádolja meg puccskísérlettel, és erre hivatkozva hozza működésbe a Valkürt, pár óra alatt megszerezve a Birodalom fölötti teljes ellenőrzést, majd az ideiglenes kormánnyal azonnal békét kötött a szövetségesekkel. A merénylet előtt megalkották az erre vonatkozó fedőnarratívát:

“A Führer, Adolf Hitler halott (...) Egy gátlástalan, nem katonai pártvezetőkből álló klikk megpróbálta kihasználni a helyzetet, hogy hátba támadja a mélyen elkötelezett frontharcosokat, és önző módon magához ragadja a hatalmat.”⁴³

Abban a hitben, hogy a merénylet megölte Hitlert, Stauffenberg beindította a Valkürt, ám a Hitlerhez hű vezérkar, a merénylet kudarcát hírül véve, meghiúsította a puccsot, és a grófot, az összeesküvés vezetőivel együtt még aznap, 1944. július 20-án este kivégezték. A történészek, például a brit Roger Moorhouse és Nigel Jones, időről-időre összecsapnak “a mi lett volna, ha” történelmietlen kérdésén.

Roger Moorhouse szerint:

⁴³ Michael Baigent-Richard Leigh: *A Valkűr-hadművelet*, Budapest, General Press Kiadó, 1994, 61. oldal

“Valójában nagyon valószínűtlen, hogy ha Stauffenberg sikerrel jár, 1944 nyarán szépen véget ért volna a háború. Egyszerűen túl sok akadálya volt a gyors békekötésnek – és itt nem csupán a megrögzött náci ellenállásra gondolok.

További zavaró tényező, hogy Stauffenberg összeesküvőtársai némelyikének furcsán irreális nézőpontja volt. Például Carl Goerdeleré, akit a pénzügyminiszteri szerepre szántak, és aki egy olyan háború utáni Németországot képzelt el, amely magában foglalta volna mind Ausztriát, mind a Szudéta-vidéket. Ilyen emberekkel a kormányban Stauffenberg összeesküvőtársainak nagyon nehéz lett volna béketárgyalásokat kezdeni.

Azon kívül 1944 nyarán a német fegyverletétellel Európa szovjet megszállását aligha lehetett volna megállítani; legfeljebb felgyorsultak volna az események. Ha a német csapatok letették volna a fegyvert, nem lett volna semmi, ami megállíthatta volna a Vörös Hadsereg akadálytalan előretörését Németországon át Franciaországba, ahol a még viszonylag csekély brit és amerikai erők álltak volna szemben Sztálin csapataival.

Furcsa módon lehetséges, hogy csupán Stauffenberg kudarca és a keleti fronton Németország sok pénzbe és vérbe kerülő kemény ellenállása tette lehetővé a szövetséges hadseregek számára, hogy felszabadítsák Nyugat-Európát, és így biztosították, hogy megerősödhesse a szabadság és a demokrácia Európa nyugati felén, ahogyan ez 1945 után történt.”

Nigel Jones-hoz hasonlóan viszont sokan azt feltételezik, hogy Hitler halála a háború végét jelentette volna, egy sikeres merénnyel és az azt követő hatalomátvétellel Stauffenberg milliók, köztük legalább kétszáz ezer magyar zsidó életét mentette volna meg. Jellemző összefoglalása a kudarc következményeinek:

“A második világháborús Európában a halottak száma az összeesküvés 1944. júliusi meghiúsulása és Németország 1945. májusi kapitulációja között meredeken emelkedett. A halottak között voltak

nyugati szövetségesek, akiket Franciaország, a Benelux államok és Németország felszabadítása, illetve elfoglalása közben öltek meg;

a keleti fronton elesett szovjet és német katonák;

civilek, akiket a kelet-európai harcok, illetve Németország bombázása közben öltek meg, és például azok is, akik a Nagy-Britanniát ért **V-rakétatámadások** következtében haltak meg.

Mindezek felett volt még az a **több millió zsidó**, akik a háború utolsó hónapjaiban lelték halálukat a haláltáborokban.

Mindezt a rengeteg halálesetet meg lehetett volna előzni, ha Stauffenberg bombája végez Hitlerrel és a Valkűr-hadművelet nevű puccs ugyanaznap sikeresen véget vet a náci rezsimnek.”⁴⁴

II./5. A merénylet a korabeli sajtó tükrében

⁴⁴<https://24.hu/tudomany/2018/02/11/hitler-elleni-merenyilet-orulnunk-kellene-hogy-nem-sikerult/>

A Stauffenberg-merénylet hírének magyarországi megjelenése, és a hír interpretációja azért volt fontos a számomra, mert a lehetőségekhez képest pontosan rekonstruálni szerettem volna, milyen információi lehettek a Pozsonyi úti csillagosházak lakóinak a merényletet követő negyvennyolc órában. Az ezzel kapcsolatos forráskutatás során nemvárt nehézségekbe ütköztem.

Korábban is tudtam, hogy 1944 júliusára gyakorlatilag nem maradt életben baloldali, liberális, mérsékelt konzervatív, tehát polgári demokratikus értelemben ellenzékinek vagy legalább korlátosan függetlennek nevezhető politikai napilap sem. A még egyáltalán megjelenő politikai sajtó hangja szélsőségesen jobboldali volt. Azzal viszont most kellett szembesülnöm, hogy a kormányzócsőnek meghagyott lap, a Pesti Hírlap 1944 júliusi példányai, amelyek olvasásáról Szép Ernő is beszámol, hozzáférhetlenek a magyarországi közgyűjteményekben. Sem az OSZK, sem a Központi Szabó Ervin könyvtár, sem a Petőfi Irodalmi Múzeum nem őriz belőle példányokat. Még az *Arcanum* című digitális archívum feltöltői sem találhattak beszkenelhető júliusi számokat, gyűjteményük utolsó darabja az 1944. június 25-i szám. Ezért kénytelen vagyok másodkézből szerzett információkra hagyatkozni. Igaz, nem akármilyen másodkézből. Szerencsémre e dolgozat írásának idején jelent meg Heltai Jenő *Négy fal között* című háborús naplója, ami a korszak felbecsülhetetlen értékű dokumentuma. Az 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásának napján elkezdett napló egyik vezérszólama éppen a hírek és rémhírek folyamatos osztályozása. A korai feljegyzések esetében Heltai utólag aláhúzta a később igazolódott híreszteléseket, mindazonáltal, ahogy a maga Heltai mondja, a szöveg leggyakrabban használt szava az “állítólag” volt. 1944 július 21-én ezt jegyzi fel: “*A reggeli újságokban egy szó sincs a merényletről.*” Heltai ekkor még nem költözött csillagos házba, budai lakásába szabad bejárása volt az ismerőseinek, noha önként vállalt szobafogsága miatt, nagyrészt az ő általuk szállított információkra és a rádióleadásokra hagyatkozhatott.

Feljegyzéseinek tanúsága szerint a Pesti Hírlap mellett kisebb-nagyobb rendszerességgel olvasta az *Esti Újság*, a *Friss Újság*, a *Magyarság*, a *Magyarország*, a *Harc*, a *Zsidók lapja* számait, és mivel szenvedélyes lóversenyjátékos volt, az utolsó pillanatig megkapta a *Verseny Futár* tiszteletpéldányait.

Heltai attitűdjére az események megszállott, részletekbe menő regisztrálása volt jellemző. A *Négy fal között* alábbi részlete pontos képet ad arról, hogy a merénylet híre milyen sebességgel és formában juthatott el a budapestiekhez:

“Este 8 óra tájban a házmesterné azzal a hírrel rohant föl, hogy Hitler ellen a főhadiszálláson merényletet követtek el. Öt perccel később Mécs úr megerősítette ezt a hírt, G(eiringer)úr végighallgatta a 9.40-es magyar leadást. Abból kiderült, hogy a vezérkar ellen bombamerényletet követtek el, tíz tábornok könnyebben, néhányan súlyosan megsérültek. Hitler zúzódásokat és könnyű égési sebeket szenvedett, szerencsére nagyobb baja nem esett. (sic!) A merénylet után Mussolinit fogadta, és sokáig beszélgetett vele. Részleteket nem tudunk még, azonban a seb kétségtelenül nagyobb, mint amilyenről beszélnek, morális seb, hiszen a merényletet a főhadiszálláson követtek el, a vezér saját emberei. (...) Ez a merénylet a

német összeomlás, a belső forradalom első tünete. Az izgalomnak ebben a stádiumában a forradalom nem áll meg az első merényletnél.”⁴⁵ (Kiemelés tőlem)

Szép Ernő ehhez képest madártávlatból néz a történelemre, vagy talán pontosabb, ha úgy fogalmazunk, valamiféle ködfüggönyön át. Idézzük még egyszer:

“Olyan elevenen emlékszem július huszadikára. (Azon nap esett a Hitler elleni bombamerénylet.) Mámoros volt a ház, a keresztényeit is beleértve. Azt hitte mindenki, negyvennyolc órán belül itt a béke. Este azt mondta London, hogy Németország a forradalom állapotában van. A másnapi leadás is arról számolt be, hogy egyik ezred a másik után áll a forradalmár tábornokok mellé.”⁴⁶

Nincs okunk megkérdőjelezni, hogy Szép Ernő információi hitelesek. Ám az is bizonyos, hogy a BBC a másnapi leadásban már közzétette Hitler előző esti beszédének eredeti hangfelvételét.⁴⁷ A felvétel meghallgatható a Youtube-on⁴⁸.

Ezen a ponton érdemes néhány szót szólni a magyar zsidók számára mértékadó, életük kockáztatása árán is követett hírforrás, a BBC második világháború alatt tanúsított tájékoztatáspolitikájának változásáról. Amint az egy 2012. november 12-én nyilvánosságra hozott dokumentumból⁴⁹ kiderült, a BBC magyar adása egészen a német megszállásig tudatosan visszatartotta azokat az információkat, amelyek a magyar zsidókat figyelmeztethették volna arra, milyen sors várhat rájuk a német megszállás után. Mi több, egy belső utasítás letiltott minden, zsidókkal kapcsolatos híradást a magyar szerkesztőség számára. A dezinformáció oka az volt, hogy a döntésért felelős személy azt feltételezte, a magyarok többsége antiszemita, ezért az ilyen irányú hírek miatt elfordulhat a BBC-től mint mértékadó hírforrástól.

“A brit kormány, a PWE⁵⁰ és a BBC magyar szekciója már 1942 decembere óta tudta, hogy mi történik az európai zsidókkal Magyarországon kívül, és azt is, hogy nagy valószínűséggel mi lenne a sorsa a magyar zsidóknak német invázió esetén. Azt nem lehetett elvárni, hogy a BBC magyar osztályának munkatársai megjósolják Magyarország 1944. márciusi német megszállását, de a PWE dokumentumaiból kitűnik, hogy a magyar szekció egyes adásainak célja éppen a német invázió kiprovokálása volt.”⁵¹

⁴⁵ Heltai Jenő id. mű., 199. oldal

⁴⁶ Szép 1984., 35.

⁴⁷ Érdekes adalék, hogy az összeesküvésben részt vevő Otto John még július 22-én is így vélekedett: “No és, ha hallottuk Hitler hangját a rádióban, hiszen mindenki tudta, hogy van alteregója.”

⁴⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=OX6-UXHc7hQ>, 31.40-től

⁴⁹ Could the BBC have done more to help Hungarian Jews?

Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-europe-20267659> 2018. április 8-i mentés,

magyarul: A BBC tudott a magyar Holokausztról Forrás: https://index.hu/kultur/media/2012/11/14/a_bbc_tudott_a_magyar_holokausztról/

⁵⁰ Political Warfare Executive (PWE) - ez a szervezet felügyelte a magyar adásokat is a BBC Világszolgálatának londoni központjából.

⁵¹ Az eredetiben: “From December 1942 the British government, the PWE and the BBC Hungarian Service knew what was happening to European Jews beyond Hungary, and the very likely fate of the Hungarian Jews if the Germans invaded. No one could have expected the staff at the Hungarian Service to predict the Germans' March 1944 invasion of Hungary. But PWE documents do show that it was the aim of some of its broadcasts to provoke such an invasion.” Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-europe-20267659> 2018. április 8-i mentés

A megszállás után viszont, amint sok egyéb mellett a következő dokumentum is bizonyítja, a magyar nyelvű londoni adás meglehetősen pontos tájékoztatást adott a magyarországi zsidóságot fenyegető veszélyekről:

“1944. július 22.

A Magyar Távirati Iroda Rádiófigyelő Szolgálatának jelentése a londoni rádió adásáról, mely szerint eddig 400 000 magyarországi zsidót likvidáltak, a megmaradtak életben hagyása fejében a németek hadianyagot követelnek:

Egy magyar zsidó tárgyalásai Törökországban:

Wickham Steed hírmagyarázó a németországi eseményekről szóló angolszász eredetű híreket kommentálta, és arra a következtetésre jutott, hogy ezek a hírek kedvező óment jelentenek és régi elméletét igazolják, amely szerint a „náci gengszterek és a militaristák előbb-utóbb ugyanarra a sorsra juttatják egymást, mint eddig német és nem német áldozataikat. Ilyenformán maguk oldhatják meg a német problémát még a háború befejezése előtt.”

Wickham Steed ezután a helyzet jellemzésére a következőket mondta:

Amikor a német hadsereg márciusban megszállta Magyarországot, Hitler elrendelte a 750 000 magyarországi zsidó kiirtását, a lengyelországi zsidók kiirtásának mintájára. Magyar segítséggel június végéig összefogdostak és likvidáltak 400 000 zsidót. A fiatalabbakat rabszolgatáborokba vitték dolgozni, az öregebbeket pedig gázkamrában vagy más eszközökkel irtották ki Lengyelországban, a németek által épített hatalmas gázkamrákban. Amikor már több mint 100 000 zsidót a gázkamrákban megöltek, Eden és Hull az emberiség nevében tiltakozott és megígérte a bűnösök megbüntetését. Ekkor egy előkelőmagyar zsidó egy német tiszt kíséretében Törökországba érkezett, hogy tárgyaljon az angolokkal.

Közölte, hogy a még megmaradt 350 000 zsidónak megmentik az életét, illetőleg lehetővé teszik kivándorlásukat, ha a brittek 10 000 katonai tehergépkocsit és különböző hadianyagot adnak a németeknek. A magyar zsidó hangoztatta a németek nevében, hogy ezt a hadianyagot kizárólag az oroszok ellen használják, tehát nem a nyugati fronton. Mondanom sem kell, hogy a brit kormány elutasította ezt az emberséges (sic!) zsarolást. Függetlenül attól, hogy célja nyilvánvalóan az volt, hogy Nagy-Britannia és Oroszország között nézeteltérést keltsen, arra sem volt megfelelő garancia, hogy e feltétel teljesítése esetén a magyar zsidók valóban megmenekülnek. A magyarországi zsidók és más elnyomott népek megmentésének egyetlen reménye továbbra is az egyesült nemzetek gyors győzelme. A brit kormány természetesen haladéktalanul tájékoztatta Washingtont és Moszkvát a német javaslat tartalmáról és annak visszautasításáról. Ez az incidens jelzi, hogy a németeknek valóban nagy szükségük van hadianyagra és nincs határ, amelyen ne mennének túl ennek érdekében, amikor szembekerülnek a vereséggel. A Hitler ellen elkövetett merénylet és sok más hasonló jelenség arra mutat, hogy a németek érzik: a vereség közvetlen előttük áll.”⁵²

⁵²VÁDIRAT A NÁCIZMUS ELLEN, Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 3. 1944. június 26.—1944. október 15. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Karsai Elek, Budapest, Balassi Kiadó, 2017., 124. sz. dokumentum

Mindez azért érdekes, mert, ha hinni lehet Heltai naplójának, és miért ne lehetne, az 1944. július 21-i nap hírszolgálatása enyhén szólva kaotikusnak nevezhető.

“Délelőtt kiderült, hogy jól ítélem meg a helyzetet, a seb - a morális seb - csakugyan sokkal súlyosabb, mint amilyennek hirdették. (...) Ellenforradalom tört ki, az elcsapott tábornokok, élükön Brauchitschsal és Keitel ellenkormányt alakítottak. Brauchitsch éjjel fél 1-kor beszélt a rádióban, és azt mondta: férfiasan be kell látnunk, hogy a háborút elvesztettük, minden további véráldozat fölösleges és hiábavaló, nem szabad a német fiatalság megmaradt részét föláldozni azért, hogy néhány erkölcstelen panamista uralmát ideig-óráig meghosszabbítsák. Békét kell kötni az angolokkal, mert Hitler az oroszokkal akar békét kötni, és följánlotta, hogy bolsevizálja Németországot. (sic!) Ezt visszautasították. (...) Néhány divízió (...) a keleti frontról elindult hazafelé. A Wehrmacht hat helyen ütközött meg a Gestapóval meg az SS-szel. A német rádió 12-ig hallgatott. Ezzel szemben az angol korán reggel bejelentette, hogy Németországban kitört a polgárháború. A svájci pedig minden félórában jelentést ad. Utolsó hírei szerint Berlinben utcai harcok folynak, Párizsban kitört a forradalom, Észak-Franciaországban ölik a németeket. (...) Ilyenformán a háborúnak elméletileg vége. Ilyen hadsereggel nemcsak győzni nem lehet, hanem a háborút folytatni sem, még akkor sem, ha Hitlernek sikerül ezt a puccsot levernie. A várva várt összeomlás bekövetkezett. Most már csak az a kérdés, mi történik Magyarországon. (...) Félő, hogy Magyarország most fog kiállni Hitler mellett. (...) Himmler állítólag csakugyan itt volt - mások szerint három párttagból álló bizottság érkezett ide -, és újabb 200 000 zsidó munkást kért Németországnak. (...) Még mindig csak a zsidókról van szó, az országnak nincs más gondja? A német polgárháborúra azzal felelnek itt, hogy megint elhurcolnak egy sereg zsidót?”⁵³

Történetünk szempontjából érdekes még a következő információ:

“Egész délelőtt légó, fél 2-kor fél óráig tartó riasztás.”⁵⁴

Másnap, július 22-én sem tisztul a helyzet.

“Az újságok szerint a Hitler-ellenes puccsot leverték, az összeesküvők kis csoportját - a divatos igével élve - felkoncolták. (...) Az angol rádió állítólag leadta, hogy a puccs még egyáltalán nincs elintézve. (...) Egész nap zagyva hírek, följegyezni sem érdemes őket. Az angol rádió azt mondja, hogy a svájci hírek igaz voltát nem lehet ellenőrizni, mert Németországgal nincs összeköttetés. Hitlernek halála hírét költötték és cáfolják.”⁵⁵

A források megismerése előtt, Szép Ernő idézett bejegyzésének olvastán az volt az előfeltevésem, hogy a Hofstätter-házak lakói néhány óráig, talán egészen július 21. estéig

⁵³ Heltai, 200-201. oldal

⁵⁴ Heltai, 202. oldal

⁵⁵ Heltai, 202. oldal

abban a hitben lehettek, hogy a merénylet elérte célját, Hitler halott. Ha így lett volna, a Zsidó nyaralás szereplői, bár nem tudhattak a Valkűr-hadműveletről, Hitler halálának hírből joggal remélhették, hogy megmenekültek, a háborúnak napokon belül vége lesz. (A Valkűr-terv ismeretében nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy következtetésük nem lett volna alaptalan, ha a merénylet megölte volna a Führert, a tábornokok összeesküvése végül valamiféle ideiglenes kormány felállításához, fegyverszünethez, kapitulációhoz és béketárgyalásokhoz vezetett volna.) Heltai naplójának idevágó bejegyzései arra engednek következtetni, hogy a Magyarországra érkező első hírek 20-án este érkeztek, és egyszerre számoltak be a merénylet tényéről és kudarcáról. Másnap, megbízható források és kontroll híján a Dunapark-ház tetőteraszán bármilyen értelmezésnek lehetett legitimációja, mégis az a valószínű, hogy elsősorban a rádióleadások fentebb ismertetett állításai miatt, föltehetően az a vélekedés volt a jellemző, hogy a háborúnak gyakorlatilag vége, a német birodalom kétségbeesett utóvédharcát folytatja, immár saját erőszakszervezetei harcolnak egymással. Erre a derülátó feltételezésre cáfolhatott rá az este a BBC által is bejátszott Hitler-beszéd, illetve az összeesküvők statáriális kivégzésének híre. Mint Heltai naplójából is tudható, 1944. július 21-éjének délelőttjét Budapest lakói a légópincében töltötték, majd délután fél 2 és 2 között ismét riasztás volt. A csillagos ház lakói eszerint legkorábban délután 3 körül merészkedhettek fel a tetőre. A szombat beálltára vonatkozó tilalom föltehetően csak néhány család mozgását és tevékenységét korlátozhatta.

II./6. A magyar fattyúnyelv szótára. Jiddis szólások, fordulatok

Kíváncsi voltam, milyen korfestő elemekre találok a negyvenes évek beszélt nyelvi szóképzését megörökítő gyűjteményekben. Két forrással foglalkoztam behatóan. Talán a nyolcvanas években hívta fel figyelmemet Kornis Mihály, aki az akkor írt drámaiban és elbeszéléseiben maga is gyakran használt a pesti argóból származó elemeket, hogy a Széchenyi Könyvtár őrzi Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály fantasztikus, akkor még csak az eredeti kézirat fénymásolatában tanulmányozható gyűjteményét, *A magyar fattyúnyelv szótárát*. A huszonnégy kötetes gyűjtemény utolsó három kötete szólásokat, első huszonegy kötete értelmező szótárformában szavakat közöl. Külön érdekesség, hogy a szerzők éppen 1944-45-ben, a légópincében ismerkedtek meg, és kötöttek örök barátságot. A kötet tehát alapvetően az akkori nyelvállapotot rögzíti. A szerzőpáros később, 1956 őszén egy pályázatra kezdte írni *Budapest a fattyúnyelvben* című munkáját, amelyet a forradalom miatt félbeszakított, és a pályázat meghíúsulása miatt leverése után sem fejezett be. Ennek a töredéknek az átdolgozott kiadását jelentette meg 1996-ban a Fekete Sas Kiadó⁵⁶. A dolgok természete szerint a szókincsnek ez a rétege általában az alsóbb néposztályok ajkán születik, sikeresebb teremtményei az írók, művészek, kabaré- és dalszerzők, újságírók és egyéb pesti slemilek közvetítésével találnak utat a társadalom felsőbb rétegének e mondán elemekkel érintkező, a nyelvi humorra fogékony részében. Aligha kétséges, a budapesti magyar zsidó középosztály értelmiségi foglalkozású tagjai között szép számmal voltak ilyenek, tehát nem

⁵⁶ Zolnay Vilmos-Gedényi Mihály: *A régi Budapest a fattyúnyelvben*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.

minden alap nélkül feltételezhetjük, hogy a kötetben ismertetett szavak és szólások némelyike jól használható a film dialógusainak írása közben.

Nézzünk néhány példát.

Az argó a személy- és helyneveket sem kímélte. Így lett Krúdy Gyulából *Hosszú*, Ady életrajzírójából, Földessy Gyulából *Adirokkant*, magából Adyból *Agyibagyi*, Zerkovitzból *Lopkovic*, Fedák Sáriból *Zsazsa*, a Ligetből *Lizsé*, a Szigetből *Szizsé*, Újlipótvárosból *Újzséland*, a Lipótból *Lipicsek* vagy *Lipócia*, a Berlin (Marx, majd Nyugati) téri kioszk járdaszigetéből *Banánsziget*, a külső nyolcadik kerületből *Csikágó*, a Népligetből *Hepaj*, a Marczibányi térből *Marci*, az Ecseriből *Tangó*, a Hallerből *Szajrés* tér, a Telekiből *Zsibaj*, és végül, hogy témánknál maradjunk, amikor Újzséland lakóit a sárga csillag viselésére kötelezték, a Lipót (Szent István) körútból, az ott vonuló csillagok nagy száma miatt, *Tejút*.

A vendéglátóipar, a magyar kávéházi kultúra is mély nyomokat hagyott ebben a nyelvi rétegben. Az italboltot a csecsemőkelengyét árusító Anyák boltja mintájára *Apák boltjának* nevezték el, az automata büféből *böfögő*, a kültelki kocsmából *drótszörű*, a pár virsliből *fiáker*, a kiskocsmából a Makkhetes nyomán *makkheci*, a főpincér *oberlaufer*, a fizető csáringer, a Vampeticsből *Vampi* lett. A pincérek is nyelvi formába öntötték édes bosszújukat a *smucig* vagy éhenkórász vendégek ellen. *Néger* lett, aki egész délután egyetlen *feketusz* mellett üldögélt, aki azzal küldte el a pincért, hogy majd később rendel, *varter*, aki pedig adósok vagy megúnt asszony elől bújkált, *stikavendég*. *Zrínyi kirohanásának* azt hívták, amikor a kártyán vesztés vendég kiszaladt a hasonló nevű kávéházból. Ahogy egy *büfédámával* rajtakapott férj a *csöngetős moziból*. A Jardin de Paris nevű városligeti mulatóból, arra utalva, hogy gyakran átvágták a kapatos vendégeket, *Zsardendőpali* lett, a szeparéból *szepicsek*, az Orfeumból *Orfantyú*.

Még izgalmasabbak a szólások, mert ezekben még nyilvánvalóbban mutatkozik meg az a fanyar ironia, ami a részben jiddis gyökerű, közép-európai városi folklór sajátja.

A zágson tipikus esete. Budapest három, ha a gyerekeknek nem akartak elmondani valamit, utalva a a külföldi magyar nyelvű adások nevére. *Gut gebrült, Löwi!* (Eleget beszéltél - a Helyes a bögés oroszán jidis torzítása.) *Így halt meg Rottembiller*, mondták annak, aki sokáig keverte a paklit. *Hordozzák körül a kezedet Szent Istvánkor*, ezt meg annak, aki rossz lapokat osztott. *Jó, csak előbb beöltözöm örülnék*, kapta válaszul, aki kellemetlen szívességet kért. *Moskovic megelőzött. Mi ebben a pláne? Meséld a Kóbinak. Nincs mese - meghalt Oszkár bácsi.* (A gyerekeknek mesélt a harmincas évek Állatkertjében.) *Nagy vagy és ejhner*, mondták, ha meg akartak dícsérni valakit, utalva a Nagy és Eichner híres kóser csemegüzletére.

Ha valaki a pesti zsargonra kíváncsi, persze fordulhat bizalommal magához Szép Ernőhöz, aki karcolataiban és tárcáiban, színpadi műveiben maga is előszeretettel használta a beszélt nyelv stilmáit. Miután a választott téma számomra legérdekesebb és legnehezebbnek látszó ajánlata az, hogy a direkt, tragizáló, egyenes katarziszra törő "humanista" műűűűvészet csapdáit elkerülve, a hétköznapi banalitásaiból építkezzem, megkísértett a lehetőség, hogy a Zsidó nyaralás dialógusaihoz jónéhányat felhasználjak a fattyúnyelv szótárából, a sötét tónusú drámát jó svádájú, flott mondatokkal dolgozó társalgási darabnak álcázom. Megkísértett, de elvettem, mert a filmes elbeszélés lehetősége jobban érdekelt a lefényképezett színházénál, így csak néhány helyen használom az argó elemeit.

II./7. A középosztály időtöltései. Kártya, szivar, lóverseny.

A csillagos házak lakóinak visszaemlékezéseiben túlnyomórészt a gyerekek időtöltéseiről kapunk információkat, hiszen amikor ezek a visszaemlékezések megszülettek, akár az oral history, akár a memoáriródalom részeként, csak azok voltak már életben, akik gyerekként élték át a vészkorszakot. Az *Emberszag* korábban már idézett részletében Szép Ernő utal rá, hogy a Pozsonyi úti tetőemeleten a kártya jelentette az egyik biztos pontot. Hogy mit játszhattak, arra vonatkozóan egy másik Szép Ernő-szöveg nyújthat segítséget:

“A römire a bridzs következett Pesten, olyan formán, mint valaha a rövid haj a hosszú hajra. Divat lett. Világjelenség, mint a krízis. Végzet. (...) Édes istenem, csakugyan egész másképp hangzik, ha azt mondom: bridzsezem, vagy: bridzspartim van, mint a azt mondom: römizni megyek. A Polo Clubban is bridzseznek, az arisztokraták mind csak bridzseznek, az angol udvar is bridzsezik. Aki bridzsezik, föltétlenül magasabb társadalmi nivón lebeg.”⁵⁷

A szabadidőben robberező amatőrt persze világok választják el a versenyjátékostól, erre jó példa *Ottlik Géza* és *Hugh Kelsey* kevesek által olvasott, ám a versenybridzs-játékosok körében bibliaként forgatott könyvének utolsó bekezdése:

“Hátunk mögött az utolsó fantasztikus naplemente is halványul már, ahogy lassan feltűnnek a parti fények, és a Kárókatona méltóságos nyugalommal halad a kikötő felé. Elvitorlázunk a romos erőd előtt, magunk mögött hagyjuk a hegyen lévő ősi kolostort, a kompikötő mólóit és hullámtörő gátjait, elhúzzunk kaszinók, villák és klubok mellett, amelyekben irigylésre méltó, gondtalanul bridzsező játékosok vidáman bukják halomra a terített partikat. Köztük Timót bácsi és értelmes emberek milliói szerte a világon, akiknek a bridzsjáték élvezetében a kikapcsolódás hétköznapi, erőfeszítést nem igénylő és hasznos formáját látó bölcs hozzáállását ezen a helyen teljes lelki nyugalommal dicsérhetjük. Nem kell félnünk, hogy zavarba jönnek, mert egészen biztos, hogy nem jutottak el eddig az oldalig a könyvben.”⁵⁸

Ennek ellenére valószínű, hogy a lelkes amatőr is osztozik abban az érzületben, amelyről egy interjúban beszélt.

“Angolul olyasmit írtam erről, hogy az emberben egy türelmetlen szomjúság él, sürgető igény, némi világosságra. A valóság roppant szőtteséből legalább egy tenyérnyi helyet szeretne tisztán látni, teljesen megérteni. A kicsi gyermek, mihelyt tudomást szerzett arról a használható hipotézisünkről, hogy a dolgoknak okuk van, faggatni kezd bennünket, mindennek az okáról, ami csak az eszébe jut, aztán, logikusan, ezeknek az okoknak az okairól, s véget nem érő "Miért?"-jeinek sorozatára hamar kimerülnek a válaszaink. "Csak!" és "Eredj

⁵⁷ Szép Ernő: *Bridzs*, in: *A kártya papjai*, (magyar írók a kártyásokról) Válogatta és szerkesztette: Urbán László, Budapest, Arión Kiadó, 2004., 31-39. oldal

⁵⁸ Ottlik Géza-Hugh Kelsey: *Kalandos hajózás a bridzs ismeretlen vizein*, Fordította Homonnai Géza és Kelen Károly, Budapest, Európa Kiadó, 1997., 405. oldal

játszani." Egy bridzsjátzma, ha mégoly absztrakt is, része a valóságnak, paránya. S abban különbözik a többi részétől, hogy itt végére tudunk járni a "miért"-ek láncának. Teljesen tisztázható, megérthető, hogy igazában mi történt, hogyan és miért, ha nem sajnáljuk rá a fáradságot. Ami engem vonz benne, az a kutatás, felfedezés lehetősége: a bridzs új játék, nincs "kijátszva", kimerítve, technikájának még vannak ismeretlen területei. (...) A játék méltósága - ami már "felnőtt" dolog a gyerekekben is - talán az, hogy minden játék, lényegében, vagyis szabályaiban, előírásaiban, szerkezetében: szellemi konstrukciója az embernek, tehát valami, amiben anyagi kötöttségünk fölé emeljük magunkat. Szabályaival, "jogszokásaival", szigorával, előírásaival minden játék fenntartás nélkül tisztaságra törekszik - sportszerűsége, korrektségre, sőt erkölcsi kényességre. Mondjuk hát, rögtönözve, a játék méltósága az, hogy (1) értelem van benne, világosság, (2) tiszták a szabályai, (3) és igazságosak - a kockázat arányban áll a várható nyereséggel, a szemben álló felek esélyei mindig kiegyensúlyozottak - ami nem mondható el a világ, a történelem, az élet egyéb területeiről. "⁵⁹

Talán nem szorul bizonyításra, hogy "a játék méltósága" milyen jelentőséget kap a csillagos házak mindennapi életének kontextusában.

Elsőre talán nevetségesnek tűnik, de két szenvedély, a dohányzás szenvedélyének kényszerű korlátozása és a lóversenylátogatás tilalma is megkeserítette a csillagos házak némely lakójának életét. Heltai naplójának egyik visszatérő motívuma, hogy beszámol a friss lóversenyeredményekről és megkönnyebbülten nyugtázza, hogy mégis, mindennek ellenére még kapja a Verseny Lapok tiszteletpéldányait. A másik állandó elem a szivarok beszerzésének, és a szivarok beszerezhető minőségének problémája. Szép Ernő egyik tárcájából kiderül, hogy számára a cigaretta csavarásának rituáléja is fontos volt, elgondolható, hogy ez figyelemelterelő időtöltésként is fölértékelődött a számára a csillagos házakban töltött időszakban.

"A cigarettámat is sötétbe gyúrtam; ez különben született tehetségem; Szerbiába, a Macsvában egy éjszaka, erdős dombon vonulván keresztül, avval brillíroztam az ezredtörzsbeli urak előtt, hog lóháton, esőben, nedves talaj felett, ahol folyton megcsúszott a ló, a hajtószárat a csuklómra csavarva, megsodortam a cigarettám a sötétbe, de olyan formásra, akár a trafikból hozták volna. Több haditényem nincs is, amivel eldicsekedhetném. "⁶⁰

II./8. A hajó mint metafora. Forgács Péter Exodusa.

A modernista építészet letisztult, funkcionalista elemei gyakran idéznek a hajótervezés formakincséből. A csillagos házak kényszerű fogságából a szabad ég alá jutni, a korlátra könyökölve nézni a folyó hullámain, vagy a napozószékekben olvasgatva élvezni a város

⁵⁹Ottlik Géza: *Próza*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1980, 273-74. old.

⁶⁰Szép, 1984., 14. oldal

fölött kavargó szél játékát - megannyi esély, hogy az ember felidézze a hajózást mint a szabadság metaforáját.

A hajó az egyik legrégebbi szimbóluma a menekülésnek, a felfedezésnek, a szabadságnak.

“(A)z emberi élet folyamatának, az akadályokon, viszontagságokon túljutásnak, az élet viharaival való küzdelemnek (akár sikeres volt, akár nem) szimbóluma lett a hajózás, a hajóút, a hajó illetve a hajós sorsa. Ez a párhuzam az emberi gondolkodás korai megnyilvánulásaiban már megtalálható (példul Minetus, Szent Ágoston), a szellemi élet kiválóságai évszázadokon át használják ezt a jelképet. Az idők folyamán más összefüggésben is hasonlat alapja lett. A mindennapi élet szólásaiban metaforaként megjelenve bizonyítja, hogy a gondolkodás mély rétegeibe is bejutott. Ilyen szólások: nyugodtabb vizekre hajózik/evez; révbe jut; hányattatott életet élt; megfeneklett, léket kapott, hajótörést szenvedett az ügy, stb. (...) Az özönvízből való megmenekülés (a tiszta ember kiemelése a bűnösöket ellepő büntetésből) hajón történik a keleti mítoszokban, így a Gilgames-eposzban, az óind Mahábharátában és a Bibliában (Noé bárkája). Az utóbbi emlékét idézi a keresztény templom fő terének „hajó” elnevezése.

Romulust és Remust, valamint Mózeset is, mint csecsemőt anyjuk vízre tette, innen kerültek szárazföldre, hogy aztán felcseperedve nagy dolgokat vigyenek végbe.

A keresztény vallásban Jézus és a víz legyőzése több összefüggésben megjelenik: Jézus a vízen jár, lecsendesíti a háborgó vizet. A skót szent Patrick, mint kőhajóban vitorlázó szent személy szintén a víz legyőzését, fizikai tulajdonságainak meghaladását szimbolizálja. Szent Brandanusnak, Atanáznak, Miklósnak (ő a hajósok védőszentje), Péternek, Vincének és Orsolyának attribútuma a hajó. Egyéb vallásokban is található hajós motívum, például az óegyiptomi hitben a Napisten bárkában vonul végig az égen, Ízisz szimbóluma is a hajó.

(...)

Az irodalmi példák sorát a már említett hányattatott élet metaforájaként máig használt Odüsszeiával kezdem, a trójai háborúból hajóval hazaiykvő hős Odüsszeusz (Ulysses) viszontagságai, kalandjai Homérosz eposzában valóban az élet megpróbáltatásait szimbolizálja. Joyce nem véletlenül adta a 20. század egyik csúcsművének az Ulysses címet. Kalandos tengeri úton jutott elképzelt, de szimbolikus tartalmakat megvalósító világokba a világirodalom sok neves hőse: Candide (Voltaire), Gulliver (Swift), Robinson (Defoe), Tarimeses (Bessenyei György), Szindbád (hindu alapon Krúdy Gyula). A nagy utópista gondolkodók is hajón jutatták el szereplőiket a boldogság honába, így Thomas Morus Utópiába, Francis Bacon Új Atlantiszba. A 20. században mélyen tudatosuló létharc briliáns leírása Hemingway Az öreg halász és a tenger című kisregénye. Golding A zsarátnok című művében a főszereplő egy Ausztráliába vezető hajóúton lelkileg átalakul. Az idézhető további prózai művek, versek nagyrészt a viszontagságot fejezik ki. Sokszor már a címben egyértelmű utalás érezhető erre a hangvételre, példa erre Kertész Imre Gályanapló című gondolatgyűjteménye.”⁶¹

⁶¹Boga Bálint: A hajó (bárka) mint szimbólum, <http://www.barkaonline.hu/kritika/785-a-haja-mint-szimb-> 2018. április 8-i mentés

Nem tűnik túl merész feltételezésnek, hogy a zsidó nyaralás résztvevői is eljátszottak egy hosszú hajóút gondolatával. Különösen, hogy a közelmúlt eseményei alkalmat adtak a képzelgésre.

“Július közepén sorozatos tárgyalások kezdődtek a külföldi államok által kezdeményezett kivándorlási akció gyakorlati előkészítése érdekében.

Lutz a külügyminisztériumban 7000 „egységről” kezdett beszélni, amit úgy kell érteni, hogy a certifikátokat családok kapják, akik viszik a négy-öt fős családjukat, tehát összesen 40 000 kivándorlóról lehet szó. Veessenmayer és beosztottjai viszont következetesen 7000 személyről vettek tudomást. „...Kiderült, hogy a magyar miniszterelnök 1944. június 27-i feljegyzésében (1944. június 29-i 1826. sz. távirati értesítés) a svájci tervre vonatkozó, 7000 személyről szóló összlétszámnál állítólag elírás történt. A svájci követség közlése szerint helyesen 7000 családról, összesen kb. 40 000 személyről van szó, akik részére a bevándorlási certifikátok rendelkezésre állanak. A magyar külügyminisztériumot figyelmeztették arra, hogy a német döntés természetesen csak a feljegyzésben lerögzített 7000 személyre vonatkozott” – írta titkos táviratban Veessenmayer. A svájci követ kérésére Sztójay július 21-én fogadta Jaegert és Lutzot, hogy a legfontosabb technikai jellegű kérdéseket tisztázzák. Lutz mindenekelőtt újabb megerősítést kért, hogy az addig összeállított 28 jegyzékben szereplő 10 000–15 000 személy kivándorolhat.”⁶²

Az újraéledt Palesztína Hivatal a Vadász utcai Üvegházban, svájci védelem alatt megkezdte a kivándorlás előkészítését. Joggal feltételezhető, hogy ennek híre eljutott a Pozsonyi úti csillagos házakba is, megteremtve a román tengerpartról induló Fekete-tengeri Exodus lehetőségének illúzióját.

Ha valaki az itt lakók közül öt évvel korábban, 1939. július 4-én könyökölt a tetőemelet mellvédjére, akár gyanútlan szemtanúja is lehetett annak, hogy a pozsonyi hitközség tagjai az Erzsébet királyné nevű dunai gőzösön, dr. Andrásovits Nándor parancsnoksága alatt hajóznak a Fekete-tenger felé, hogy ott majd egy tengerjáróra átszállva eljussanak Palesztínába.

Forgács Péter *Dunai Exodus* című művében a kapitány amatőrfilmjeit felhasználva állít emléket ennek az útnak, illetve a besszarábiai németek kitelepítésének. A számtalan díjat nyert film felkavaró erővel idézi fel az alijázó pozsonyi zsidók viszontagságos, sokszor a teljes kudarccal fenyegető útját, mégis az életöröm, az élni akarás sugárzik azokból a felvételekből, amelyek a hajó hétköznapi életét ábrázolják. Remélem, a *Zsidó nyaralás* valamit meg tud mutatni ebből az életakarásból, a túlélés reményéből, mielőtt végleg elbúcsúzik tőle.

⁶²Vámos György: *Carl Lutz és a cionisták mentőakciója Budapesten 1942-1944*, http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/vamosgy_15_3.pdf, 2018. április 8. mentés

III. MADÁRLÁTTA TÖRTÉNET

A megírás elveiről. A rekonstruktív fikció. Három gépállás.

Jó kis alcím, felleng’, de hogy mit jelent, azt jó esetben írás közben fogom megfejteni.

Monory-Mész András, e dolgozat egyik opponense, két szigorlati kérdést tett föl, amelyek olvasatomban mélyen összefüggnek, tulajdonképpen ugyanannak a problémának a két aspektusát érintik.

“Milyen stilisztikai „tanácsot”, sugallatot adott a megírandó forgatókönyvhöz az igen alapos és sokrétű anyaggyűjtés? Mekkora teret ad a fikciónak a viszonylag pontosan rekonstruálható alapanyag?”

Az anyaggyűjtés azonnal a legélesebben kontrázta meg az *Emberszag* olvasásakor felállított írói hipotézist, ezzel jelezve a fikció határait. Elkövettem azt a hibát, hogy gondolatban kiegészítve Szép Ernő szubjektív interpretációját, a tervezett film konfliktusának tisztasága szempontjából ideális alaphelyzetet feltételeztem, tehát, hogy a történet szereplői néhány óráig azt hitték, Hitler halott, *tehát* a háborúnak gyakorlatilag vége, és ennek az illúzióknak egy pontszerű, drámai bejelentés vetett véget, föltételezésem szerint a fehérekarszalagos “keresztényképű” munkaszolgálatos fiú megérkezésével, aki a jóságos főhadnagynak köszönhetően birtokában volt a legfrissebb információknak. A források ismeretében, például Heltai naplójának idevágó feljegyzései alapján azonban biztonsággal állítható, hogy ez a feltételezés téves, a merénylet tényének és kudarcának híre egyszerre juthatott el a Pozsonyi úti házba, még július 20-án, egy délutáni rádióleadás formájában.

Az igazán érdekes persze annak a kérdésnek a megválaszolása volna, hogy mi gátolja az embert a tények fölülírásában, amikor a lényegyet tekintve valóban az volt a pszichológiai alaphelyzet, hogy a második világháborúnak ebben a szakaszában a Stauffenberg-merénylettől függetlenül is nagyon sokan gondolták úgy, hogy a Harmadik Birodalom összeomlása hetek kérdése. Mi szab határt a fikciónak a valós személyekről szóló életrajzi filmek, valós történelmi eseményeket körüljáró forgatókönyvek esetében? Ha egyszer minden

(le)írás interpretáció, tehát konstrukció, miért tekintjük az egyiket hitelesebbnek a másíknál? Mikor mozgósítható “az igazat mondd, ne csak a valódit” szlogenje, és mikor nem?

Magam normális esetben a műalkotások hitelességét esztétikai, és nem ismeretelméleti vagy jogi kategóriának tartom. Akkor azokban az esetekben, amikor megtörtént eseményekkel vagy valós személyekkel dolgozó fikciót írok, miért érzem szükségét a “tények” alapos ismeretének? Egyébként is, mi számíthat ténynek ebben az esetben? Hány adatközlés lényegi egyezése kell ahhoz, hogy kimondhassuk, X esemény így és így történt “lényegében”? És mi egy esemény lényege, amikor természete szerint polifonikus észlelésekből rekonstruálható? Mi korlátoz tehát, amikor fikció tárgyává teszem a “történetit”?

Metaforikusan azt mondhatnám, az ártatlanság véelme. Egyfajta szégyenérzet a kiszolgáltatottságuk, az elbeszélők hatalmi helyzete miatt. A halottak és az élők tisztelete. Nehezen megragadható érzés. Nemrégiben a magyar sajtófotót szemlésző, Capa központbeli kiállításon megrendezett KÉPALÁ című felolvasás egyik szerzője, Tóth Krisztina arról számolt be, hogy szövegének megírásakor azzal szembesült, hogy bár a felhívás egyértelműen kitalált történeteket rendelt az íróktól, neki tisztelnie kell a képen látható emberek személyiségi jogait, még ilyen egyértelműen tiszta feltételek mellett sem mondhat róluk bármit, nem tekintheti őket fikciónak.

Sokszor hozta úgy az élet, hogy fényképekről kellett vagy lehetett írnom, mégis, az ez alkalomra szánt szöveg esetében magam is osztottam ebben az érzésben. Pedig egyébként pontosan azt gondolom, amit a Zsidó vagy? egyik mottójául választott Kukorelly-idézet érzékeltet:

“Az apám jó ember volt, ez egy mondat, én találtam ki. Ő, függetlenül ettől a mondattól, jó ember, és most már akkor ez is egy mondat, mindentől akár függetlenül, akár nem.”

Itt, ezen a ponton válik az egész stilisztikai kérdéssé.

Az ember fölismeri magában az úgynevezett tényeket tisztelő, zsigeri realistát, miközben minden megfontolás, érzület, ízlés és tapasztalat ellene tart ennek a felismerésnek. A világ leírhatatlan, a nyelv alkalmatlan, az események rekonstruálhatatlanok. Minden történet fikció, függetlenül attól, hogy kitalált vagy valós eseményeket *mesél* el, rendőri és ismeretelméleti értelemben egyaránt igazolhatatlan. A hitelesség valójában esztétikai kategória, az *elhitetés* retorikájának kompetens gyakorlása révén jön létre.

Ezért egyszerre van szükség a “valóság” megszállott kutatására, és azoknak a narratív eljárásoknak az alkalmazására, amelyek - együttesen legalább is - bevallják, hogy megragadhatatlan tényeket fikcionalizálnak. Egyfajta regiszterváltó, polifonikus, elliptikus elbeszélés formáinak keresése, a lineáris, homogén, mindentudó narratíva helyett.

Ki kell találnom egy történetet, de aztán el kell tudnom képzelni, hogy bár én konstruáltam, számomra is megismerhetetlen.

Fel kell hívnom a befogadó figyelmét, hogy mindez konstrukció, de létre kell hoznom a valóság érzékelésének illúzióját, az úgynevezett *flow* élményét. Az időbeli művészetek esetében, tehát az elbeszélés valamennyi formájánál, tekintet nélkül a műnemre, ez a műalkotás tétje.

Képes-e olyan erősen állítani egy másik világot, hogy a befogadó lemondjon érte a sajátjáról?

Képes-e megragadni és fenntartani a néző-olvasó-hallgató figyelmét, és csak a legvégén engedni el?

Senki soha nem talált ki semmit, és soha nem is fog, mondja Thomas Bernhard.

A tulajdonságok nélküli ember viszont többre becsüli a lehetőségérzékét a valóságérzéknél, így Robert Musil:

“Ha azonban létezik valóságérzék, és létjogosultságában ki kételkedne, kell lennie olyasvalaminek is, amit lehetőségérzéknek nevezhetünk. Akiben ez él, nem mondja például: Itt ez vagy az történt, történik majd, kell történnie; hanem rájön: Itt valami történhetne, alkalmasint vagy okvetlen megtörténhet; s ha valamiről azt hallja, hogy épp úgy van, ahogy van, arra gondol: Nos, lehetne bizonyára másképp is. Tehát a lehetőségérzék olyan képességként határozhatjuk meg, amelynek segítségével elgondolhatunk bármit, ami lehetne is éppen, és nem tartjuk fontosabbnak nála azt, ami éppen van.”⁶³

Megtörtént, persze, különben nem tudtam volna lefilmezni, válaszolja zseniálisan a neve elhallgatását feledékenységem révén kérő ex-jugó rendező a történet valóságtartalmát firtató újságírói kérdésre.

Azt mondják, hogy a szürrealisták hátat fordítottak a valóságnak, de hát a hátuk mögött is valóság volt, így egy másik bon-mot.

Mindez persze szükségképpen paradoxonokhoz vezet.

Fontos számomra, hogy a történet idejéül választott 1944. július 21-22-én napnyugtától napnyugtáig *sábesz* volt. Ezért például el kell tudnom dönteni, hogy a sábesz kimenetele előtt az ortodox F-ék vagy a hitközségi tisztviselő Bakonyi családjának bármelyik tagja fölmehetett-e egyáltalán a tetőemeletre, ha igen, milyen megfontolás vagy esemény tehetette volna lehetővé vagy szükségszerűvé, mit csinálhatott volna a vallási előírások megsértése nélkül, vagy mi készíthette volna ezen előírások figyelmen kívül hagyására, nem beszélve arról a narrációs problémáról, hogy ezt a belső dilemmát hogyan hozhatjuk egy tájékozatlan néző tudomására.

Nem érdekel, hogy milyen idő volt, esett-e vagy ragyogott a nap, hogy meteorológiai szempontból volt-e esély a zsidó nyaralásra, vagy sem, szemben azzal az információval, amelynek megszerzésével órákat töltöttem el, hogy az 1944-es zsidó naptár szerint éppen melyik hetiszakaszt kellett tanulmányozni (Dvárim), pedig fogalmam sincs, lesz-e ennek bármilyen következménye a történet alakulása szempontjából. Viszont azt megint érdekesnek találom, hogy a sábeszra vonatkozó szabályok azt sem engedik meg, hogy az ortodox hívőről fénykép készüljön, mert azzal alkalmat adna másoknak a munkavégzésre.⁶⁴

Ha lemondunk a tragikusra hangolt elbeszélés kitüntetett metafizikai centrumáról, mert világképünk a mellérendelést találja pontosabb narratívának, akkor a motívumok végtelen univerzumában találjuk magunkat, minden apró részlet, amit megtudunk, halálosan fontos

⁶³ Robert Musil, *A tulajdonságok nélküli ember*, (fordította: Tandori Dezső), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1977, I. kötet, 18. oldal

⁶⁴ Csak ingyencenek: vessük ezt össze Galambos Eszter Bojána szakdolgozatának ezzel a megállapításával: “A művészet egyik lényegi vonása, hogy logikailag kizárja a nézőt az általa elfoglalt térből, és nem ritkán az időből is. Én például csak a Hamletet játszó színészt szűrhetem le, Hamletet csak Laertes szűrhatja le.” (Galambos Eszter Bojána: *Az elbeszélés fő típusai a modern filmben*, kézirat, 2018.)

lehet történetünk szempontjából. A filmnyelvre vonatkozó előfeltevések is ebbe az irányba mozdítanak, egy odavetett mondat ugyanolyan, mint egy esendő tárgy közelije, vagy egy kézmozdulat. Ezért jóval nehezebb eldönteni, hogy mi az az esemény vagy gesztus, amit nem engedünk a történet terébe.

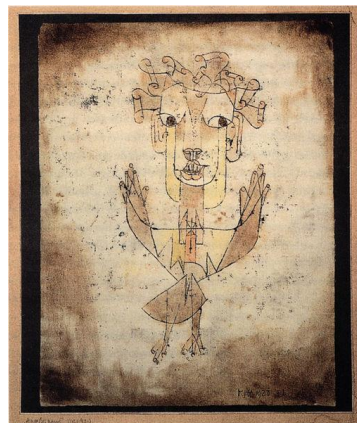
A megismerhetetlen történet ábrázolása, pontosabban a kitalált történet megismerhetetlenné ábrázolása éppen annak az élményt közvetíti, amit a forráskutatás közben éltem át - hogy bármi, amihez közeledek, kimeríthetetlennek mutatkozik.

Ezért legszívesebben improvizációkkal venném körül a fő cselekményszálát, olyan részeseeményeket generálva, amelyeket a lehetőségérzék korlátozna, a valószínűsíthető cselekvések körében. A Pozsonyi úti házak tetőemelete ebben az elbeszélésben egy zárt közösség nyilvános tere, az 1944-es cselekményszál jeleneteinek többségét ez a közösségi létforma hozza létre. A kényszerű semmittevés játékos formái adódnak lehetőségként. A kártya, a társasjáték, az olvasás, a beszélgetés. Ugyanakkor a kitüntetett történelmi esemény miatt a közléseket a drámai helyzet, a háború végének esélye vagy ennek az illúciónak a szétfoslása tematizálja.

Magát a történetet persze az elbeszélő időn túli eseményekre vonatkozó utólagos tudás, az akkor még életben lévő kétszáz ezer magyar zsidó sorsának alakulása aknázza alá. A föltételezett befogadó számára ez olyan információ, amit magából a filmből kellene megszereznie.

Ezért elengedhetetlennek tartok egy jelenidejű történetiszálát, amelyben a Holokausztot gyerekként túlélő hetvennégy év után, 2018. július 21-én⁶⁵ keresi fel a helyszínt, és egy mai huszonevéssel találkozáva idézi fel a történetet. Az ő szemével szeretném látni a tetőemelet jelenlegi állapotát, az egykor fölépített illúzió teljes eltűnését, és azt, hogy utólagos értelmező, a huszone éves lány olvasatával szembesülve, hetvennégy év után valamivel többet értsen a saját történetéből.

Másrészt azt szeretném megmutatni, hogy egy adott eseményt legyen bár végtelenül egyszerű, és tűnjék átláthatónak, nemhogy az utókor, hanem még a közvetlen szemtanú sem ismerhet meg a maga teljességében. Ezért az 1944-es, elképzelt történetet két irányból szeretném láttatni, egyfelől egy tizenkét éves fiú, másfelől “az elbeszélés szellemének” nézőpontjából. Egy nem-emberi tekintetet képzeltem el, mintha “a történelem angyalának”⁶⁶ vagy idetévedt madárnak a szemével látnánk az egészet. A tekintet három horizontját tehát a gyerekkor alsó gépállása, a felnőtt ember látószöge, és egy felülről alávett, megfigyelői pillantás alkotja meg.

⁶⁵ 2018-ban a zsidóság legnagyobb gyásznapja erre a napra, Av 9-re (július 20-21.), tehát sábeszra esne, de mivel ezt a törvények tiltják, a gyásznap átkerül a szombat kimenetele után kezdődő Av 10-re (július 21-22.).

⁶⁶ Walter Benjamin nevezi így Klee *Angelus Novus*-át.

Írta:

Németh Gábor

TECHNIKAI MEGJEGYZÉS

A forgatókönyv három lehetséges gépállást ajánl az olvasó belső mozijába a történet három síkjának elkülönítéséhez. A jelenidejű történet 2018 júliusában játszódik.

Ezt a síkot a szokásos, a felnőtt szemmagasságát imitáló, a "realista" ábrázolásként kanonizálódó horizontnak megfelelő gépállással képzelem el.

A földidézett, 1944-es eseményeket felső gépállásból szeretném láttatni, ezt a az érintett jelenetek fejében GÉPANGYAL P.O.V-val jelöltem, utalva Paul Klee Walter Benjamin által is elemzett Angelus Novusára. Ezt a nézőpontot szívesen tenném mozgékonyá drónnal.

A harmadik történetsíkot a megszokottnál lejjebbről, alsó gépállásból, egy tizenkét éves fiú nézőpontjából szeretném láttatni, a jelenetfejben ezt a PALIKA P.O.V felirat jelzi, a szövegben pedig többes szám első személyt használok, így próbálván érzékeltetni, hogy Palikával tartunk.

KÜLSŐ - INTRO - 1944 - NAPPAL

Madártávlatból látszik a Pozsonyi út és a Rakovszky park, valamennyi a Margitszigetből, és a kettő között a Duna szalagja. Lassan ereszkedve közelítünk a Dunapark-ház tetőemeletéhez. A tetőemelet valójában függőkert. Tervezett sziklakertsáv veszi körül a terazzo burkolatot, a kőlapokkal fedett napozóterazon hanyagul ottfelejtett, zöld és piros vászonnal bélelt nyugszékek, bádogasztalok, napernyők. Kinyílik a teraszra vezető lépcsőház ajtaja, egy fiú lép ki rajta, rollerrel a kezében. Rááll, és azonnal körözni kezd vele a tetőkert sétányán, kerülgetve a tereptárgyakat. Lassan benépesül a tető, mintha csak apró játékfigurák volnának egy terepasztalon, filmünk szereplői elfoglalják megszokott helyüket, hárman egy kártyasztalhoz ülnek, egy idősebb férfi hatalmas albummal a hóna alatt magyaráz egy másiknak, egy fiatal nő elnyújtózik az egyik fekvőszékben, és olvasni kezd. Egy férfi a karjában tart egy idős asszonyt, úgy imbolyog az egyik fekvőszék felé. Az egész kép álomszerű, kissé mesterkéltséget, mint a Tesz-vesz város ábrái, vagy a németalföldi festők tömegjeleneteket ábrázoló zsánerképei. A kép kimerevedik, áttűnik, hevenyészett ceruzarajz lesz belőle, lassan elvesznek róla a figurák, az alaprajzot csak a tereptárgyak helyét jelölő körök és keresztek tagolják. Inkább építész vázlatának, mint grafikának tűnik. Aztán a rajz is fakulni kezd, kifehéredik.

FŐCÍM

ZSIDÓ NYARALÁS

KÜLSŐ - KÁVÉHÁZ TERASZA - 2018. 07. 22. - NAPPAL

A kávéház teraszán kevés vendég, csak néhány asztalnál ülnek, egy idősebb pár, két üzletember, egy fiatal anya gyerekkocsival, és láthatóan elkülönülve az egyik sarokasztalnál egy idős férfi, TÁBORI PÁL (86). Könnyű, nyári öltönyben van, fehér ingben, nyakkendő nélkül. Csontos, erősen májfoltos kezével bambuszbotot forgat. A szomszédos széken pihen a szalmakalapja. A kávéház teraszát árnyékoló vászontető pereme finom vízpárát szór a terasz fölé. Fiatal pincér jön, a tálcán nagy kancsó víz, jégkockák úsznak benne, mellette vastag üvegpohár, damasztyszalvéta. Leteszi a tálcát Tábori elé. Tölteni akar, de a férfi egy kézmozdulattal leállítja. A pincér zavartan néz Táborira.

PINCÉR

Biztos, hogy nem tetszik kérni semmit? Nagyon friss süteményeink vannak. Eckler, Francia, Esterházy.

TÁBORI

Az mekkora cőresz, ha semmit?

PINCÉR

Tessék?

TÁBORI

Elleszek a vízzel. Megnevez egy jelentéktelen összeget, és fizetek, mint a katonatiszt.

PINCÉR

Így nem tudom beütni, sajnós. Ha esetleg fogyasztani tetszene, elmehetne kísérőnek.

TÁBORI

Vegyük úgy, hogy ez egy limonádé. Cukormentes, és sajnós utálok a citromot.

PINCÉR

Csak exkluzív limonádéink vannak. Nem hozhatom ki másképp. A sima nincsen kikalkulálva.

TÁBORI

Értem. Exkluzív. Na. Mondjuk rá, akkor, hogy ez egy új recept, most találtuk ki, maga meg én. Lemonade White, Acqua Niente, mit tudom én.

(rekedten felnevet)

Vagy maga adjon neki egy szimpatikus nevet. Inkluzíve. Ne kelljen már egyedül lejsztolnom.

A pincér kétségbeesetten néz rá. Tábori megkegyelmez.

TÁBORI

Jó. Akkor üssön be egy Indiánert.

PINCÉR

Sajnos, nem tartunk. Képviselő, Sarokház, Rigó Jancsi?

TÁBORI

Rigó Jancsi! Édes istenem. Képzelve, ennek a Jancsinak a felesége, a Ward Klári, aki konkrétan egy eine milliomos volt, de dollárban, a Vezúvnál megszökött egy olasz pincérrel. Csak mondom magának. Dum spiro, spero. Tudja mit? Akkor legyen ez a Rigó Jancsi. Üsse be, de ne hozza ki. Mondja, hogy menni fog. Ne ejtsen kétségbe.

PINCÉR
(elvörösödik)
Mindent el fogok követni.

TÁBORI
Itt még lehet dohányozni?

PINCÉR
Azonnal hozom a hamutartót.

TÁBORI
Ráér majd akkor, amikor a Rigót nem
hozza.

A pincér bambán néz.

TÁBORI
Vicceltem.

A pincér megadóan bólint, és elmegy. Tábori a zsebébe nyúl, hosszú szivarosdobozt vesz elő (Toscano), kihúzza belőle egy szálat, lehántja róla a celofánt, félbetöri, az egyik felét visszateszi a dobozba. A szájába veszi a szivart, de nem gyújt rá, csak tologatja a nyelvvel ide-oda. A botot keresztbe teszi a szomszéd széken, a szalmakalap fölé. Fönláll, és a lehúzott portálüveg helyén belép a kávéház belső terébe.

BELSŐ - DUNAPARK KÁVÉHÁZ - NAPPAL

Tábori elmegy a pult mellett, körülnéz, és amikor nyugtázza, hogy nem látja senki, belép a Raktár felirattal jelzett ajtón.

BELSŐ - RAKTÁR - NAPPAL

A raktárban félhomály van, Tábori mégis viszonylag gyorsan tájékozódik a polcok között, határozott, mint aki céllal érkezett, keres valamit. Dudorászik, énekelget magában, a szöveg érthetetlen. (Zerkovitz-Sebők: Manuela). Rátalál arra, amit keresett, ajtó nyílik a raktár hátsó falából a lépcsőházra. Habozás nélkül lenyomja a kilincset, enged, Tábori gyerekesen örül a sikernek.

BELSŐ - LÉPCSŐHÁZ - NAPPAL

Tábori kíváncsian néz körül a Pozsonyi út 38-as számú ház vesztibüljében. Elégedettnek látszik. A márványfalba szerelt, kaputelefonos névjegyzékhez lép, a neveket böngészi. Megfordul, a liftekhez megy. Aztán meggondolja magát. Kiveszi a szájából a szivart, meglepődve nézi, a mutató- és középső ujja között tartja. A lépcsőhöz megy, elindul fölfelé. Egész jól megy, de ahogy fogynak az emeletek, egyre többször áll meg.

BELSŐ - LÉPCSŐHÁZ - 2018 - NAPPAL

Tábori az utolsó szintre ér. Felmegy a tetőemeletre nyíló ajtóhoz vezető lépcsőn, a félhomályban. Megáll, lenyomja az ajtót záró vaskart, nehezen, de enged. Kilöki az ajtót, rázúdul a fény, elvakítja.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944, - PALIKA P.O.V. - NAPPAL

A kép úgy élesedik vissza, ahogy egy sötétből kilépő ember látása, amint újra megszokja a fényt. A tizenkét éves Tábori szemével látjuk a tetőemelet 1944-es állapotát. A teraszt terazzo borítja, a korlát mentén gondosan telepített sziklakert, itt-ott virágzó évelőkkel. Mindenfelé zöld és piros nyugágyak, bádogasztalok. Hosszú árnyékot vetnek az épület legmagasabb pontjára szerelt óriási Dunapark-felirat betűi. Ugyanabba a pillanatba érkezünk, amit a történet elején madártávlatból láthattunk, a lakók éppen elfoglalják megszokott helyüket. Egy rollerrel randalírozunk, kerülgetjük a tetőterazon elhelyezkedő lakókat. Hárman egy kártyasztalhoz ülnek, az utolsó pillanatban kerüljük ki egy hirtelen útunkba tolt széket.

PALIKA HANGJA (V.O)

Légó, Ernő bácsi! Légó! Pécs, Eger
zavaró! Rögtön jön Budapest!

Távolabb egy alacsony, pocakos, cvikkeres úr, SCHÖN ERNŐ (53) támasztja derekát a terasz korlátjának, hátat fordítva a Margitszigetnek. Visszaint, nyugtatólag.

ERNŐ

Csigavér, Palika. Csigavér, és
tisztá gallér. Most jöttünk föl a
pincéből, nem emlékszel?

BERGER (58) hevesen magyaráz VÁRADInak (62), aki hatalmas albummal a hóna alatt érkezett, KÖVES ÁGI (15) könyvvel a kezében elnyújtózik az egyik fekvőszékben, és olvasni kezd. Egy férfi a karjában hoz egy idős asszonyt, úgy imbolyog az egyik fekvőszékhez, óvatosan belehelyezi, mint egy csecsemőt. Őket is kikerüljük, száguldunk tovább Palival a szomszéd ház tetőterasa felé. Alacsony korlát választja el ettől a terasztól. A korlát túloldalán hórihorgas, lepelbe burkolózott alak áll mozdulatlanul, ahogy közeledünk, ismerjük fel, hogy festőállvány, ponyvával takarva.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

Az egyik bádogasztalnál ketten ülnek, RICHTER Emil(22), vékony, zaklatott, szénfekete hajú fiú, elnyűtt zakóban, a zakó ujján fehér szalag, és ROSENTHAL Kálmán(47), vállpántos fürdődresszben, zöld, áttetsző sildes sapkában, mint a bukmékerek. BERGER (58) lép az asztalhoz, fürdőköpenyben, leül, várakozásteljesen néz Emilre.

EMIL

A cugehőr a nagyságos asszonynál van.

ROSENTHAL

A pincében még láttam, a Lacival. Biztos mindjárt fölérnek.

BERGER

Ne bolondítsanak. Csak nem fogunk most kártyázni. Mondja már, Emilém, mi volt az angol leadásban, ne kelljen itt könyörögni.

EMIL

Bejátszották a Führer tegnap esti beszédét.

BERGER

Angolul, mi? Na jó. Előbb beöltözöm örültnék. Hitler kaput, higgye csak el nekem.

EMIL

Dehogyan angolul. Az eredeti felvételt, ami a német rádióban ment le. Kutya baja. A merénylet után két órával találkozott a Ducéval. Stauffenberget kivégezték. Meg vagy még három másikat.

BERGER

Szamárság. Kampec doloresz. Legalább három dublőrje volt. Mindenki tudja. Ennek az egész örületnek két nap múlva vége.

Schön Ernő érdeklődve közelebb jön.

ERNŐ

Hangdublőr? Nagyon hercig ötlet. És mit mondott az a drága ember az elváltoztatott hangján?

EMIL

Hogy meg se lehet számolni, annyi merényletet követtek már el ellene, és hogy csak azért maradt életben, mert a Gondviselésnek tervei vannak, vele meg a német néppel.

ERNŐ

Hát, ha ausgetippelt mondjuk én lennék a Gondviselés, nekem is támadnának ötleteim.

Nevetnek.

BERGER

Állítólag a Wehrmacht tegnap négy helyen megütközött az SS-el. Párizsban már ölik a németeket, kérem. Berlinben kitört a forradalom. A trafikban mondták.

ROSENTHAL

A trafikban? Akkor én is rászokom a cigarettára.

EMIL

(idegesen)

Hol lehet a nagyságos aszony?

Körülnéz. Meglátja a távolban Palikát.

EMIL

Szállásmester úr! Nem látta az első tisztet?

Palika boldogan rohan az asztalhoz. A kezében a bridzstok. Odaadja Emilnek.

PALIKA

Nem jöhet, kapitány úr. Sábesz van. Apa nem engedi. Nekem is úgy kellett kilopnom a rollert. Az első tiszt azt kéri, hogy a kapitány úr írja fel az ütésekét. Hogy amikor már szabad, le tudja magának játszani.

ROSENTHAL

Mióta számít munkának a bridzs?

PALIKA

Anya is ezt kérdezte. Apa azt mondta, nem azért nem szabad, mert munka, hanem a válogatás tilalma miatt. Hogy amikor kijátszik egy lapot, a jót választja ki a rosszból, tehát javítana.

EMIL

Megőrülök.

PALIKA

Anya is ezt mondta. Meg hogy ő csak az asztal lenne. Hogy hozzá se érne a kártyához.

EMIL

És apád erre?

PALIKA

Hogy az mindegy, mert az is bűnös, aki a másíknak alkalmat ad a törvény megszegésére. Meg hogy egyébként sem lehet szombaton semmi elkezdettet befejezni.

ERNŐ

Ha úgy vesszük, sábeszkor hajózni
sem szabad, kapitány úr. Csak
mondom.

Előhúz egy zacskó dohányt, papírt vesz elő.

EMIL

Ugyan, Ernő bácsi. Ez csak egy
játék. Rágyújtani viszont tényleg
nem szabad.

ROSENTHAL

És mi van azokkal, akik Palesztínába
mennek? Megáll a hajó szombaton?

BERGER

Előttük is szombat, mögöttük is
szombat. Csak, ahol ők járnak, tesz
csodát az Úr.

Nevetnek. Emil kinyitja a bridzstokot, kiveszik a lapjaikat,
Észak kártyáit a vele szemben üresen maradt széknek
szétteríti.

EMIL

(Palikához)

Szállásmester, beül az első tiszt
helyére? Élni nem muszáj, hajózni
muszáj.

PALIKA

Nem lehet. Mi lesz, ha Apa megtudja.

ROSENTHAL

Na hiszen. Az apád mint fenevad.
Felteszem, csak azért nem tépne
szét, mert a tépésre is tilalom van.
Üljél le szépen, majd az Emil úr
rakja helyetted is, te meg nézed.
Legalább tanulsz. Azt nem tiltja a
Talmud.

ERNŐ

Sőt, kifejezetten forszírozza.

BERGER

(Rosenthalhoz)

Magában is elveszett egy rabbi.
Ráadásul, mint tudjuk, nyomtalanul
és örökre.

(Emilhez)

Hívjon, Emilkém. Lássuk, miből
élünk. Lássuk azt a négy pikket.

ROSENTHAL

Hiszi a piszi.

Palika leül Emillel szemben, és várakozásteljesen a szemébe néz. Palika előtt az asztalon hat felfordított kártyalap van, Emil átnyúl, és kiveszi a treff Ászt.

KÜLSŐ - TETŐEMELET, 2018. 07. 21. - NAPPAL

Tábori körülbelül ott áll, ahol hetvennégy évvel korábban az asztal volt. A tetőn semmi sem árulkodik az eredeti funkcióról. Különböző korokból származó javítások, bitumen, kátránypapír, bádoglemezek, könnyűbeton borítás. Erősen fúj a szél. Elindul, végigsétál a tetőn. A másik lépcsőház emeleti szintjének takarásában almazöld dohányzóasztal, fémszegéllyel, két kempingszékkal, a hatvanas évek maradéka. Az asztalon üres, aranyfácános paradicsomoskonzerv, csikkek úszkálnak benne. Mellette olcsó öngyújtó. Egy kistányéron félig égett, vastag gyertya. Tábori nézi egy darabig. Aztán odamegy a mellvédhez, kikönyököl a Sziget felé. A hatodikon, az alatta lévő lakás teraszán egy macska alszik. Tábori körülnéz a tetőn, apró murva szóródott ki a kátránypapír széle alól. Lehajol, fölszed néhányat a kavicsokból. Dobálni kezdi a macskát. Elsőre nem találja el, másodikra se, de aztán sikerül. A macska bosszúsan fölneéz, felgömbölyíti a hátát. Fúj. Tábori visszafúj. Nyílik a lenti lakás ajtaja, Tábori önkéntelenül hátralép, leguggol. Ebben a pillanatban megszólal egy hang a háta mögött.

LILI (V.O.)

Szép napot! Segíthetek valamiben?

Tábori megfordul a sarkán, és úgy marad. Nincs ellenére a látvány. LILI (21) trendi, testére simuló jógadresszben, összetekert, citromsárga jógaszőnyeggel a hóna alatt guggol, tőle pár lépésre, kissé aggodalmas arccal.

LILI

Rosszul van a bácsi?

Tábori elneveti magát.

TÁBORI

Túl sok ez egy érző kebelnek.

LILI

A szíve? Csak nem lépcsőzött?

TÁBORI

Nem a lépcső. Ez a három mondat volt a sok. Mondja, kisasszony, mikor lett itt maguknál a jónapotból ez a szépnapot? És miért akar mindenki segíteni, akárhova megyek, ahelyett, hogy azt kérdezné, amire gondol?

LILI

Húha. Gondolom, a bácsizással is baj van.

TÁBORI

Az más tészta. Azzal az van, hogy még nem szoktam meg. Még csak három napja vagyok Budapesten.

Felegyenesedik. Lili vele tart. Kifúj az arcából egy szemébe lógó tincset. Tábori le van nyűgözve.

LILI

Akkor nem itt tetszik lakni?

TÁBORI

Nem. Csak látogatóba jöttem.

LILI

Valakihez itt a házba?

TÁBORI

Nem ismerek itt már senkit. Valószínűleg.

LILI

Vágom, akkor régen tetszett ittlakni.

TÁBORI

Tulajdonképpen tényleg tetszett. Egy darabig. A körülményekhez képest. Tényleg, nem iszunk inkább egy pertut?

Szolgálatkészen a zsebébe nyúl. Aztán grimaszol.

TÁBORI

Ja. Nem lehet. Egész kiment a fejemből.

LILI

A pertu az valami ital?

TÁBORI

Nem. Per tu, latin, a tegeződésre mondják. Maguk nem tanultak latint?

LILI

Kik mink?

TÁBORI

Ageism. Jogos. Bocsánat. Szóval, kisasszony, hajlott koromra való tekintettel, felajánlom a tegeződést.

LILI

Gecire furin beszélsz.

TÁBORI

Tessék?

LILI

Csak mutatom, milyen, amikor tegeződök. Szerintem inkább magázódjunk, és akkor nem lesz több tetszik, meg bácsi.

TÁBORI

Ahogy óhajtja. Gyakran jár föl ide?

LILI

Most vagyok nyolcadszor.

TÁBORI

Ilyen pontosan tudja?

LILI

A tibeti miatt. Hárommal kezdtem, egy hete, és ma már ötöt kellene megcsinálni.

TÁBORI

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy értem.

LILI

Megmutatom. Megmutatni könnyebb, mint elmagyarázni.

Leteríti a szőnyeget. Egymás után megcsinál egyet-egyet minden gyakorlatból. Tábori csodálkozva nézi.

LILI

Ez az öt tibeti rítus. A fiatalság forrása. Egy angol ezredes fedezte fel. Valami faluban járt, ahol csak fiatalok éltek, aztán kiderült, hogy mindenki kábé százéves. Aztán meg, hogy ezt csinálják, csak naponta huszonegyszer, gyermekkoruk óta. És így aztán nem bírnak megöregedni.

TÁBORI

Pedig megvan annak is a szépsége. Annyian mondják, biztos lehet benne valami.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - PALIKA P.O.V. - NAPPAL

A tetőemelet Pozsonyi út felé eső napozóteraszán KÖVES ÁGI (15) selyemtunikában, a hajában koszorúval, de zene nélkül próbál egy bonyolult mozdulatművészeti gyakorlatsort, újra és újra. Palika szemével nézzük, megbűvölten. A lány egy ideig nem észleli, hogy nézzük. Amikor észreveszi, megáll, hosszan kitart egy mozdulatot. Farkasszemét nézünk vele. Ági elmosolyodik, aztán egy könnyed intéssel elhessent minket.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

Az asztaltársasághoz újabb lakók csatlakoztak. VÁRADI IGAZGATÓ Bergernek magyaráz felhevülten, Rosenthal, Richter Emil, Schön Ernő és mások feszülten hallgatják. Előtte a Pesti Hírlap címdala. A lap mindennap térképpel közli az aktuális hadieseményeket. Mellette a kinyitott, nagyléptékű kereskedelmi atlasz. Váradi apró, színes gombostűvel szúrta tele. Most leszúr egy újabbat.

VÁRADI

Ez itt Guam szigete, kérem. Az amerikaiak tegnap visszafoglalták. A London is bemondta. Erről persze nem ír a Pesti Hírlap, csak hogy a germán titánok rugalmasan elszakadtak, kérem.

ROSENTHAL

Na, ez a Gaum aztán sokat oszt meg szoroz. Véletlenül jártam ott, hát nem egy nagy vaszizdasz.

VÁRADI

Nem úgy van az, kérem. Annak szimbolikus jelentősége van. Három évig voltak bent a japánok.

BERGER

A Tojo is lemondott. A Hirohito már ki is nevezte az utódját.

VÁRADI

Annak semmi köze ehhez, kérem. Az négy napja volt, hát nem láthatta előre a Tojo a Guamot.

BERGER

Látja, nem látja, na látja. Mondom, hogy kaput. Vagy inkább konyec, mert Koltovnál átörtek az ukránok a galíciai fronton, és ma csatlakoztak hozzájuk a belorusszok. A jenikik bent vannak Normandiában. Már a Wehrmacht is a Gestaponak megy. Négyyszer ütköztek meg tegnap. Négyyszer! A Svájc is bemondta, állítólag.

ERNŐ

Ja, persze, eljött a Svájc egészen a trafikig, hogy maga jól legyen értesülve. Meg amit a paci himbál. Jut eszembe, messze ez nyerte idén a legtöbb futamot, ez az Állítólag nevű ló.

VÁRADI

Ne vicceljen ezzel, Schön úr. Az életünkkel viccel.

EMIL

Nagyon vígan vannak, uraim. Ezek bármire képesek. Hitler ezt is túlélte, ezt a Stauffenberget. És újabb kétszázezer munkást kért Vesemayertól. A főhadnagy úr mondta. Ezt aztán hogyan fogja a kormányzó úr elszabotálni?

BERGER

Mindjárt itt vannak az oroszok, úgy. A németek úgy húznak el innen, mint a vadlibák, majd meglátja. Jobb dolguk is lesz, mint hogy minket gardírozzanak.

ROSENTHAL

Honnan veszi ezt a négyszázezret, Richter úr? Láttá azt valaki? Én bágni rosszat el tudok képzelni, de mi haszna volna annak, kérem. Meggyilkolni a munkaerőt, amit annyi pénzért odaszállítottak. A Führer egy egész várost ajándékozott a zsidóknak. Egy film is van róla. Theresianstadtnak hívják. A Vörös kereszt kétszer is bemehetett, és mindent a legnagyobb rendben találtak. Zenekaruk is van, kérem. Gyermekeoperát játszottak, vagy ötvenszer.

EMIL

Maga tényleg elhiszi ezt a baromságot? Az csak egy film, Rosenthal úr. A Rudolf Valentinó papája se sejk volt igazából.

ROSENTHAL

Slussz, ez a téma be van fejezve. Megyek, lezuhanyzom.

EMIL

Hát, magára is fér, már bocsánat.

Rosenthal dühösen elcsörtet.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Tábori a jógaszőnyegen térdel, egyenes testtel, próbálja a fejét hátrahajtani. A zakója már nincs rajta, a fehér ing ujját föl hajtotta. Erősen imbolyog. Lili mögötte térdel, hogy ha megszédülne, elkaphassa.

LILI

Ne nyakból, derékből. És szorítsa a tenyerét a combjára.

Tábori, amennyire tud, engedelmeskedik.

LILI
Sportolt valamit?

TÁBORI
Kétszáz gyors. Meg vizilabda. Aztán
átálltam a toronyugrásra. Azt is
csináltam vagy két évig.

LILI
Miért hagyta abba?

TÁBORI
Egy finomabb szalonspiccel
bemásztunk a Hajósba, éjjel. Kicsit
hülyéskedtünk, aztán a többiek
hazamentek, de én brahiból fönn
aludtam a tornyon. Amikor
felébredtem, tűzött a nap.
Gondoltam, ébresztőnek csinállok egy
sima félszaltót, kézállásból.

LILI
És?

TÁBORI
Amikor föllendültem, és lenéztem,
kiderült, hogy amíg aludtam,
leeresztették a medencét.

LILI
Jézusom! És?

TÁBORI
És aztán leugrottam, és
szörnyethaltam.

LILI
Nagyon vicces.

TÁBORI LÁSZLÓ
Abba lehetne ezt hagyni?

LILI
Jaj, persze. Elsőre ennyi bőven
elég, jöjjön vissza.

Tábori túl hirtelen egyenesedik fel, megszédül, Lili karjába
esik, a lány hátradől, a férfi feje az ölében. Elneveti
magát. Tábori nyögve kinyitja a szemét.

TÁBORI
És ez mire jó?

LILI
Klimaxra, menstruációs zavarokra.

TÁBORI
Pazar hírek.

LILI

A prosztatára is jó. Meg az emésztési zavarokra. És arcüregproblémákra.

TÁBORI

Aha. Szóval, olyan, mint a svájci bicska. Azt se lehet semmire se használni.

LILI

Ennek az angol ezredesnek például visszafeketedett a haja. Állítólag.

TÁBORI

Na, ez a veszély nem fenyeget.

Végighúzza a kezét a koponyája ritkás, fehér sörtéjén.

TÁBORI

Most kéne lezuhanyozni.

LILI

Hát, elég meleg van, az igaz. Gondoltam már én is rá, milyen jól jönne itt fönt egy zuhany.

TÁBORI

Éppenséggel van vagy három. Vagy legalább is, hetven éve még volt.

LILI

(hitetlenkedve)

Hetven éve?

TÁBORI

(kacéran)

Miért, mennyinek néz?

LILI

Igazából nyolcvannak. Tízet simán letagadhatna. Már úgy értem, a kilencvenből.

TÁBORI

(sértődötten)

Nyelcvanhat vagyok. Kis szódával. Megmutassam a zuhanyt?

Feltápászkodik.

TÁBORI

Adja a karját, kisaszony.

Lili megérti, hogy a férfinak szükség van a támogatására, de úgy csinál, mintha ő karolna belé. Elindulnak. Tábori megbotlik.

TÁBORI

Na, itt például régen terazzo volt.
Crazy pavement.

LILI

Az mi?

TÁBORI

Bolondjárda. Burkolat,
szabálytalanul hasított kőlapokból.
Napernyők, nyugágyak, kis asztalok a
kártyához. És körben pedig egy
sziklakert. Végig a mellvéd alatt.
Mint valami strandon.

Lili körülnéz, a látvány siralmas. Semmi sem emlékeztet a régi tetőemeletre.

LILI

Itt? És hogyan locsolták? Nem ázott
be alattuk a lakás?

TÁBORI

(szaval)

"Három réteg
kilencvenes
bitumenes
csupaszlemez."

Fölötte egy réteg Rodelit-bőrlemez,
arra jött a védőbeton meg a
lapburkolat. A sziklakert alá pedig
nyilván lerakatott egy plusz
szigetelést a Beke Erzsébet.

LILI

Jézusom. Ezt nem hiszem el. Honnan
tudja ezeket?

TÁBORI

Utánanézttem. Lehozta a Tér és Forma,
még 1937-ben. És melleleg építész
vagyok. Vagyis voltam.

LILI

Az olyan, amit el lehet felejtteni?

TÁBORI

Nem. De szerintem az az építész,
akinek még tervei vannak.

LILI

És magának nincsenek?

TÁBORI

Nekem már csak házaim vannak. Abból
se túl sok.

LILLI

Hogyhogy?

TÁBORI

Macerás pali voltam. Ha valaki hülyeséget kért, azt nem csináltam meg.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - ALKONYAT

A tetőemelet üres. Néhány ottfelejtett szék, egy labda. Az egyik bádogasztalon társasjáték. Furcsa, ütemes zajt hallani. Nyílik az ajtó, Palika lép ki rajta, elindul a társasjáték felé. Meghallja a zajt, a zuhanyozóból jön. Van benne valami félelmetes. Odamerészkedik. Kopogtat az ajtón. A zaj abbamarad.

PALIKA

Van itt valaki?

Semmi válasz. Palika hátrálni kezd, vissza az asztalhoz. Felkapja a társasjátékot és visszarohan a feljáróhoz, a lépcsőházba. Feltámad a szél. A labda össze-vissza gurul a terazzón. Résnyire nyílik a zuhanyozó ajtaja. Richter Emil lép ki rajta. Aggodalmasan körülnéz. Aztán visszaszól a láthatatlan ismeretlennek.

EMIL

Nincs itt senki. Nyugodtan kijöhet.

TÁBORI Éva (37) lép ki a zuhanyozóból. Idegesen rendezgeti a haját, a ruháját. Menni akar, de Emil megragadja a vállát, és a zuhanyozó falának szorítja.

EMIL

Meghallgattam a londoni leadást. Négy százezer halott magyar zsidóról beszéltek. Mire vár?

ÉVA

Maga megőrült. Hogy képzeled, hogy itthagynom a családomat?

EMIL

Két napon belül meglesznek a menlevelek. Csak a Fekete-tengerig kell eljutni. Ha itt marad, a németek megölik, a családjával együtt.

ÉVA

Nélkülük nem megyek sehova.

EMIL

Képtelenség. Már az is csoda, hogy magának el tudom intézni.

ÉVA

Mennem kell. Már biztos mindenütt keres a házban. Felejtse el ezt a szörnyűséget.

Éva kiszabadítja magát, egyetlen lendülettel elfut a lejáratig. Vissza se néz, úgy tűnik el az ajtónyílásban.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Tábori és Lili a zuhanyozó vasajtaja előtt állnak, vastag lánc védi az illetéktelenektől, rajta primitív lakat.

TÁBORI

Nincs egy hajcsatja véletlenül?

Lili szó nélkül a kontyához nyúl, kihúz belőle egy hullámcsatot. Odanyújtja Táborinak. A férfi nem veszi el.

TÁBORI

Sajnos, magának kell csinálnia.

Lili meglepetten ránéz. Aztán vállat von, belefog, túljátssza James Bondot, lehúnyt szemmel próbálkozik, mintha valami komolyabb mackót próbálna feltörni. Végül kattant az ócska lakat. Tábori diadalmasan Lilire néz. A lánc a lábukhoz hullik. Tábori fölrántja az ajtót. Valóban zuhanyozófülkét rejt, a rézcsőn egybefüggő, zöld patina, a rózsáját régen lelaphatta valaki. A szűk helyiségbe mindenféle lim-lomot zsúfoltak be. A cement zuhanyozótálcában lemezesre aszott, valaha pelyhes galambfióka, a pergamenné száradt bőrön átütnek a csontok. Lili kíváncsian leguggol.

LILI

Érdekes. Nem is bűdös. És tulajdonképpen szép.

TÁBORI

Hát, ennek például viszonylag kevés tibetire maradt ideje.

LILI

(dühösen)

Nem azt mondtam, hogy örökké fog élni. Csak, hogy jobban fogja érezni magát. Méregtelenít, beindítja a keringést, ilyenek.

TÁBORI

Nem kell a fejemet leharapni.

LILI

Vajon működik még a csap?

TÁBORI

Szerintem úgy negyvennyolc táján zárhatták el. Ahogy nagyjából mindent.

LILI

Kik?

TÁBORI

Hát igen. Lehet, hogy a KIK. Vagy a házkezelőség, a kerületi szovjet, vagy éppen hogy hívták. Elzárta a nép, választott képviselői által.

Szabályosan vihog.

LILI

Ez egyáltalán nem vicces.

TÁBORI

Nekem mondja? Kérdezhetek valamit?

LILI

Persze.

Tábori elkomolyodik. Hallgat néhány elviselhetetlennek tűnő másodpercig.

TÁBORI

Miért nem csinálták vissza?

LILI

Fogalmam sincs.

TÁBORI

Úgy értem, maguk. A húszévesek. Maga is. Itt lakik. És azt mondja, fogalma sincs. Se erről a házról, se az egészről.

LILI

Csak két hete lakom itt. Vigyázok egy barátnőm lakására. Locsolom a virágokat, meg enni adok a halaknak. Kimentek Tel-Avivba. Körülnézni. Hogy milyen lenne ott. Különben meg pont a Juci hozta föl ezeket is, a pasijával.

A dohányzóasztalra meg a két kempingszékre mutat.

LILI

Itt szedte össze a Pozsonyin, még márciusban, amikor a lomtalanítás volt.

TÁBORI

Kezdetnek nem rossz. Milyen Juci?

LILI

Váradi.

TÁBORI

Váradi? Negyedik emelet négy? Nincs is kiírva.

LILLI

Még hatvannégyben átírta a Wéber.
Aki elvette a nagymamáját. Kábé a
lakásért. Irdatlan nagy fasz volt a
Wéber, állítólag. Kérdeztem is a
Jucit, miért nem vakarja le. Pali
bácsi ismerte a Juci nagymamáját?

TÁBORI

Any fucking bácsi at all. A
Bizsukát? Lehet mondani. Lovagolt a
térdeemen. Kvázi.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - PALIKA P.O.V. - NAPPAL

Száguldunk a rollerrel a nyugágyak között, a gyékényeken
napozókat kerülgetve. Az utolsó pillanatban vesszük észre,
hogy az út végén VÁRADI BIZSUKA (3) képez váratlan akadályt,
egy zománcos, kékszegélyű lavórban pancsol. Rémülten
fékezünk, és fájdalom, elég nagyot esünk. Valaki sikoltozni
kezd. Bizsuka fülsiketítően bömböl.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

KÖVES ÁGI még mindig selyemtunikában, koszorúval a fején, nem
épp elsősegélyhez öltözve. Palika térdét jódozza, aztán
pólyálni kezdi egy nagy tekercs gézzel.

KÖVES ÁGI

Szépen lejött a glazúr. Vigyázhatna
jobban is. Nem fájt?

Vegyesek az érzelmek, de aztán a vigyorgás jön ki győztesen.

PALIKA

Köszönöm a lekvárt.

KÖVES ÁGI

Vicces fiú maga, Palika.

PALIKA

Baj?

KÖVES ÁGI

Dehogy baj. Én speciel odavagyok a
vicces fiúkért.

PALIKA

Akkor remélhetek?

KÖVES ÁGI

Amíg élünk, remélünk. Hogy van ez
latinul?

PALIKA

Dum spiro, spero.

Ági bólint. Gusztusos masnit köt a gézre.

KÖVES ÁGI
 Jeles. Na. Készen is vagyunk. Mehet
 randalírozni.

Megborzolja a fiú fejét. Palika hirtelen elkapja Ági kezét,
 és megcsókolja.

PALIKA
 Csókolom!

Felugrik, felszisszen, kicsit lelassít, Ágira vigyorog.

KÖVES ÁGI
 Vettem észre.

Schön Ernő szól oda.

ERNŐ
 Tábori úr! Ha meg nem sértem.

PALIKA
 Igenis, Ernő bácsi.

ERNŐ
 Hamár úgyis ilyen invalidus lett a
 rollerből kifolyólag, megcsinálná
 azt a kunsztot, hogy fölhozza a
 Wettrennert? Az urak sajnos
 mindenáron veszíteni akarnak.

PALIKA
 Röpülök.

ERNŐ
 Most mondhatnám, hogy nem lóverseny,
 de, sajna, nem volna igaz.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Erősen tűz a nap. Lili és Tábori a mellvédre könyökölnek,
 nézik a Dunát, a Szigetet szemben.

LILI
 Érdekes. A Juci sose mondta, hogy mi
 volt itt régen. Hogy nyaraltak a
 tetőn.

Tábori elmosolyodik.

TÁBORI
 Így mondtuk mi is. Zsidó nyaralás.

LILI
 Miért pont zsidó?

Tábori hosszan nézi a lányt.

TÁBORI

Ez csillagos ház volt, kedves. Ez, meg mellettünk a negyvenkettő, meg jónéhány a környéken. Csak a báró megengedte, hogy följárjunk a tetőre. Ha már úgyis nyaralásra tervezték.

LILI

Milyen báró?

TÁBORI

A házparancsnok. Mindegy. Nem érdekes. Régi dolgok ezek. Valószínű, hogy a maga barátnője se tudja.

Megtörli a homlokát, verejttékes lesz a tenyere. Lili nem nagyon tud mit mondani, kihasználja a váratlanul adódó témát.

LILI

Napszúrást fog kapni. Be kéne mennünk az árnyékba.

Tábori legyint. Benyúl a zakó zsebébe, előhúz egy óriási, fehér zsebkendőt. Komótosan csomót köt a négy sarkára. Forgatja a kezében a rögtönzött sapkát.

TÁBORI

A Dunán csináltuk ezt, ha elfelejtettünk sapkát vinni. Volt egy kiel-boatunk, a Gézengúz. Látja, ez is milyen. Ha rendes zsidó volnék, most amúgy sem lehetnék fedetlen fejjel. Viszont sábesz van. Szombat. Elvileg ilyenkor tilos csomót kötni.

LILI

Nem értem.

TÁBORI

Egyike a harminckilenc tiltott tevékenységnek. Ez a huszonegyes, azt hiszem. Az állandó csomó kötése.

LILI

Dehát ez nem állandó. Bármikor ki lehet bontani. És akkor megint zsebkendő lesz belőle.

TÁBORI

Legalább két embert ismertem, akik ezen most órákig elvitatkoznának.

LILI

Nem tudtam, hogy ennyire bonyolult dolog.

TÁBORI
Micsoda?

LILI
Zsidónak lenni.

Tábori szívből nevet.

TÁBORI
Őrült macera. Én abba is hagytam,
például.

LILI
Látom.

TÁBORI
Nem azt mondtam, hogy befejeztem.

LILI
És én mondjuk megköthetném magának
azokat a csomókat?

TÁBORI
Okos kérdés. Akkor maga lenne a
sábeszsgáló.

LILI
Sábeszgül.

TÁBORI
Reggel azért ennek minimális esélye
látszott. Hogy alapfokú bevezetést
tartok a Talmudba egy sábeszgülnek
a háztetőn. Biztos voltam benne,
hogy nem lesz itt senki.

LILI
Közvetlenül azután, hogy megtanult
tőle jógázni.

TÁBORI
Most jut eszembe, hogy elvileg azt
se lett volna szabad. Tornázni. Az
meg fizikai erőfeszítésnek számít.

LILI
Szent Habakuk!

TÁBORI
Ezt, azt hiszem, hatvan éve nem
hallottam. Honnan tud maga
ilyeneket?

LILI
A Micimackóból.

TÁBORI
Mert a fügefák nem fognak virágozni,
a szőlőtőkéken nem lesz gyümölcs.
Hiányozni fog az olajfák termése, a

kertek sem teremnek ennivalót.
 Kivész a juh az akolból, és nem lesz
 marha az istállókban. De én
 vigadozni fogok az ÚR előtt,
 örvendezek szabadító Istenem előtt.
 Az Úr, az én Uram ad nekem erőt,
 olyanná teszi lábamat, mint a
 szarvasokét, és magaslatokon enged
 járni engem.

LILI

Ez micsoda?

TÁBORI

A maga Habakukja írta. Elég szép,
nem?

LILI

Szép.

TÁBORI

És milyen igaz!

Tesz néhány tánclépést. Körbemutat a tetőn.

TÁBORI

A kertek ugyan nem teremnek
 ennivalót, de a lábam ausgetippelt a
 szarvasoké, és az én Uram a
 magaslaton enged járni engem.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

Rosenthal a sziklakertben guggol, fürdőköpenyben, szalmát
 terít egy kis bokor paradicsom alá. Váradi igazgató jön,
 fürdődresszben, csöpög és vacog, a friss zuhanytól. Rosenthal
 a kövön szaporodó vízcseppeket nézi.

VÁRADI

Ez mire jó?

ROSENTHAL

Kicsit visszafogja a párolgást.
 Szalmával kéne leteríteni.

VÁRADI

Miért, ez nem az?

ROSENTHAL

Afrik. Kibeleztem a fülesfotelt.
 Úgyis kint volt már a rugója. Így
 legalább valami hasznát veszem.

VÁRADI

Na, ha ezt látná a Beke Erzsi. Hogy
 konyhakertet csinál a főművéből.

ROSENTHAL

Nem én csináltam. Nem is csinálhattam, hiszen három hete vagyok itt. Amúgy nem hiszem, hogy kifogásolná. Ez paradicsom, igazgató úr.

VÁRADI

Nem vagyok vak. És ha paradicsom. Akkor meg mi van.

ROSENTHAL

(tagolja, mint a hülyéknek)

Pommo doro. Érti. Aranyalma. Ezt evett az Ádám az Édenkertben. A Paradicsom almája. Csak alma a magyarban lekopott. Az olasz még emlékszik rá.

VÁRADI

Hagyjon már lógva. Én is ezt mondom, hogy alma volt. Mindenki tudja. Majd biztos fára növesztette az Úr a paradicsomot.

ROSENTHAL

Miért, talán maga ott volt? Honnan ilyen okos?

Tábori László felfigyel a beszélgetésükre, és beleavatkozik. Schön Ernő is megáll mellettük.

TÁBORI LÁSZLÓ

Még a Herz-féle kommentárok se írják, hogy milyen gyümölcs volt, uraim.

VÁRADI

Na ugye.

ROSENTHAL

Mit na ugye? Ezzel az erővel lehetett paradicsom is.

TÁBORI

Szent Jeromos félrefordította. Malum helyett írt malust, valószínűleg. Ebből lett magyarul az almafa.

VÁRADI

Na tessék. Pancser katolikusok.

ROSENTHAL

Vigyázzon a szájára.

VÁRADI

Miért? Mert maga idejekorán kikeresztelkedett?

ROSENTHAL

Én nem most keresztelkedtem ki,
hanem ezerkilencszázhuszonháromban.
Maga mit gondol, Schön úr?

ERNŐ

Azt, hogy momentán, ha jól látom,
itt mindenki zsidóságban szenved. Én
például, mint a mellékelt ábra is
mutatja,
(fölemeli a cigarettáját)
nem tartom a sabeszt, de ezek mégis
gezereszt csináltak. Ez melyik
fajta, Rosenthal úr?

ROSENTHAL

San Marzano. Gondolom, valami madár
hozhatta ide a magokat.

ERNŐ

Azt hittem, maga csak a
gyógynövényhez ért.

ROSENTHAL

Ahhoz se értek, Schön úr, csak
csinálom.

VÁRADI

Na, ahhoz képest, hogy nem ért
hozzá, fél Amerikát maga kamillázza.
Olvastam a Zürcherben.

ROSENTHAL

Múltidő, igazgató úr. Passzé
kompozé.

VÁRADI

A rossebnek kellett magának
hazajönni. Pláne, ilyen
ütemérzéssel. Ülhetne egész nap Las
Vegasban. Vagy Floridában
süttethetné a hasát.

ROSENTHAL

Itt is ugyanaz a nap süt, igazgató
úr.

TÁBORI LÁSZLÓ

Ezt szépen mondta, doktor úr.

Rosenthal letép egy szem paradicsomot. Váradinak nyújtja.

ROSENTHAL

Megkóstolja?

Váradi habozik, aztán elveszi.

VÁRADI

Na jó, ha annyira forszírozza.

Gondosan megtörli a köpenye ujjával, és beleharap. Lecsorog a karján a piros lé.

VÁRADI

Ettem már rosszabbat is.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - PALIKA P.O.V - NAPPAL

A gyerekek szobrosat játszanak, néhány felnőtt is beszállt. Mi vezetjük a játékot, háttal állunk nekik, és időről-időre megfordulunk, olyankor a többieknek meg kell tartaniuk azt a pózt, amiben éppen vannak. Már csak hárman vannak életben, Schön Ernő, és egy testvérpár, egy nyolc év körüli kislány meg egy tízéves fiú. Ernő van a legközelebb hozzánk, alig három lépésre tőlünk. Akik kiestek, a mellvédnél ácsorognak. Megfordulunk. A kislányt nézzük, nem mozdul, szépen kitartja a pózt. Már visszafordulnánk, amikor megszólal.

KISLÁNY

A Tomi megmozdult!

PALIKA HANGJA

Kiestél. A beszéd is mozgás.

KISFIÚ

Én nem is mozogtam.

PALIKA HANGJA

Te is kiestél. Ernő bácsi maradt utolsónak.

A testvérek duzzogva kiállnak.

ERNŐ

És most nekem mit kell csinálnom?

PALIKA HANGJA

Most már semmit, Ernő bácsi.

Nézzük, ahogy mindenki nevet, felszabadultan. Ernő is velük tart.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Lili és Tábori a mellvédre könyökölve nézik a folyót.

LILI

A Gézengúzzal mi lett?

Tábori vállat von.

TÁBORI

Fogalmam sincsen. Hatvan év alatt nyilván szétrohadt.

LILI

Hol tartotta?

TÁBORI

A Rómain. Egy csónakházban. Tényleg, megvannak még a csónakházak?

LILI

Megvannak, csak nincsenek bennük csónakok. Romkocsmák lettek. Különböztetést azért meghagytak, dísznek. Lehet, hogy a maga csónakja is ott lóg valahol a falon.

TÁBORI

Az nem csónak, hanem hajó.

LILI

Jól van, na. Nem értek hozzá. Különböztetést is, ha a csónakot hajónak hívják, akkor meg miért hívják a házat csónakháznak?

TÁBORI

Mert csónakokat is tartottak benne. Mentőt, például. Meg horgászni.

LILI

Passz. Sőt, feladom.

Nevetnek.

TÁBORI

Fölevezteünk a Lupáig, aztán lecsorogtunk.

LILI

A szüleivel?

Tábori hallgat.

TÁBORI

Nem. Velük negyvenegy nyarán voltam utoljára. Ilyen meleg nap volt, mint ez a mai. Aztán váratlanul kitört a vihar. Az apám kalapját elvitte a szél, dühöngött, hogy egy eredeti Borsalino, alig akarta abbahagyni. Az anyám meg nevetett rajta. De nagyon! Azt mondta, ha nem lenne ilyen hiú, egy vacak sildes sapkában jött volna, mint minden normális ember. De nyugodjon meg, mert jobban áll neki a dühöngés, mint a Borsalinó.

LILI

És a háború után?

TÁBORI

A Gaudiopolisba kerültem. Hallott róla?

LILI

Nem. Mi az?

TÁBORI

Egy menhely. Árvagyerekeknek.

Hallgatnak egy darabig.

LILI

Nagyon sajnálom.

TÁBORI

Ne sajnálja. Egész jó hely volt, amíg szét nem verték. Ötvenben aztán, amikor el kellett jönni a Farkastanyáról, eszembe jutott a hajó. Kimentem a Vöcsökbe, és megvolt. Nem volt semmi baja. Egy öreg csónakmester gondozta. Elkezdtem újra kijárni egy haveremmel. Ötvenkettő nyara volt a legszebb. Készültünk az építészkarra. Maga egyetemista?

LILI

Nem. Vagyis igen. A jogra jártam, de otthagytam, amikor harmadszor vágta meg a Rómaiból. Most meg a TF-re. Kineziológiára.

TÁBORI

Az ilyen mozgásizé, ugye?

LILI

Valami olyasmi. Azt hittem, a jóga-hoz jó lesz. Jógaoktató vagyok, ugyanis. Abból élek. Illetve élnék, ha lehetne.

TÁBORI

Miért? Nem lehet?

LILI

Kellene egy hely, ami az enyém. Szabadúszóként elég bizonytalan.

Lili hallgat, hosszan nézi Táborit. Mint aki kérdezne valamit, de nem meri.

TÁBORI

Na jó. Bebújtam egy szekrénybe. Betörték a házba, és mindenkit lezavartak a parkba. Az apám azt mondta, másszak be. Mintha bújócskázánk. De bárki szólongat, ne jöjjenek elő.

Tábori a Margithíd felé mutat.

TÁBORI

Pár éve találtak maradványokat. Tizenöt emberét. Kilencről kiderült, hogy askenázi, a többiről meg nem tudnak semmi biztosat. Nincs kizárva, hogy azok is zsidók. Egy vaslemez fúródott a mederbe, amikor a hid negyvennégyben felrobbant. Az alá szorultak páran, azok közül, akiket itt a rakparton lőttek a Dunába. Tegnapelőtt bementem a hitközségre, megtudni, hogy hova vannak eltemetve. Azt mondták, hogy sehova. Kérdeztem, akkor hol vannak a csontok. Azt mondták, hogy ők se tudják. Szerintem hazudtak. Pedig a törvény szerint hét napig se szabad várni. Egy vicc az egész, komolyan mondom.

LILI

Ne hozzak egy kis vizet?

TÁBORI

Köszönöm, nem. Megittam egy kanccsóval, mielőtt feljöttem ide. Ha már ilyen szépen rendbehozott, ne terheljük a prosztatámat.

BELSŐ - ÖLTÖZŐ 1944 - PALIKA P.O.V.-NAPPAL

Egy öltözőszekrényből nézünk kifelé, hallgatjuk suttogó anyánkat. Távolról számolás hallatszik.

TÁBORI LÁSZLÓ (V.O)

Nyolcvannyolc, nyolcvankilenc, kilencven...

ÉVA

Te ide, én meg kimegyek a szerszámosba.

PALIKA HANGJA

Úgyis meg fog találni.

ÉVA

Várjál. Beakasztok eléd egy fürdőköpenyt. Ez jó lesz, az Ágikáé.

TÁBORI LÁSZLÓ (V.O)

Kilencvenhét, kilencvennyolc, kilencvenkilenc, száz. Aki bújt, aki nem, megyek.

PALIKA HANGJA

Jó lesz, csak siess.

Anyánk beakasztja elénk a csikos köpenyt.

ÉVA
Kapsz levegőt? Csak behajtom, nem
kell megijedni.

PALIKA HANGJA
Persze. Csak menjél végre.

ÉVA
Nem bűdös?

PALIKA HANGJA
Micsoda?

ÉVA
Az Ágika köpenye.

PALIKA HANGJA
Dehogy bűdös. Levendulaszaga van.
Menjél már, légy szíves.

Halljuk a sietős léptek kopogását. Szuszogunk. Szívjuk befelé
a levegőt erősen.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

Schön Ernő, Rosenthal doktor, Berger úr, Váradi igazgató úr,
Emil és Palika társasjátékozna, cirkalmasan ábrázolt
lóversenypálya, ólomfigurákkal. Rosenthal dob, négyest,
följön a harmadik helyre. Már a célegyenesben vannak. Berger
úr dob, egy ötöst, az élre kerül. Ernő felugrik a székről,
tikettel a kezében.

ERNŐ
Ez az, drágáim! Így, ahogy vagytok.
Igazgató úr, el ne rontsa nekem a
futamot.

VÁRADI
Hogy rontanám el? Utcahosszal vagyok
lemaradva.

ERNŐ
Láttam én már éjjeliőrt nappal
meghalni. Na dobjon, mert
szívrohamot kapok.

Váradi cukkolja, mindenféle trükköt vet be, varázsol a
tenyere fölött, hosszan rázza a kockát.

VÁRADI
Abrakadabra...Pricc és prucc.

Hatost dob. Megközelíti Rosenthal bábuját. Újra dobni készül.

ERNŐ
Álljon meg a fáklyásmenet. Csak nem
akar mégegyszer dobni?

VÁRADI

Nem én akarom, hanem a szabályok.

Újra dob, megint hatos. Ernő a fejéhez kap. Váradi szépen kikopogja a hatot, feljön a második helyre. Megint dob, ezúttal négyet, beüget a lóval a célba. Ernő teátrálisan széttépi a tikettet.

ERNŐ

Tessék, Hóhányó, Kisokos,
Aszparágusz. Erre nekem belerondít
ezzel a söröslóval. Megáll az ész,
és visszanez. Van magának szíve,
igazgató úr?

Röhögnek rajta.

PALIKA

Azért lejátsszuk, nem? Másnak is
vannak tétjei.

ROSENTHAL

Én például kezdek egész jól állni.
Emil úr, ha meg nem sértem.
Szíveskedjék dobni.

Emil nem figyel, máshová néz, mintha keresne valakit a tekintetével.

BERGER

Hová merült el két szemed világa,
te, aki a futó éj boldogsága vagy?

ERNŐ

Csizmadia és kéjgáz. Ezt a futó éjet
meg a kettő szemet honnan vette,
drága Berger úr?

BERGER

Miért, nem így van a vers?

ERNŐ

Pali fiam.

Teátrálisan beint, mint egy karmester.

PALIKA

Hová merült el szép szemed világa?
 Mi az, mit kétes távolban keres?
 Talán a múlt idők setét virága,
 Min a csalódás könnye rengedez?
 Tán a jövőnek holdas fátyolában
 Ijesztő képek réme jár feléd,
 S nem bízhatol sorsodnak jóslatában,
 Mert egyszer azt csalúton kereséd?
 Nézd a világot: annyi milliója,
 S köztük valódi boldog oly kevés.
 Ábrándozás az élet megrontója,
 Mely, kanccsalúl, festett egekbe néz.

Ernő leinti.

ERNŐ

Elég, művész úr, köszönjük. Pünkte
 ezt írta a Vörösmarty. Se két szem,
 se a futó éjnek a boldogsága. Na,
 most már tényleg dobjon, Emilkém.

BERGER

Vagy megvárja, míg bejönnek a
 jenkik? Hátha akkor nagyobb
 szerencséje lesz.

VÁRADI

Beszél butaságokat. A múltkor még a
 ruszkikra tippelt. Hogy a fenébe
 kerülnének ide a jenkik?

BERGER

Itáliából. Az Appeninneken át. Mint
 a Kannibál, kérem.

VÁRADI

Az Hannibál. És fordítva volt.
 Retúr! Ennyit a maga szakértelméről.
 A Reich összeomlik, pár nap az
 egész. A kormányzó ki fog ugrani
 azon a szép, fehér lován. Csak az a
 kérdés, kinek tudja megadni magát.

ROSENTHAL

Félek, hogy nem nagyon lesz
 választék. Nyilván a szovjetnek.

BERGER

És miért olyan nagy baj az a
 szovjet?

ERNŐ

Könyörgöm, Váradi úr, ne válaszoljon
 neki.

VÁRADI

Mert akkor lesz itten magának megint
 egy szép nagy proletárdiktatúra.

BERGER

Miért pont nekem? Magának is az lesz, nem?

VÁRADI

Nekem aztán nem, mert én akkor már rég Palesztínában leszek. Onnan küldöm magának a gyönyörű képeslapot. Már, ha azt is el nem kommunizálja majd az ügyeletes Kun Béla.

ERNŐ

Püff neki. Válaszolt. Emilkém, szánjon meg. Nekem már, unter unsz gezáht, gancegál, mi lesz, de innentől magának drukkolok.

Emil elgurítja a kockát. Egyest dob. Ernő dühödten otthagyja az asztalt.

BELSŐ - ÖLTÖZŐ 1944 - PALIKA P.O.V. - NAPPAL

Köves Ági köpenye közelről. Ellibben előlünk. Ági áll velünk szemben, meztelen, csurom víz, kezében az összegyűrt fürdőruha. Maga elé szorítja a köpenyt.

KÖVES ÁGI

Maga mit keres itt?

PALIKA

Bújócskázunk. De szerintem ittfelejtettek.

KÖVES ÁGI

Édes istenem. Na. Jöjjön csak ki onnan. Mutatok valami szépet.

Leereszti a köpenyt. Megbabonázva nézzük. Kilépünk a szekrényből.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Lili egy almát hámoz, akkurátusan, úgy, hogy egyetlen hosszú héjkígyó legyen a végeredmény. Tábori elismerően nézi. Lili föltekercseli az almát, megkínálja vele. Tábori megrázza a fejét. Óvatosan fölemeli az almahéjat, aztán visszaereszti, nézi, ahogy a tekereg a levegőben.

TÁBORI

Minden elismerésem.

LILI

Tulajdonképpen miért pont ma jött fel ide?

TÁBORI

A Köves Ági miatt. Meg persze a kapitány miatt.

LILI

Ki az Köves Ági?

TÁBORI

Egy lány.

LILI

Ki hinné.

TÁBORI

Vele csókolóztam először életemben.

LILI

Wow! Itt?

TÁBORI

Igen. Itt az öltözőben. Ma van éppen hetvennégy éve. Illetve, nézőpont kérdése, hogy mikor.

LILI

Nem értem.

TÁBORI

Akkor Av hónap 2-ra esett. Most viszont 9-re. Elvileg tehát jöhettem volna egy héttel ezelőtt is, de így kaptam repülőjegyet.

LILI

Elég komplikált, nem?

TÁBORI

Tudom fokozni. Elvileg 9-én volna a legnagyobb gyásznap. A templom második lerombolásának ünnepe. De ha sábeszra esik, át kell tenni másnapra. És ma is sábesz van, tehát holnap lesz a gyásznap.

LILI

Miért? Hát a sábesz eleve ünnep, nem?

TÁBORI

De. Csak a gyásznapon tilos Tórárt olvasni. Sábeszkor viszont kötelező. Ezért tesszük át ilyenkor a gyász ünnepét másnapra.

LILI

Értem. Szóval akkor holnap van a gyásznap.

TÁBORI

Nem. Ma este kezdődik. Amikor följön a három csillag, akkor. Akkor megy ki a szombat.

LILI

És miért nem szabad a gyásznapon Tórárt olvasni?

TÁBORI

Mert megörvendezetteti a szívet.

Lili sóhajjt. Egy mozdulattal jelzi, hogy ez már tényleg sok neki.

LILI

És mi van azzal a kapitánnyal?

TÁBORI LÁSZLÓ

Valójában munkaszolgálatos volt, csak fehér karszalagos. Bejárt a Váradiékhoz. Ő hozta a friss híreket az angol leadásról. Kedves fiú volt. Azt találta ki, hogy ez itt egy hajó, én vagyok a szállásmester, az elsőtiszt az anyám, és ő pedig a kapitány.

LILI

Hogy jön ide a mamája?

TÁBORI

A bridzspartnere volt. Tud maga bridzsezni?

LILI

Nem. Úgy érte, tudom, mik a szabályok, de játszani nem. A pókért tolom inkább. Azt is inkább a neten. Jövedelemkiegészítés.

TÁBORI

Pénzbe játszik?

LILI

Bingó!

TÁBORI

De hát, az szerencsejáték.

LILI

Ezt csak a dilettánsok hiszik. Szerintem van olyan komplikált, mint a bridzs. Ez a kapitány jól játszott?

TÁBORI

Furcsa, hogy ezt kérdezi. Mindenki nevetett rajta. Pedig ezek amatőrök voltak. Még az anyám volt a

legjobb. De az utolsó partijuk megvan papíron. Előző nap félbehagyták, az eső miatt. A kapitány volt a felvevő. Az anyám az asztal. Amikor eleredt az eső, az anyám vitte le magával a lapokat a tokban. De az apám nem engedte föl ide másnap, a sábesz miatt.

LILI

Ennek meg mi köze a sábeszhoz?

TÁBORI

Az apám szerint sábeszkor nem lehet kártyázni. Iszonyúan összevesztek. Az anyám meg fölküldte velem a tokot. És azt üzenté a kapitánynak, hogy legyen szíves, írja föl az ütések, mert utána, ha kiment a szombat, okvetlen le szeretné játszani. Ugyanis a kapitány négy pikket mondott, ami szerintük hülyeség volt. Tulajdonképpen nem értem, miért nem kontrázták meg. De simán megcsinálta. Pedig alig figyelt oda. Mintha végig máshol járt volna az esze. Nagyon feszült volt. Amikor a végén aztán odaadta a papírt, mégis rámnevetett, és azt mondta, hogy volna még egy üzenet is mellé. Hogy utánanézett, lesz a hajón elég hely, még a Hét Tenger Ördögének is.

LILI

Nem értem. Ez jelent valamit?

TÁBORI

Fogalmam sincs. Szerintem akkor találta ki viccből. Soha többet nem láttam. Valószínűleg elvitték egy transzporttal

LILI

És átadta az üzenetet?

TÁBORI

Azt hiszem, nem. Annyira izgultam, hogy el ne vesszen az a papír. De nem is ez az érdekes. Hanem, hogy aztán, évekkel később, elég jól megtanultam bridzsezni. És akkor, utólag megértettem, hogy a kapitány a Molnár-cselt játszotta.

LILI

Az valami különleges dolog?

TÁBORI

Versenyszint.

LILI

Ezek szerint figyelmetlenségből
játszott jól. De miért tettette
hülyének magát?

TÁBORI

Dunsztom sincs. Talán, mert ha
kiderült volna, hogy tud, ezek nem
ültek volna le vele.

Lili elneveti magát.

TÁBORI

Min nevet?

LILI

Semmin. Disznó.

TÁBORI

Most már akkor mondja.

LILI

Nemrég azt olvastam, hogy ha valamit
nem lehet megérteni, az biztos a
baszással függ össze. Egy gyerek
mondja egy regényben.

Tábori vállat von. Látszik, hogy eltűnődik a dolgon.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - PALIKA P.O.V. - NAPPAL

Egy nyugágy takarása mögül figyeljük, ahogy Berger úr az
egyik székes támlájára ül, a lába az ülésen dobog, zsebfejsűn
játssza a Manuela című számot, Rosenthal a bádogasztalon
dobol, és Váradival énekelnek is, meglehetősen hamisan.

ROSENTHAL ÉS VÁRADI

Spanyol az anyja, spanyol az apja,
s ő maga Spanyolország legszebbik
darabja.

A haja ében, s a két szemében
több csillag csillog, mint a
csillagfényes égen.

Hajlékony teste egy csendes este
vonatra ült, és eljött direkt
Budapestre.

Előbb egy bárba, majd egy lokálba
szerződött szédületes forgalmat
csinálva.

Richter Emil fölkeri Anyánkat, bohóckodva táncolnak. Apánk
jön a lépcsőház felől, megdermed a látványtól.

TÁBORI LÁSZLÓ

Uraim, ezt most azonnal hagyják
abba. Ezzel nem lehet viccelni,
kérem.

A társaság döböntően mered rá. Anyánk szólal meg először.

ÉVA

Lacikám. Mi van magával?

TÁBORI LÁSZLÓ

Ez a haláltangó. És nem szokás a halállal viccelődni. Nem kóser, hogy úgy mondjam.

ROSENTHAL

Haláltangó? Mi ebben a halálos?
Inkább mulatságos, nem?

TÁBORI LÁSZLÓ

Ezt éneklik a Pumák.

ROSENTHAL

A pumák.

TÁBORI LÁSZLÓ

A vadászpilóták a Puma-ezredben.
Bebetés előtt. Mielőtt beülnek a
Messerschmittekbe. Ez jön a
hangszóróból. Ezért hívják
Haláltangónak.

BERGER

Hát, nem tudom, mit szól ehhez a
Lopkovic.

VÁRADI

Azok a fiúk nem pont magáért mennek
a halálba, Tábori úr, azt elhiheti.

TÁBORI LÁSZLÓ

Az mindegy, kérem. A halál az halál.
Azok is csak magyarok. A maga
honfitársai. Lehet, hogy ez a dal
régen, amikor született, vicces
volt, de most már nincs rajta semmi
nevetnivaló. Igazam van, Schön úr?

ERNŐ

Hát, nem tudom, Tábori úr. A halál
az halál, az ember is csak ember,
bármilyen vallású, az is igaz. De
ami egyszer vicces, az vicces is
marad, ha meg nem sértem.

Apánk Anyánkhöz fordul.

TÁBORI LÁSZLÓ

Lejönne velem egy percre? Meg
szeretnék kérdezni valamit.

Anyánk bólint, ellép Emil mellől, és Apánknak nyújtja a karját. Bemennek a házba. Kis, kellemetlen csend támad. Berger, aki észleli a dermedtséget, úgy dönt, elmesél egy viccet. Nem veszi észre, hogy mi is figyeljük.

BERGER

Apropó, vicces! Egy mélyen vallásos pár tanácsot kér a rabbitól, az esküvővel kapcsolatban. Igazából mindennel tisztában vannak, de van egy kis problémájuk. - Rabbi, kérdezi a férfi, mind a ketten nagyon szeretnék egymással táncolni az esküvőnkön. Szabad-e? - Tilos. A férfinak és a nőnek külön kell táncolnia, hogy szerénységet és emelkedettséget sugározzanak. - Rendben, mondja erre a lány, de akkor mi a helyzet a testi szerelemmel? - Tökéletesen engedélyezett! A szaporodás egy micve. - És a házasság előtti? - Az is micve!, így a rabbi. - És ha felül van a nő? - Micve. - A konyhaasztalon? - Attól az még micve marad... - És felállni szabad-e közben? - Felállni??? Felállni, azt szigorúan tilos! - Aztán miért? - Hát, mert abból könnyen tánc lehet!

EMIL

Tudja, Berger úr. Ha a főhadnagy volna itt a helyemben, most provokálná. Ön ezzel az otromba viccel inzultálta a nagyságos asszonyt a távollétében.

BERGER

Ne hülyéskedjen, Emilkém! Eszembe nem jutna. Amúgy meg volna egy kis bibi azzal a párbajjal.

EMIL

Micsoda?

BERGER

Fájdalom, maga most már, a fehér karszalagjával, egy virtigli keresztény. Az a helyzet, hogy biboldókkal nem párbajozhat. Pont annyira nem, mint a főhadnagya. Úgyhogy akkor ezt megúsztam, sajnos.

Mindenki nevet. Lassan Emil is elmosolyodik.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - GÉPANGYAL P.O.V. - NAPPAL

A gyerekek színházi előadás tartanak, a székek és a nyugágyak nézőtérre vannak összetolva, a szobrozáskor látott testvérek jegyet szednek, komoly arccal. Schön Ernő az előadás narrátora, látszik, hogy ő tanította be a szöveget, mert a narrátori pozíciót kihasználva segíti a színészeket, a tempó megtartásában, mint egy karmester. A színen Köves Ági Éva szerepében, Palika Ádámot játssza, mindketten női

kisbundában, a később színre lépő Lucifer egy hét év körüli kislány, piros ruhában, szarvacskákkal a fején.

ERNŐ

Ejnye, csípje meg a csóka,
Több az ember, mint a fóka.
Ez már nem vicc, nem is móka,
Félre jelmez és paróka!
Csupa jég és csupa hó,
Vörös a nap, halihó.
Bife-befagyott a tó,
Didereg az eszkimó,
Mégsincs kedve korcsolyázni,
Inkább volna falramászni.
De a kunyhó fala sík,
Ha rámászik, leesik.

PALIKA

- Évi, Évi,

ERNŐ

- Ádi mondja:

PALIKA

- Hol a puder meg a spongya,
Mert itt kissé ronda vagy.

Schön Ernő nagy karlendítésekkel dirigál, rámutat "Évára".

ERNŐ

Évi mondja:

KÖVES ÁGI

majd ha fagy.
Nem kell szépség, nem, nem, nem,
Fázom, nem ér a nevem.
Veletek tovább nem játszok,
Vigyetek már haza, srácok!

ERNŐ

Ferkó mondja:

KATIKA

csípje csóka,
Nem kell móka, nem kell fóka.
Álommozi leperereg,
Ébredjetek, gyerekek!

Óriási sikere van, nyíltszíni taps. Ági és Palika leveszik a bundát, alatta fürdőruhában vannak, az inkrimált részekre leveleket varrtak.

ERNŐ

(porondmesterhangon)

Utolsó szín!
Álommozi nem forog.
Ádi, Évi hunyorog.
Csodálkozva széttekint,

KÖVES ÁGI

No most itt vagyunk megint.
Édenkertből kihajítva
Kuksolunk megint sunyítva.
Kinek volna tovább kedve
Hinni, élni lelkesedve.

PALIKA ÉS ÁGI EGYÜTT

Luci Ferkó nyavalyás,
Te vagy mindenben hibás!
Hagytál volna nekünk békét,
Mért csináltad ezt a zrít?
Most a remény nem virít,
Elmondtad a mese végét.

A Lucifert játszó kislány sírva kiszalad a mamájához, aki
suttogva vigasztalja.

ERNŐ

Ádi henceg:

PALIKA

Tudod mit,
Mondok neked valamit
Oda álom, ide álom,
Nekem ez nem ideáalom,
Ha akarom, nem csinálom,
Ez az élet pizsokfészek -
Nem csinálom az egészet,
Én elmegyek, kegyed ül,
Rám a Gellért hegye dűl,
Csináljátok egyedül!

ERNŐ

S ugorna már lefelé,
Ekkor jön az Évike:

ÉVA

Ádi gyere, csitt-csitt-csitt,
Súgok neked valamit.
Únom én az egész mesét,
Ez a játék egy hülyeség.
Te is hagyd ott Lilit, Ferit.
Akik mindig egymást verik,
Nem kell nekem több fiú,
Mind hencegő és hiú.
Fiú lánynak nem barát,
Únom már a maskarát.
Csinnadratta, kereplő,
Nem leszek már szereplő,
Mindig másnak látszani
Nem kell kalap és kabát,
Csinálok kócból babát,
Azzal fogok játszani.

ERNŐ

Ádi is szól szemlesütve:

PALIKA

Mégis jobb a zsemle sütvé,

Puha kenyér, házi koszt,
Ördög vigye a gonoszt.

ERNŐ

Jó Istenke hallva eztet,
Csendben mosolyogni kezdett
Hegyes bajusza mögött
S elküldte az ördögöt.
Aztán így szólt:

Ernő fölmutat a zuhanyozó tetejére. Most veszik észre, hogy
Tábori László ül ott.

TÁBORI LÁSZLÓ

no, mit mondok,
Kell-e még az almakompót?
Mért ettétek azt a vackot,
Kaptok érte két barackot

Messziről mutatja a barackozást.

ERNŐ

Az egyiket Évi kapta,
Fejebubját tapogatta,
- Csak azért, hogy meg ne hízzál,
Másik Ádám fülét érte,
Nem is haragudott érte.

Palika és Ádám eljártsszák, hogy valóban megkapták a barackot.

TÁBORI

- Te meg fiam, bízva bízzál.

ERNŐ

Így mesélte ember a fiának,
S ezzel vége a komédiának.

Meghajol, maga mellé inti a színészeket. Zajos siker. Pali és
Ági egymás kezét fogva hajlonganak, Lucifert biztatja az
anyukája, hogy menjen vissza meghajolni, végül sikerül
rávenni a kislányt. Éva odamegy Palikához, megöleli,
fölmosolyog Tábori Lászlóra, aztán rámutat, kiprovokálva neki
egy külön tapsot. Tábori szerényen hajlong a zuhanyozó
tetején.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018 - NAPPAL

Tábori és Lili a kempingasztalnál ülnek. Megcsörren Lili
telefonja, elnézést kér egy mozdulattal, Tábori buzgón
bólint, mire Lili felveszi. Sokáig hallgat, valaki nagyon
hadar a vonal túlsó végén, magyarázkodik.

LILI

Nem, persze, megértem. Semmi baj,
tényleg. Előfordul, persze. Akkor a
jövő vasárnap? Értem, rendben. Akkor
majd hívjon, ha megint alkalmas
lesz. Értem.

Leteszi a telefont, pofát vág.

LILI

Na, ez az, amit mondtam. Most vesztettem el az egyik legjobb ügyfeletem. Ötven euró, mert lakásra kellett mennem, minden vasárnap. Az havi kétszáz. Erre visszautazik Rómába. Szerintem soha többet nem látom.

TÁBORI

Hát csinálja meg itt az iskolát. Kicsit rendbe kéne tenni a tetőt. Társuljon a barátnőjével, béreljék ki a háztól a régi öltözőt, ott tarthatná a szőnyeget, meg amire még szüksége van, hűtőládát, ilyesmit. Szerintem a zuhanyozókat is rendbe lehetne hozni. Ki kell tenni pár cserép virágot. Ide is fölfesthetne valami vidám négyzetet, alapnak. Van már néhány jó minőségű betonfesték, kopásálló, kültéri. Fillérekből megvan az egész.

LILI

Ááá, az ki van zárva. Nem engednek ezek semmit. A múltkor a közös képviselő észrevette, hogy feljöttem. Úgy ordította, hogy a végén egészen berekedt. De ha valamiért engednék is, nyilván egy vagyont kérnének érte. Itt vannak a legdrágább lakások egész Újlipótvárosban.

TÁBORI

Tudja mit? Beszállok. Van egy csomó pénzem. Úgyse nagyon tudok mit csinálni vele. Magyar-amerikai vegyesvállalat. Előbb letaroljuk a szittyákat, aztán finoman, jelzésszerűen elkezdünk terjeszkedni. Előbb csak négy-öt európai főváros, aztán picit komolyabbra vesszük a bizniszt. Gecire édes vagyok, nem?

Lili nevet, de könnybe lábad a szeme.

LILI

De, nagyon. Amúgy tényleg elhúzok innen a faszba, előbb-utóbb, azt hiszem. Berlinbe, vagy Amszterdamba, vagy valahova. Úgyse lehet itt semmit se csinálni.

TÁBORI
 Chicagót például szívből tudom
 ajánlani. Egész magas házak vannak.

Lili bólogat.

LILI
 Na. Lassan lépek. Jesus Lizard van
 az A38-on.

TÁBORI
 Hát, azokat speciel ott is
 meghallgathatja.

LILI
 Nem mondja, hogy ismeri őket?

TÁBORI
 Így vagyok a basszerossal.

Mutatja, a két ujját összezárva.

LILI
 Ne már. A David Simsszel?

TÁBORI
 Egy óvodába járnak az unokáink.

Lili döbbenten néz. Tábori vigyorog.

LILI
 A David Simsnek már unokája van?

TÁBORI
 Miért ne lehetne neki? Vén trotтли.
 Szerintem testvérek között is megvan
 vagy hatvan.

Lili hitetlenkedve néz rá.

TÁBORI
 Na jó, csak vicceltem. Tegnap vettem
 egy Magyar Narancsot, mert
 megtetszett a címe.

LILI
 De unokája tényleg van? Úgy érteve,
 magának.

Tábori nemet int a fejével.

LILI
 Kár.

TÁBORI
 Na, menjen, mert lekési a koncertet.

LILI
 És még le is kell zuhanyoznom.

Lili összeszedi a cuccait, Tábori minden mozdulatát követi. Lili hirtelen felderül. Odamegy az asztalhoz, leteszi az üres székre a táskáját.

LILI
Nincs kedve eljönni?

TÁBORI
Maradok a Zerkovitznál. Kár volna belém a Jesus. Amúgyis dallamtapadásom van. A Manuélát hallgatom a fejemben reggel óta.

LILI
Fent van a Youtube-on?

TÁBORI
Nem tudom, mi az a jutjub.

Lili felveszi az okostelefont. Beüti a nevet. Odamutatja Táborinak. Tábori messzire tartja a telefont.

TÁBORI
Igen, ez az.

Lili elindítja a felvételt. Váratlanul, drámaian szólal meg a zene. Lili odalép Táborihoz, meghajol.

LILI
Szabad?

Tábori döbbsenten néz rá. Aztán feláll. Tangózni kezdenek. Mintha mindig ezt csinálták volna.

<https://www.youtube.com/watch?v=0MZG1TRn4bI>

Spanyol az anyja, spanyol az apja, s
ő maga Spanyolország legszebbik
darabja.
A haja ében, s a két szemében
több csillag csillog, mint a
csillagfényes égen.
Hajlékony teste egy csendes este
vonatra ült, és eljött direkt
Budapestre.
Előbb egy bárba, majd egy lokálba
szerződött szédületes forgalmat
csinálva.
Velünk egy házba' lakik a szép
Manuéla,
Manuéla, Manuéla
és van egy udvarlója, egy bizonyos
Béla,
Manuéla, Manuéla
és ez a Béla és a Manuéla valami
remek,
egész különböző két fajta, mégis
összeillenek.

Velünk egy házba' lakik a szép
Manuéla, ezek a kis regények mindig
ilyenek.

A Béla senki, a Béla semmi,
nem tud a nőnek tizért ibolyácskát
venni, s a nő, ez fontos, mégis oly
pontos
a randevúkon, mert ő már ilyen
bolondos.

Senki sem érti, s akárki kérdi,
mivel hat rája ez az állástalan
férfi?

Kacsint szemével, nem kell
bevételek, szabály alól vagyok az
egyetlen kivétel.

Velünk egy házba' lakik a szép
Manuéla,
Manuéla, Manuéla
és van egy udvarlója, egy bizonyos
Béla,
Manuéla, Manuéla
és ez a Béla és a Manuéla valami
remek,
egész különböző két fajta, mégis
összeillenek.

Velünk egy házba' lakik a szép
Manuéla,
ezek a kis regények mindig ilyenek.
És ez a Béla és a Manuéla valami
remek,
egész különböző két fajta, mégis
összeillenek.

Velünk egy házba' lakik a szép
Manuéla, ezek a kis regények mindig
ilyenek.

Szépen végigtáncolják. A végén Tábori szertartásosan
visszakíséri Lilit az asztalhoz. Lili fölveszi a táskáját.

LILI

Meddig marad?

TÁBORI

Itt? Nem tudom. Talán megnézem a
naplementét.

LILI

Nem úgy értettem.

TÁBORI

Holnap megy a gépem. Hajnalban.

LILI

Máskor is jön még?

TÁBORI

Az a jövő zenéje.

Lili beletúr a táskájába. Filctollat vesz elő. Magához húzza
Tábori meztelen alkarját.

LILI
Fölirom a számomat.

Tábori meglepetten nézi, ahogy sorakoznak a bőrén a számok.

LILI
Adhatok egy pusztit?

TÁBORI
Egyet? Nagyon smucig.

Lili hirtelen átöleli, megcsókolja mindkét felől Tábori arcát. Elrohan a lejárattal felé, nem néz vissza, de mielőtt kilépne, búcsúzóul felemeli a karját.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 1944 - PALIKA P.O.V. - ALKONYAT

Az üres tetőt nézzük, hátrálva, az ottfelejtett nyugágyakat. Erős szél van, ide-oda gurítja a pöttyös labdát.

KÜLSŐ - TETŐEMELET 2018. VII. 22. - ESTE

Tábori kilép a cipőjéből. Meggyújtja az asztalon az ottfelejtett gyertyát. Leül a kempingszékre. Megpróbálja elmondani a kaddist. Suttog. Amikor a "közösség" jönne, hangot vált, eljártssza, hogy ő a "közösség" is.

TÁBORI
Jiszgádál vöjiszkádás sömé rábó
(A közösség: Omén)
Böolmó di vró chiruszé vöjámlich
málchuszé,
Böchájéchajn uvjajméchajn uvöchájé
döchol bész Jiszróél, báágóló
uvizmán kórív vöimru omén
(A közösség: Omén)
Jöhé sömé rábó mövórách löólám
ulöolmé olmájó. Jiszbórách...
Jöhé sömé rábó mövórách löólám
ulöolmé olmájó.
Jiszbórách, vöjistábách, vöjiszpóár,
vöjiszrajmám,

Megáll.
Vöjiszhádár, nem, vöjisznászé...

Kis szünetet tart, újramezdi, de megint belebakizik. Legyint. Feláll, a mellvédhez megy, nézi a hidat. Előhúzza egy laposüveget a belső zsebéből, meghúzza.

KÜLSŐ - POZSONYI ÚT 2018 - KÉSŐ ESTE

Lili érkezik, biciklivel. Lelakatozza a biciklit, közben telefonál. Rosszkezdű.

LILI
Otthagytam a felénél. Katasztrófa
volt, bazdmeg. Ilyen szar

hangosítást még életemben nem
basztam. Mit, mit. Eszem egy fagyit.
Na csókollak.

Leül a teraszra. Nézelődik, észreveszi a botot meg a kalapot.
Jön a pincér.

PINCÉR

Jó estét, Lilike. Mit hozhatok?

LILI

Három gombóc vaníliát. Elnézést, nem
tudja, kié az a kalap?

PINCÉR

Ja? Egy vendég hagyta itt, még
délután. Elég furcsa volt. Egy
kancsó vizet kért, meg egy Rigó
Jancsit, de azt mondta, azt ne is
hozzam ki. Aztán meg eltűnt, fizetés
nélkül. Még a vizet sem itta meg.

LILI

Ez biztos?

PINCÉR

Egészen biztos. Én öntöttem ki, ide
a virágokra.

LILI

Akkor sztornó a fagyi. Kérek egy
mentesvizet, és kifizetem a
számláját.

Beletúr a zsebébe. Előhúz egy kétezrest.

LILI

Ez elég lesz?

PINCÉR

Persze. Rögtön hozom a vizet.

Lili összeszedi a kalapot meg a botot. A pincér visszajön az
üveggel, átnyújtja.

PINCÉR

Ezek szerint tudja, ki volt?

LILI

Igen. Egy lakó a házból.

PINCÉR

Új? Még sose láttam erre.

Lili válasz nélkül hagyja, berohan a házba.

KÜLSŐ - TETŐEMELET ÉS MARGIT-HÍD 2018 - GÉPANGYAL P.O.V. -
KÉSŐ ESTE

Lili kivágja a tetőemelőre vezető ajtót. Kirohan, megáll, körülnéz, körbeszalad, aztán visszaül az asztalhoz. Nézi a teljesen elolvadt gyertyát. Elővesz egy cigarettát, rágyújtana, de nem találja az öngyújtót. A zsebébe nyúl, gyufát keres. Rágyújt. Ettől valahogy megnyugszik. Nézi a kalapot. Felteszi. Feláll, kimegy a mellvédhez, nézi a hidat. Lassan emelkedünk, el a tetőről, föl, aztán a Duna fölé, egyre feljebb. A Margit-hídon viszonylag nagy a forgalom. A közepén, a híd Parlament felőli oldalra épített erkélyén áll valaki. Lejjebb ereszkedünk. Tábori az. Szivarozik. Nézi az esti Budapestet. A Parlamentet, a Várat, a Citadellát. Előhúzza a zsebéből a laposüveget, teátrálisan kiüríti, magasról rázza a szájába az utolsó cseppeket. Beteszi az üres üveget a belső zsebébe. Leveszi a zakóját, összehajtja, a korlátra fekteti.

TÁBORI

Aki bújt, aki nem, megyek.

Elmosolyodik. Fellép a korlátra. Nincs rajta cipő. Felegyenesedik, határozott mozdulattal. Világít a fehér inge. Beleszív a szivarba, bedobja a Dunába. Utánanézi, örvénylik lenn a fekete víz. Korrekt félszaltóval ugrik le, ahhoz képest, hogy milyen régen csinálta utoljára.

V. EPILÓGUS

Az ember tervez, és az ember is végez, sajnos.

Az alábbiakban megkísérlem röviden összefoglalni azokat a tapasztalatokat, amiket a forgatókönyv írása során szereztem. A legérdekesebb talán annak a nyilvánvaló ellentmondásnak az átélése volt, amelyre bírálatában egyik opponensem, Kárpáti Péter mutatott rá:

“A magyar fattyúnyelv szótára különösen szórakoztató fejezet. El tudom képzelni, hogy nem mindenki érti, miért kell erre hosszabban kitérni, ha a fejezet végén maga a szerző kijelenti, hogy megpróbálta legyűrni magában a pesti jiddis argó használata iránti kísértést. Más szempontból azonban talán pont ebből érthető meg, hogy miért érdekes, miért az út szerves része a zsákutca is. Itt megjegyezném ugyanakkor, hogy a forgatókönyv elolvasása után mégsem tűnik úgy, hogy a szerző sikeresen legyűrte volna magában a fenti kísértést.”

Kárpáti Péternek tökéletesen igaza van. Bár a megírás elveiről gondolkodva elutasítottam “a társalgási darab” vonzó lehetőségét, írás közben egyre jobban izgatott az a feladat, hogy megpróbáljam a lehetetlent, és a fanyar irónia nyelvét köznyelvként kitartva, elsősorban a történet mélyáramában és elhallgatásaiban, a felszín banális feszültségeinek ábrázolásával érzékeltessem az abszurd helyzetben rejlő drámát. A forgatókönyvet többször újraolvasva, hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ez nem sikerült maradéktalanul, a dialógusok túlságosan jól “takarják el” a mélyben zajló lelki folyamatokat.

Az első változat megírásának általában is jellemző élménye, hogy bizonyos motívumok, rímek, utalásrendszerek írás közben születnek meg, létezésüknek nem vagyunk előzetesen tudatában, ilyen volt a kiűzetés toposza és a paradicsom/Paradicsom játék visszatérő felbukkanása, a gazdagodó motívuma, amelynek késői expozíciójára témavezetőm, Schulze Éva hívta fel a figyelmet, és a zuhanyozó ismétlődő motívumának kidolgozása, amely másik opponensem, Báron György figyelmét is felkeltette, még a Forráskutatás című fejezet olvasásakor. A második draft megírásakor szükség lesz ennek finomhangolására, a szerkezet újragondolására.

Tekintettel a téma árnyaltságára, a bonyolult történelmi szituációra, az iróniába fojtott szorongásra, amely az elhallgatás egyik jellemző lélektani stratégiája, valamint arra, hogy a történet gyakorlatilag egyetlen zárt térben játszódik, tehát letiltja a házat körülvevő világ közvetlen ábrázolását, a forgatókönyv legnagyobb csapdája a dramatikus művekről szóló diskurzusban “zöldségkereskedő-effektusnak” hívott probléma. A helyzet pontos ábrázolásához viszonylag nagyszámú információt kell átadni, annak figyelembevételével,

hogy a fent említett szabály miatt ezeket kizárólag funkcionálisan tehetjük meg, a beszélők csak egymásnak adhatnak át információkat, akkor, ha az átadásuk valóságos tájékoztatás, vagy ha retorikailag szükség van a másik által már ismert információk hangsúlyozására. Az újraolvasás során nem találtam olyan dialógust, ami ne vette volna figyelembe ezt az intelmet, mégis bőbeszédűnek érzem még a könyvet, itt-ott meg kell még szabadítani az informálás kényszerétől.

Kárpáti Péter már a szigorlat alkalmával is hangsúlyozta, hogy, bár a megírás elveiről szóló fejezetben a tények ismeretében lemondok arról a korábbi előfeltevéstről, mely szerint a csillagos ház lakói néhány óráig úgy gondolták, a Stauffenberg-merénylet Hitler halálával végződött, és csak később, egy hírnök révén értesültek a kudarcáról, szerinte ezt rosszul teszem, mert így egy tiszta drámai képlettől fosztom meg magam. A forgatókönyvet illető kritikájában ezt az állítást nyomatékosan megismétli. Barátkozom a gondolattal, hogy kísérletképpen írok egy olyan változatot is, amiben megengedem magamnak ezt a szabadságot. Egyelőre úgy érzem, bár az előfeltételezettnél talán kevésbé tiszta és kiélezett a valóságos helyzet, abban a tekintetben mégis pontosabb és összetettebb, hogy a kétely és a remény folyamatos együttállására épül, ami szerintem általánosan jellemző a kiélezett történelmi szituációkban.

Az opponensi bírálat legkeményebb része a következő bekezdés:

“Sok az információ, sok a hangulat. Nincs egy belső, láthatatlan, csak idegrendszerrel érzékelhető dráma kifeszítve, amelyben valóban meg tud történni a látszólagos nem-történet, a zsidó nyaralás, ez az éppen a polgáris stílusa miatt abszurd haláltánc. A szerző érzékeli, hogy szükség van egy központi szálra, mely a mozaikos anyagot mintegy egybe rántja, és ezt egy szerelmi történetben találja meg. Csakhogy ez a történet egy ismerős háborús toposz, szépen van megírva, de valami nem igazi benne, pótcselekvésnek tűnik, félmegoldásnak.”

Valószínűleg ezen kell majd a legtöbbet gondolkodnom, mert a szerelmi történetet természetesen elsősorban nem a mozaikos szerkezetből adódó problémák megoldásának szántam, inkább az Emberszagban érzékelhető elfojtás érdekelt, és az az emberi emlékezésben mint öninterpretációban rejlő csapdahelyzet, hogy a saját történetünket sokszor csak nagyon lassan, az utolsó pillanatban, vagy talán sohasem értjük meg a teljes összefüggésrendszerében. Ha ez pótcselekvésnek és félmegoldásnak tűnik, akkor lehet, hogy a könyv “szépen van megírva”, de még nem elég jól, az eredeti szándék tollban maradt. Nincs

mese. “Dum spiro, spero.” Bízom benne, mi más tehetnék, hogy valahol a nyolcadik draft tájékán végül a papírra kerül majd.

VI. FELHASZNÁLT IRODALOM

Heltai Jenő: *Négy fal között*, Budapest, Magvető Kiadó, 2018.

Karinthy Frigyes: *Összegyűjtött művei 6., Paródiák I.*, Budapest, Akkord Kiadó, 2001.

Kertész Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Századvég Kiadó, 1993.

Nádas Péter: *Párhuzamos történetek I-II.*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005.

Ottlik Géza: *Próza*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980

Ottlik Géza-Hugh Kelsey: *Kalandozás a bridzs ismeretlen vizein*, Budapest, Európa Kiadó, 1997

Pucsi Barna Gyula: *Szép Ernő*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984., 171.

Szép Ernő: *Emberszag*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1984.

Szép Ernő: *Összes versei*, Budapest, Szukits Könyvkiadó, 2003.

Szerb Antal: *Egy marslakó Budapesten*, Budapest, Magvető Kiadó, 2015.

Tandori Dezső: *Szép Ernő, A titkos világtipp*, Szalamandra-könyvek, Budapest, Pro Die Kiadó, 2002.

Zeke Gyula: *Újlipótváros belső negyedének társadalma a 30-as, 40-es évek fordulóján a választói névjegyzékek tükrében*, Budapest, 1982. (kéziratban)

Zolnay Vilmos-Gedényi Mihály: *A régi Budapest a fattyúnyelvben*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996.

VI. FÜGGELÉKEK

I.

Magyar Mária visszaemlékezése

1933. szeptember 24-én születtem Budapesten.

1944 júniusától (?) , (azaz amikor a zsidók kényszerköltözésének rendelete érvénybelépett) , egészen 1973 júliusáig az Ó utca 48., fszt. 2. szám alatt laktam.

Az alábbiakban közlöm mindazokat az “élményeket”, amelyeket azokban az időkben átéltem a gettóházban, ismertetve az akkori összes lakó nevét és sorsának azon részleteit, amelyeknek ott és akkor tanúja lehettem.

A közölt adatok és események a valóságnak teljesen megfelelnek, pontosan emlékszem mindenre.

Hát lehet azokat az időket elfelejteni?!

1944. március 19. A németek megszállták Magyarországot.

Anyám éppen vidékről érkezett haza.

Mi a fővárosban laktunk, nyaralónk Felsőgödön volt. Mivel a fővárosban nehéz volt jó minőségű tejhez jutni, ő hetente néhányszor a reggeli vonattal elment, Felsőgödre, ahol egy ottani parasztember ellátta azzal a 4-5 liter tejjel, amire a következő útjáig szüksége volt négytagú családuknak.

Március 19-én, hazatérve, döbbenetesen mesélte, hogy a vonatból néha ki lehetett látni az országútra, ahol zöld egyenruhás – valószínűleg német – katonák meneteltek, és se vége se hossza nem volt a hadoszlopnak. „Mi lehet ez?” kérdezte aggályoskodva. Kérdésére a másnapi napilapok vezércikke adta meg a választ.

Apám ügyvéd volt, akkor 55 éves. Családuknak az átlagos zsidó középosztály színvonalán élt; jómagam és 6 évvel idősebb nővérem igényei minden szempontból ki voltak elégítve, hiszen apám irodája biztosította az anyagi feltételeket egészen addig, amíg az ún. „zsidótörvények” egyike következtében értesítették, hogy ki van zárva az Ügyvédi Kamarából, és ennek értelmében gyakorlatát nem folytathatja. Talán ezzel egy időben érkezett postán egy keményfedelű kis könyv – a katonakönyve lehetett – a fedelén, lila bélyegzővel átlósan ráütve (most is szemem előtt van) egy hatalmas „ZS” betű, amelynek értelmében hadnagyi rangjától megfosztják, mert izraelita vallású.

Még ha apám el is volt erre készülve, nagy pofonnak érezte ezt az intézkedést, mert egész nap csak ezen rágódott, félhangon morfondírozva, hogy a lelkesen végzett honvédő munkájáért nem ezt érdemelte volna.

Utolsó jelenet, amely emlékezetemben rögződött a Teréz körüti lakásunkból, Hitler beszéde volt. Az esti órákban, vacsora után ültünk a rádió mellett, anyám ölében szorított magához, apám közel hajolva a készülékhez, mindketten sápadt arccal figyelték a rádióból elhangzó, fenyegető tónusú, üvöltő beszédet, amelyből én csak a „Jude” szót értettem, és a mondatok végén felhangzó, dicsőítő „Heil” kórust, amely a tömeg részéről nyilvánult meg.

A németek bevonulása országunkba azután számos, ránk, zsidókra vonatkozó intézkedést vont maga után. A Vörösmarty utcai Skót Iskolába (Budapesti Református Egyház Skót Polgári Leányiskola) jártam. Vezetője Jane Haining, skót pedagógus volt. Biztos tudomásom van arról, hogy a vérzivataros időkben az internátusukban sok üldözött gyereknek adott menedéket, amiért a németek elfogták és Auschwitzba deportálták, ahonnan nem jött vissza. A felső ruháinkra felvarrt sárga csillag még csak a megkülönböztetésünket

célozta, amellyel azután az is együtt járt, hogy amikor a szeptemberi iskolakezdekor megjelentünk az osztályunkban, nagyon kedvesen közölte velünk a tanító néni, hogy menjünk szépen haza, nem kell többé iskolába mennünk.

1944 szeptemberében (akkor már az Ó utcai házban laktunk), a hirdetett tanév első napján jelentkeztem én is, sárga csillaggal az iskolában, hogy - mivel ott polgári (felső) iskola is létezett - ott folytassam tanulásomat. Ekkor történt, hogy az egyik osztályteremben ülve többedmagammal, a katedán megjelent tanítónő közölte velünk, hogy a csillagot viselők menjenek szépen haza, nem kell többet iskolába jönniök.

Ez utasításnak eleget téve hazamentem és ezzel befejeződött minden kapcsolatom az iskolával.

Ám amikor a sárga csillagot már egyes lakóházakon is feltüntették, annak már súlyosabb következményei voltak, vagyis: mindazon zsidónak számító egyén, aki jelenleg olyan lakóhelyen tartózkodik, amely nincs sárga csillaggal megjelölve, el kell hogy hagyja a lakását és át kell, hogy költözzék az ú. n. „csillagos” házba. A lebonyolítást kire-kire bízzák, lényeg a határidő betartása, amelynek végeztével szigorú ellenőrzés és annak következményei sújtja a törvény kihágóit.

A mi lakóházunk a Teréz krt. 38. szám alatt, nem volt csillaggal megjelölve. Viszont anyám egyik testvére, a közeli Ó utca 48. számú házban lakott, amelynek kapuja magán viselte a Dávid-csillagot, a család arra a megállapodásra jutott, hogy oda kellene költöznünk.

Ennek a háznak egyik földszintes lakásában egy ügyvéd lakott, doktor Kohlmann Dezső, aki hajlandónak mutatkozott elcserélni kétszobás lakását a mi Teréz körüti négyszobásunkéval. Hogy e megegyezés kinek jelentett még anyagi előnyt is, arról akkor tizenegy éves koromban nem lehetett tudomásom, de biztos, hogy doktor Kohlmann nem járt rosszul semmilyen vonatkozásban sem. Mint ahogyan mi is csak jól jártunk, mert a kijelölt határidő lejárása vészesen közelgett.

Apám lehozatta a padlásról a nagy, fedéllel lezárható ládákat, amely esetleges költözéseink lebonyolítására szolgált, és miután azokat megtöltötték a mindenféle, szükségesnek tartott holmival, kiült a folyosóra, ahol a másnap reggeli útra sorakoztak a ládák és kezdte azokat szeggel-kalapáccsal lezárni.

Mivel e tevékenység a késő esti órákban zajlott (a szó szoros értelmében), a kalapácsütések nagy visszhangot keltettek, a már elcsendesült házban. Aggályoskodva álltam apám mellett, és szinte utasítottam „csssss, csssss”, hogy ilyenkor már nem lehet zajongani. Apám rá se hederített a szabályokat respektáló megnyilvánulásaimra, és minden kalapácsütése erősebb volt és nagyobb zajt okozott az előzőnél. Mintha minden keserűségét és bosszúját ki akarta volna elégíteni azokkal a csapásokkal, amelyekkel máshová

szándékozott volna odaütni. Ezzel a magyarázattal persze csak jóval később, felnőttkoromból visszatekintve voltam tisztában.

Ami a visszatekintést illeti:

Azokban a boldog békeidőkben, amelyek az 1938-as évben befejeződni látszódtak, és a háború szelei kezdtek fújdogni, apám, ha kollégái néha ellátogattak hozzánk, többször is anekdotázott, emígy:

„Azt a háborút, azt az örületet, amely hihetetlen mennyiségű fiatal, egészséges áldozatokat követel, mennyivel egyszerűbben lehetne megoldani a következőképpen: ültessék össze az érdekelt országok vezetőit egy teremben, és hagyják meg nekik, hogy intézzék el maguk között a vitás kérdéseket, mások bevonása nélkül. Tudjátok, mi lenne az eredmény? – készítette elő apám mondanivalójának mintegy a csattanóját – Félóra múlva kártyáznának!” Az általa szellemesnek ítélt, de valójában véres igazságot, valószínűleg többször is hangoztathatta (legutóbb már csak családi körben, mivel zsidó egyének kijárási lehetősége erősen korlátozva volt), mert most is a fülemben cseng a hangsúly, és látom a kártya lecsapásának gesztusát, ahogyan azt apám annakidején előadta.

Így költöztünk, leszegezett ládákkal és nehéz szívekkel az Ó utcai gettóház egyik földszinti lakásába.

Igen ám, de anyámnak egy másik testvére is olyan házban lakott (a Lónyay utca 36. sz. alatt), ahol a család nem maradhatott tovább, mert az nem volt csillaggal megjelölve. Négyen voltak: Lina, a testvér, három gyerekével (a férj a munkaszolgálatosok keserű és bizonytalan sorsának volt kitéve valahol a bori hegyek között). Számukra is egyetlen lakásmegoldás mutatkozott, mégpedig az Ó utcai házban.

A ház első emeletén, kétszobás lakásban lakó nagynéném (aki a lakóház tulajdonosa is volt egyben), hajlandó is volt befogadni magához testvérét, Ilonát mindhárom gyerekével együtt, de egy feltétellel: ő hálóhelyet biztosít minden családtagnak, de a nap többi részét nálunk, vagyis a földszinten kell hogy eltöltsék mindannyian, beleértve a konyhai műveleteket is.

Persze hogy mindnyájan elfogadtuk ajánlatát, hiszen jobb családtagokkal, mint idegenekkel együtt tölteni e kényszerhelyzetet.

A megoldás kivitelezése eléggé simán le is folyt, kisebb zördülésektől eltekintve, hiszen ahol négy kamasz és egy cseppség él, szinte bezárva (mert törvény gátolta meg, hogy napi három órát kivéve elhagyjuk lakhelyeinket), számolni kell „tyúkper” színvonalú nézeteltérésekkel, amikor is a felnőttek beavatkozása – ki-ki saját kreatúráját védelmébe véve – csak súlyosbíthatja a kényszeregyüttélés helyzetét.

Az Ó utcai ház lakásainak nagy részét zsidó egyének foglalták el, legtöbben már előzőleg is ott éltek. Az a néhány nem zsidó, akik már régebben is ott lakott, nem csinált nagy kázust a dolgok ilyenén való alakulásától, jó képet vágtak az egészhez, hiszen az ő életükben semmi változást nem vont maga után a zsidók bejövetele.

Így, a második emeleten lakó Rigó Sándor, aki nagyon becsületes és jó szándékú egyének bizonyult, vállalta a házmegbízott szerepét, és bizony számíthattunk is rá a legtöbb vonatkozásban. Egyes, kiéleződött helyzetekben még védelmébe is vette a rászorulókat.

Az első emeleten lakó Katzer Jakab, aki a nap jórészét az utcában levő szűcsműhelyében töltötte, igazán nem sok vizet zavart. Udvariasan köszöntött mindannyiunkat, sőt meg is állt pár percnyi udvarias szóváltásra. A zsidó honpolgároknak jól esett a respektus átélése azokban a napokban, amikor elvont, sőt konkrét szembekövésekre lehetett csak számítani majd' mindenfelől.

A házmester asszony, Klingerné? Hát... az ő vonatkozásukban is érvényes a jelenség, hogy minimális (?) hatalmat érezve kezükben, előbb-utóbb visszaélnék azzal, és még jó, ha csak eltúlozva töltik be szerepüket és nem folyamodnak igazságtalan, csak ellenszenvük motivált, hamis vádakon alapuló intézkedésekhez amelyeknek kimenetele végzetes is lehet. Ahogyan a háborúban eltorzulnak és végletesekké fajulnak a következmények, ugyanez vonatkozik a házfelügyelői szerepkörre is; azokban az időkben élet és halál urai voltak.

Az egyik földszinti lakásban, szintén kényszerjövövény lakott, a közismerten baloldali Gondos Ernő személyében. Érdekes módon, annak ellenére, hogy elég fiatal zsidógyerek volt (úgy harminc év körül), nem osztozott a munkaszolgálatra kényszerített zsidó fiúk sorsában, és ez ritkaság volt annakidején; ilyen korúakat nem nagyon lehetett találni a csillagos házakban. Homályosan emlékszem Hilda nevű, csinos lakótársnőjére, és e két fiatal jelenléte mintegy egy csepp vidámságot – avagy reményt a jövőben? – jelentett a sok elkeseredett és gondterhelt izraelita lakosnak.

A másik földszinti lakásban Baumel Emilné őslakos élt, Veronka nevű másfél év körüli kislányával. Aranyos cseppség volt, mindenkinek szívesen ment a karjaiba és morzsolta a fülcimpáját; e bársonyos kontaktus állandó keresésére, a mai világban dívó pszichológiai magyarázatok ki tudja, milyen feltételezést adnának. Lényeg, hogy, amikor az apuka, Baumel Emil a munkaszolgálatból, rövid szabadságára hazatért, nem mozdult el annak karjaiból. Sehol, semmi fülmorzsolás, mindkét keze arra szolgált, hogy azokat apja nyaka körül szorosan összekulcsolva tartsa. Az apuka rövid otléte utáni eltávozásával be is fejezte örökre Veronika ölelgetését. Még csak hír sem jött róla soha.

Konyhánk fala másik oldalán szomszédaink hálósobája lehetett, mert néha, éjjel úgy fél kettő körül becsengetett az idős férj, szintén őslakos, hogy csepeg a vízcsapunk és nem tudnak

emiatt aludni. (Őslakóknak azokat nevezem, akik már a csillagos házba való kényszer-költöztetések előtt, a ház lakói voltak.) Mind Kiss bácsi, mind Hevesi néni, álmatlanságukat a csepegő csap zajának tulajdonították; álmukban (ha lett volna) sem jutott eszükbe, hogy a rendkívüli körülmények igen nyomós okot adtak az éjjeli, ágyban való forgolódásra. Mindenesetre a bácsi éjszakai megjelenése gondoskodott arról, hogy ne csak nekik legyen álmatlan az éjszakájuk.

A mi lakásunk bejáratával szemben Fehérék laktak, nomen est omen: fehérek, azaz mentesek voltak minden zsidó beütéstől. Nem sokat közlekedtek velünk; ennek okát nem a feltételezett antiszemitizmusban láttam, hanem talán mint őslakosok, fölényben érezhették magukat velünk szemben.

Ugyanaz év novemberében, immár egyedül családomból, kb. háromszáz sárgacsillagossal, menetoszlopban vonultunk végig a Jókai utcán, két nyilaskeresztes karszalagot viselő, puskás ifjanc kíséretében. Amikor az Ó utca sarkára értünk, ott már tömegben álltak a báméskodók és köztük volt Fehérék lakótársnője is, a jelentéktelen D....né (nevét tán épp ezért elfeledtem), aki szánalommal figyelte az elvonulókat, és látszott együttérzése, amint felfedezett engem is, a ki tudja milyen sorsra ítélték között.

Az első emeleten az őslakos és öntudatos zsidó, Steiner úr lakott, német feleségével. A férfi, mint „árja-párja” valószínűleg engedményeket is élvezett ami helyzetét illetve, és ennek tudatában nem is vegyült közénk, még csak szót sem váltott velünk, a mintegy jött-mentekkel, lehet azért, nehogy zsidóbarátnak titulálják. Persze tévedhetek, lehet, hogy nála is csak az őslakosi öntudat dominált. Azért mégiscsak megégethette ujját azon idők szele, mert levonva a következtetéseket, a háború után azonnal magyarosította nevét, attól kezdje nem Steiner, hanem Sós volt a vezetékneve, asszonyáéval együtt.

Szintén az első emeleten lakott Vadászné, úgy hétéves, tűzvörös hajú nagyon szép kislányával. Zsuzsika a folyosón játszogató, mindig egyedül, anyukája szoros felügyelete alatt. Apukája, Vadász bácsi (nekem, akkor...), kb. egy időben Baumel Emil röphazatérésével, szintén élvezett néhány napi szabadságot a muszos csoportjából, és akkor ő is minden lépésénél nyakában hordta Zsuzsikáját, hiszen rövid időtartamra kapott csak távozást. Ezzel tisztában volt, de azzal nem, hogy utoljára dédelgethette szeplős kislányát. Ki tudja hol és milyen körülmények között hívhatta elő, kisleányával való utolsó együttlétük emlékét?

Bereczné első emeleti őslakos volt, semmi zsidó vér nem folyt benne. Talán ezért is volt annyira csendes, visszahúzódó, esetleg kissé rémült, hogy ennyire megtelt a ház zsidókkal. A „rémült” kifejezést nyugodtan használom: hosszú életem során számtalan alkalmam volt levonni a következtetést, hogy a zsidógyűlölet mögött a félelem fészkel, amely érzés azután, gyűlöletté, majd, reaktív módon támadási szándékká alakul át. Hogy a félelem honnét ered? A

válasz erre egyszerű: az ismeretlen mindig félelmet kelt az emberben. Hát hogy is ne lenne ismeretlen egy csoport, amelynek tagjai a szombatot tekintik vasárnapnak, fedett fejvel lépnek templomba és az asztalnál is sapkában ülnek, akik imádságaikat érthetetlen nyelven mormogják, írásuk is olvashatatlan zagyvaság, még hozzá fordítva, jobbról balra, és lapozni is a végén kezdik a könyvet... hát ez nem boszorkányságra vall?

Húsvétkor nem kaláccsal, hanem lapos lepénnyel ünnepelnek, ami még hozzá kötelező is, eltiltva más lisztes süteménytől. Az újszülött kisfiúnak fütyijéből levágnak, hogy az még vérzik is (cssss, hátha szükségük lehet arra a vérré??? Talán megisszák, vagy legalábbis a lepényükbe keverik?). Hát micsoda dolog ez? Nem embernek való! Talán nem is emberek, hanem az ördög fajtatai?

Így működik a „közönséges halandó” fantáziája, hogy azután mindeme ismeretlentől való félelme utálattá, gyűlöletté fajuljon.

Talán Bereczné agya is, özvegyi magányában is végigjárta ezeket a stációkat, hogy annak eredményeként csak félve és ritkán mutatkozott az első emeleti folyosón.

Székelyné, őslakos is az első emeleten lakott. Elégé ideges, hepciás asszony volt, a lakásból többször hallatszott szóváltás, de hát van egy zsidókra is vonatkozó mondás: „ha mások nem bántanak, majd bántjuk mi, zsidók egymást”. Erre én felmentéssel reagálok: amikor egy csoportot – vallás, vagy nemzetiség, vagy felfogás, stb. alapján – egész életében csak elmarasztalják, vegzálják, bántalmazzák, üldözik, amely ellen védekeznie lehetetlen, az egyén elérkezik a hiper szenzibilizáció azon fokára, hogy külső nyomások híján, saját fajtájának egyéneiben, eseményeiben keresi azt a levezető csatornát, amely mégiscsak megkönnyebbíti lelkiállapotát.

Székelyné is ott állt 1944. október 23-án az udvaron, többedmagával, hátizsákjában három napi élelemmel, hogy a rendeletnek megfelelően két nyilaskeresztes taknyos elkísérje őket a téglagyárba. Én láttam őket is, mert kimentem hogy lássam 17 éves nővérem sorsát, aki beletartozott a 16-45 éves nők csoportjába akiket a rendelet gyülekezésre, majd elhurcolásra ítelt, és tanúja voltam, amint a házmegbízott, Rigó Sándor, kihúzta nővéremet a sorból és félrelökte őt, míg az odalépő nyilas taknyosnak jelezte, hogy ez egy „süsü”, ezzel nem érdemes bajlódnia, hagyja a fenébe...

Székelyné csodálatos módon visszaérkezett, mégpedig igen hamar és nem a téglagyárból, hanem az odavezető útról, ahonnét volt bátorsága elszökni. Erre mindig, biztosan visszaemlékszem, nemcsak az elismerésem miatt:

Ugyanis apám, ott és akkor elhalálozott (szívbenulásához ki tudja mennyire játszott közre előzőleg, az udvaron, hátizsákkal felsorakozott tizenhat éves lányának látványa). Halála után anyám, hagyományaink szerint hét napig sámlin virrasztott férje mellett, vagyis „süvet

ült”. A nemrég visszatért Székelyné is lejött egyik nap az emeletről, hogy – szokás szerint – társaságot biztosítson a fiatal özvegynek, és természetesen be is számoljon a nemrég átételekről.

A második emeleten laktak Déryék is. Déry színházi ember volt, már idős és nem is nagyon emlékszem, mi lett a sorsa. Otthon halt meg, normális körülmények között, özvegye Déryné a testvérével lakta a lakást még sokáig. A háború utáni, konszolidált viszonyok alatt történt kis eseményt viszont érdemes felidézniem.

A Párt képviselője, a szomszéd házban (Ó utca 46.) lakó Buxbaumné – később Bencénére magyarosította nevét – évente többször gyűlést tartott a ház lakóinak, hogy beszámoljon a Párt véleményéről és határozatairól. Másrészt tolmácsolta a lakók kéréseit és elismerését a Párt felé. Egyszer én is részt vettem - már mint főiskolás korú - egy ilyen gyűlésen, amikor a házfelügyelő panaszolta, hogy az udvarra nyíló lakás lakói mindig kirázzák a porrongyot az udvarra, ahol ő takarít, és ezzel vétének a higiénia szabályai ellen. Ő tudja - mondta Baginé, a házmesterné -, hogy reggel tíz óra után már senki sem ráz rongyot (mert Dérynéék tiltakoztak, hogy tíz óráig megengedett a rongyázás), de hát tíz óra előtt sem kellene, mert akkor ő hiába igyekszik a tisztaság feltételeinek eleget tenni. Mire Bencéné - talán keresve a jóllakott kecske és a megmaradt káposzta megoldását - Déryné felé fordult és megkérdezte: „Hát mondják, nem lehet azt a rongyot rázás helyett vízbe mártani és kimosni?” Sose felejttem el – a tisztaságáról közismert - Déryné indignált, gúnnal kevert reakcióját: "hát AZT igazán nem lehet... mi nem vagyunk ANNYIRA TISZTÁK, hogy minden rázás után kimossuk a porrongyot..." Akkor még jóhiszeműen morfondíroztam magamban: hát ki is feltételezhet olyat, hogy naponta mossák azt a porrongyot....? A Párt képviselője hogyan is adhatott ilyen ostoba tanácsot?!

A második emelet legszebb lakását Szobl Emil lakta. Helyes, szőke felesége és Kati lányuk nem sok kapcsolatot tartottak annakidején a ház lakóival. Főleg az asszonyka, miután a csillagos házba kényszerített testvére - Csupi - megemelte a család létszámát. A családfő nyugodt, józan férfi volt, és ha valakinek személyes problémája merült fel, mindig szolgálatkészen igyekezett érvényes tanácsot adni, ami azokban az időkben igazán sokat jelentett. Tyúkper színvonalú összetűzésekkor, jelen volt, békítő szerepét eredményesen betöltve.

Szintén a második emeleten laktak az idős, Dunajetz bácsi és Székelyné asszony. Mindnyájan tudtuk, hogy a nyugdíj megtartása miatt nem házasodnak össze, holott mindkettő özvegy lévén, már hosszú ideje élnek együtt. A bácsi, a lakók légiriadókor alatti magatartásának ellenőrzésével volt megbízva; tisztségének elnevezésére már nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy egyik éjszaka a légiriadókor megjelent, katonai vassisak volt a fején és valami

botszerűség a kezében, amivel irányította, ki, merre menjen a pincében - amit, jobb híján, óvóhelynek neveztek ki. A pince egyik falán, mésszel felfestett nagy négyszög volt, amelyet, a kijárat eltorlaszolódása esetén át kellett volna törni; lehetséges hogy a bot erre szolgált volna? A négyszögre mutatva magyarázta az öreg Dunajetz, hogy először a gyerekek mennek majd át a nyíláson, azután az öregek és a betegek, míg végül a „normál” felnőttek.

Erre sosem került sor - hála az égnek! Az Ó utca 48. csak erős-belövés által keletkezett repesznyomokat viselt magán, egészen (és most nem túlzok) 2012-ig. Amikor utoljára arra jártam, talán 2000-ben, még ugyanúgy festett, mint 1944 telén. Igaz, hogy Bencéné minden lakógyűlésen közölte, hogy az általános renoválás tervbe van véve, de más, fontosabb építkezési feladatok miatt csak ekkor és ekkor (mindig új határidőt mondott) lesz megvalósítva. Nekem elhíhető, ugyanis a mi ablakunk körül voltak csak erős repesznyomok, amelyek szabad befolyást engedtek az idő, szeszélyeinek, így én csak tudom, hány évtized múlt el úgy, hogy a városban talán nem volt még egy olyan lakóépület, amely a 44-es belövéseket viselte volna magán. Én 1973-ban hagytam el az országot, azután eléggé gyakran hazalátogattam megállapítva, hogy a lakóház renoválásáról még nem tudtak gondoskodni. 2007-ben jártam utoljára arra, és még akkorra sem. Két évvel ezelőtt, tehát 2012-ben számolt be valaki, hogy az Ó utca 48. szám alatti ház végre visszanyerte eredeti, 1943 évi állapotát.

A tény, hogy félig romosan a ház 68 éven át moccsatlanul állt ellen az idő vasfogának bizonyítja a sokoldalú szakmai tökéletesség színvonalát, amellyel annakidején felépítették. Az építető, illetve a tulajdonos a nagynéném, Márkus Sándorné volt.

A lakók közül tán már nincs ott senki, de egynéhány utódot még fel lehet esetleg fedezni a házban. Mivel én is egy utód vagyok, még pedig az egykori háztulajdonos unokahúga, engedjék meg nekem - amíg még túlélőnek titulálható vagyok – az erre vonatkozó részletekről szóló, igen érdemleges tanúbizonyságot.

A RÉGMÚLTTÓL A CSILLAGOS KAPUIG

Az I. emelet, és egyúttal a ház legszebb lakása nagynéném, Márkus Sándorné által volt lakott, és egyúttal az egész lakóház az ő tulajdona volt. Akinek van kedve, az alábbiakban megismerheti, magának az élettelen (?) háznak a történetét.

Az élettelen meg kell kérdőjeleznem, mert hiszek a "sunt lacrimae rerum" felfogásban.

Nagynéném Lengyelországban született, Drohobizban a 800-as évek végén. Az egyik pogrom (mert ott ugyebár sok volt) után menekült nagyszüleimmel, és hat testvérével Magyarországra, ahol nagyapám zsidóként tartotta el a családot. Márkusné - Rózsi - tehetséges volt, ügyesen varrt, csakhamar női ruhaszalont nyitott két varrólányt alkalmazott,

és persze társkeresésről is kezdett elgondolkozni, lehetőleg magasabb pozícióban levő társról, ami nem volt egyszerű az ő galíciai származását figyelembe véve.

Akkoriban történt, hogy az Andrassy úti Párisi áruházban napközben tűz ütött ki. A tűzoltók óriási „vászonlepedőket” kifeszítve igyekeztek menteni az égő áruházból kiugró menekülőket. Az egyik kiugró páros volt: anya a lányával, átölelkezve. Elhibázták az ugrást, és magára hagyták Sanyi fiút, aki bank-tisztviselőként szép karrier előtt állt, de a tragédiából fakadó magányt nehezen viselte. Rózsika addig vigasztalta, amíg házasságban végződött kapcsolatuk, kölcsönös előnyére mindkettejüknek: Sanyiból bankigazgató lett és Rózsika szalonja is szép jövedelmet biztosított olyannyira, hogy befektetésről, mondjuk házvételről gondolkoztak.

Az Ó utca híre, habár a fővárosnak szinte a szívében volt (a Nagykörúthoz közel, a Jókai utcától a Vilmos Császár útig húzódott), nem volt éppen előkelő. A Nagymező utca sarkán, kis földszintes ház sok utcanőnek adott lakás- és megélhetési lehetőséget. Tojáskoromban nagynénémhez igyekezve, többször találtam magamat szemben erősen kifestett, feltűnően öltözött, néha rám mosolygó, fel s alá sétálgató nőkkel; egyiket-másikat több év múltán is felismertem. Miután ez a foglalatosság NYILVÁNvaló volt, az ott eladó házak ára is annak megfelelően alakult.

Márkus Rózsika így jutott a leromlott házhoz, amit teljesen újjá kellett építeni. Energikus nagynéném személyesen ellenőrizte a munka folyamatát. Naponta megjelent és véleménnyel, utasításaival, sokszor a veszekedéseivel elérte, hogy a húszas (?) évek végére szép, kétemeletes, tizenkétlakásos ház – köztük az egyik első emeleti, (a legszebb) várta a család beköltözését. Akinek kételyei lennének nagynéném mérnöki, építőmesteri képességeiben, elég ha elfárad most, 2014-ben az Ó utca 48. szám alatti házhoz, és megtekinti - a pont két éve végre lezajlott renoválás után - a ház külsejét és belsejét, amely pontos tükre az akkor, újonnan felépített háznak.

Időközben megérkezett kisfiúkkal együtt foglalták el a lakhelyet, teljes közmegelegedésére mind nekik, mind a ház többi lakóinak. Egyedül a házfelügyelők váltogatták egymást sűrűbben, de ez érthető nagynéném eléggé akaratos, szeszélyes, de főleg maximalista természetét figyelembe véve. A kisfiú neve Richárd volt, de egy kínai témájú regényhős alapján "Csi-pu" beceneven szólították, ami rajta is maradt egész életében; én már Csipunak hívtam, amikor nagyritkán felvett a nyakába.

A lakás közepét hatalmas zongora foglalta el. Habár Csipu nem szeretett gyakorolni, akaratos néném ott ült mellette és szinte bottal kényszerítette a gyakorlati idő betartására. Amely erőszakosságáért ismerősei bizony el is marasztalták, de ő nem hallgatott senkire - mint mindig - csak ment a saját feje után. Amelynek pozitív kimenetelét ez esetben igazolta a

fiú, később Svájcból érkezett (mert Csipu ott talált menedéket) anyjához írt levele, amelyben tudatta, hogy zongorázó képessége megnyitotta előtte a legjobb családok ajtajait, ahonnan azután (mint sikeres vegyészmérnök) méltó feleséget is tudott találni magának.

Itt tartott az Ó utca 48. számú ház élete, amikor a pokol sugallta zsidótörvények beleszóltak az Élet(ek)be.

Ha már a zsidótörvényeknél tartok: az első ilyen diszkriminációs törvény megjelenésekor, Sanyi bácsi és Rózsi néni vonatra ültették tizenhét éves fiukat, és Zürichig kísérték, ahol nemcsak lakást választottak a „gyereknek”, hanem bankletéttel biztosították annak jövőjét. A házaspár visszatértekor megint csak elmarasztalással teli ismerősök fogadták, "hogyan is lehet a tizenhét éves gyereket így kilökní a világba..." Nem tudták, hogy a Svájcól visszaúton Sanyi és Rózsi végigzokogták az utat. A fiuk viszont megmenekült - utódokkal biztosítva a családnév fennmaradását.

A Márkus házaspár Pesten maradt, az Ó utca 48. szám alatti lakásukban, és élte a középpolgárok mindennapi életét. Egészen addig, amíg anyám utoljára megérkezett Felsőödről, az utolsó szállítmány tejjel.

A fenti, lakófelsorolásból kihagytam nénémeket: Most pótlólag idejegyzem az ő gettóházbeli „kalandjukat” is. Az 1944 október 23-án a ház udvarán felsorakoztatott nők között ott volt Rózsi néni is: elindult a többivel, ahogyan mondta, a Téglagyárig jutott a menet.

Ő is tudta, hogy ahová mennek, onnan nem lesz visszatérés.

A „senno del poi” képességével élve igaza is volt, mert, az Ó utcai házban 1949-ben házfelügyelői alkalmazást vállaló Ickovics Márton és neje, egész további ottlétem alatt várták vissza lányukat, Editkét, aki egy másik lakóházból, tizenhat évesen hátizsákozott annakidején valahová, ahonnan... ha élne még Ickovics néni, most is visszavárná...

Rózsika elmenetele után csak a harmadik napon érkezett vissza a házba. Hogy férje, Sanyi bácsi, aki – mint láttuk – már fiatalon sem bírta a magányt, hogy mit élt át az alatt, nem tudom. Én csak kiabálásokat hallottam, 1944 október 26-án a földszinten, és kirohanva észleltem a „Nagy találkozás”-t. A lépcsőn lefelé kitért karral igyekezett nagybátyám, a „Rózsikám...Rózsikám” nevet ismételve, míg néném, felfelé, a magasba emelve fejét, szintén kitért karokkal kiáltozta. „Sanyikám, Sanyikám...”

Itt be is fejezhetem az Ó utcai ház lakóinak gettósorsának ismertetését...

Sajnos, a „Folyt. Köv.” nem maradhat el.

Nem bízhattam kinek-kinek fantáziájára, hogy befejezze a történetet. Épp elég írás-, film- és szóbeli tanúság született a szomorúbbnál-szomorúbb folytatások megismerésére.

Nagyon nehéz elolvasni, megnézni, meghallgatni a történeteket.

Ugyanis nem az aggyal, hanem a szívvel veszünk azokról tudomást.

És az információk minden évben egyre nagyobb súllyal nyomják mellkasunkat.

Meddig lehet ezt még fokozni? Nem tudom. De úgy érzem: MUSZÁJ!!!!

II.

Alakok az Emberszagban

A Bakonyi-család

“a szomszéd úr igen művelt, kellemes ember volt, Dr. Bakonyi László, ny. törvényszéki jegyző, a hitközség főtitkára, Bakonyi Samunak, néhai debreceni negyvennyolcas követnek a fia. (...) Bakonyi dr. feleségével lakott, kislányával és nyolcvanesztendő édesanyjával; ebben a korban megint bájos leánykák lesznek az asszonyok. Bakonyi mamának nagyon szerettem a debreceni zengzetű, izes beszédét. Velök lakott (az előszobában hálván egy lánán, egész nap is jóformán mindig ott csücsülvén vagy feküdvén) egy tanti is. Ez a tanti nem vérségi tanti volt, nem: valami elárvult nevelőnő volt szegényke, magukhoz vették vagy tíz éve Bakonyiék irgalomból.”

“Megható volt szinte mindennap látni, hogy viszi ölben az óvóhelyre lefele Bakonyi mamát a fia, Bakonyi László dr. Pedig gyöngye fizikumú volt ő is (meg is halt szegény most márciusban, a földmunkára való hurcoltatás meg a végin a gettóbeli éhség úgy tönkretették, hogy ő valóban végelgyengülésben halt el, ötvenesztendő korban.). A Bakonyiék tízesztendő Katójának nagy szenvedélye volt a légó. Lelkendezve szaladt haza valamelyik kis barátnéjától, átalkiáltott hozzánk (a két lakást az üvegfal helyén földig lógó függönyök, lepedők választották el):

- Jaj, zavaró Budapest! - Ez a jaj az ő örömindulatszava, nem az ijedelemé. Örült Kató, de nagyon: kapkodta a néki kiosztott vinnivalót, első volt odalent a pincében, ő volt a lelke a gyerekek társasjátékainak. Néha átalkiáltott:

- Ernő bácsi, Pécs, Eger zavaró! Rögtön jön Budapest!

Kisült, hogy szó sincs zavarórepülésről. Elneveztük Katónkat Légó Katinak.”

T. igazgató úr

“szállító, azaz szállítmányozó vállalat igazgatója, őslakója a háznak; a menyét is odavette volt egy-két éve (mikor a fiát elvitték Ukrajnába), unokáját is, meg még a menyének az anyját meg a hűgát is, így osztán nem kellett most idegent befogadni a lakásba. T. igazgató úr művelt, világjárt, előkelő tartású úr volt; bőséges könyvtárából sok olvasnivalót kaptam, míg békén ott lakhattam. (...) T. igazgató urat mindennap jobban megszerettem. Valami újat

tanultam őnála. Bevezetett egy olyan országba, melyről sejtelmem se volt: a szállítványozás országába; olyan nagy ország az, mind az öt földrész benne van tengerestül. Indiával és Szudánnal, meg Japánnal, meg a Fokfölddel is vannak üzleti kapcsolatai T. úrnak; mindenhol és mindenhová mindent tud szállítani, pardon: szállítványozni. Teli volt egy polca lexikonnyi könyvekkel, ezek minden levele, minden oldala nemzetközi szállítványozási térkép. Angol kiadás. Ezeket a csoda részletes térképeket néztük délelőttönkint, a megfelelő könyvekben, orosz, francia meg olasz országrészek térképeit; reggeli után ti. mindig belátogattam az igazgató úrhoz. Elmeséltem neki az esti angol leadást (ő jókor fekvő); ott volt már akkorra a reggeli Pesti Hírlap is; az igazgató úr azután körzöbéli pici lemezzel lemérte a térképeken a távolságot, és úgy kombinálta, hány nap még Königsberg meg Livorno, meg Párizstól még hány hétnyire vagyunk. Ő volt az én katonai szóvivőm.”

“T. igazgató úr legalább tucat lakónak szerzett kezességet, minekután neki a irodája révén volt egynéhány svéd üzletbarátja. Ezek az emberséges svédek a kezeslevélben azt füllentették, hogy üzletfeleik a T. úrtól hozzájuk ajánlott személyek. T. igazgató úr maga pedig nem kért a svédségből. Nem volt gusztusa szerint való segítettetni magán. Ő azt mondja, fatalista. De különben is szentül hiszi, szeptemberig összeomlik Németország. Addig pedig nem lesz baj. Nincs vagon, nem lehet a zsidókat elvinni. Meg meri jósolni, hogy egy hét múlva, két hét múlva fegyveresen fordul szembe szembe a Wehrmacht az SS-el, tudja az egész világ, hogy így vannak egymással. (A két mutatóujját egymás ellen fordította.) Más uraktól is láttam már ezt a gesztust, ebben a vonatkozásban. Arra is számítani lehet már, hogy Magyarország kiugrik. Szép lenne, ha megelőznénk Romániát. Csudáltam T. igazgató úrban, amit F. úrban is, hogy ti. hűségesen tartja a vallását. Reggel szabályosan imádkozik, és ő se gyújt rá szombati nap; a templomba is eljár, és náluk is gyertyát gyújtanak pénteken este. Éppen csak a kóserség dolgában enged magának egy kis szabadságot. A vallásos voltát avval védi, azt mondja, illik az embernek egy közösséget komolyan venni. És jó az istenbe hinni, az istenre szükségünk van. És azt mondja, csak úgy tud az isten mellett biztosan megmaradni, ha vallását a hagyomány szerint űzi, az apja meg a nagyapja módja szerint, így mindig áhítatos gyerek marad majd. (T. igazgató urat késő ősszel kivitték Németországba, ott pusztult el ez a kedves, aranyos, jó ember.)”

Az építész

“Van itt egy építészünk, egyik templomot, múzeumot, halotthamvasztót a másik után rajzolja, csak hogy meg ne bolonduljon.”

F. úr

“F. úr mérnökember, negyvenesztendős; szép, magas, formás férfi, olyan a képe, mint volt a debreceni huszártiszteké. F. úr huszonnyolc esztendős korában, valahol a Körösök mentén zsilipek körül dolgozván, rávetette a szemét a mezei gyógynövényekre. Azokat ott szegény öreg asszonyok tépegették; hordták a patikusnak. Esztendő múlva tízszeres árat adott a falu nénijeinek, országosan árulta már annak a vidéknek a füveit, virágocskáit. Két esztendő múlva egész Európába küldte ide-amoda az ő kicsi vállalata a gyógynövényt; harmadik esztendőre Amerikába szállította már a Körös-parti áldást. Az lett a vége, kihítták Amerikába, vezetni valami óriási gyógynövénytelepet. Persze rengeteg magyar fűvel, virággal látta el azt a tengerentúli növénykultúrát. Hazajött 39-ben nyáron az özvegy édesanyját meglátogatni. Itt rekedt. Azt mondja, ha ki nem tör a háború, mind a két Amerikát végighódítja azóta a magyar gyógynövény számára. (F. úr is ilyen ellensége a hazájának.) Persze nem csak kereskedő meg igazgató volt a tengerentúl F. úr, fő munkája, hivatása ma már a növénynevelés. Itthon epekedik most dologtalan, bezárva ebbe a házba, anyja meg magára maradt asszonyhúga mellett.

Érdekes, hogy ez az ennyire modern fiatalember betű szerint követi a legortodoxabb zsidó dogmákat. Olyan vallásos nevelést kapott. F.-ék csak kósért esznek. Péntek estére gyertyák gyújt F. mama, s csukott szemmel, összekulcsolt kézzel imádkozik hangtalan a leánya is, mellette állván a gyertyatartóban égő két szál gyertya előtt. A gyertyák addig égnek, míg el nem kell sötétíteni. akkor bejön a szomszéd keresztény lakásból valaki a gyertyákat elfűni. Mert ha beállított a szombat, az igaz zsidónak a gyertyát se szabad eloltani. (...) De ami osztán igazán imponált, az az, hogy péntek esti gyertyagyújtástól szombat estig nem füstöl F. úr, pedig szenvedélyes szivaros. Leveszem a kalapom előtte, hacsak Jehova meg nem büntet a fedetlen fejemért.

F. urat különben, mint csak negyvenéveset, azért nem vitték el már régen munkára, mert autóbaleset érte pár éve; gerinctörése van, felsőtestét orvosi fűző szorítja.”

A hírnök

“Szinte minden estefelé ellátogat F. úrhoz egy húszonkét esztendős fiú, rokon; fehér karszalaggal dolgozik valamiféle üzemben; a keresztény zsidó munkaszolgálatos ti. nem sárga karszalagot hord, hanem fehéréket. Ennek a fiúnak olyan jó keresztény képe van, hogy bátran belóghat engedély nélkül is a városba, sose fogták még meg. A fejébe honvédsipka van; azt viselik különben a sárga karszalagos fiúk is. Járnak a házba más fiúk is, akik így meg- és belógnak Kelenföldről, Kőbányáról, akiknek a képin nem lehet a zsidót gyanítani; az útra

persze a fehér is, a sárga is leveszi a karszalagját. Szüleiket, rokonaikat, menyasszonyukat vagy kedvesöket látogatják ezek a vakmerő fiúk.

Az F.-ék látogatója jogász lenne, de hát. Mindennap hoz egypár friss hírt a gyerek. Éspedig nem rémhírt, hanem krémhírt. Először is referálja a délután ötórai londoni leadást. Ők mindig megkapják az angol híreket, főhadnagy úr megengedi az iroda beosztott zsidainak, hogy Londont hallgassák, övele együtt. Főhadnagy úr jó fiú, intelligens; ab ovo tudta, hogy a németet ki fogják ütni. (...) (M)eséli, hogy a fronton mindennap több a csetepaté német meg magyar csapatok közt. A végén kávét kap, kalácsot, vaját, cigarettát, igazán megérdemli.”

B. úr

“Kaptunk a baljós hírek mellett örvendetéseket is, legtöbbit B. úrtól (import-export), ő például egy nap avval jött haza, hogy az összes keresztény zsidóról leveszik a csillagot. A hercegprímásnak köszönhetjük. Most hallotta egy előkelő politikustól, ezredtársától, akivel a villamosmegállónál találkozott. Megjósolom, azt mondja, hogy elsejére leveszik a csillagot a keresztény zsidókról is; Magyarországnak sok van a rováson, – nagyon szurkolnak az urak, egy kis irgalomra spekulálnak a szövetségesek részéről. Egy-két nap múlva olyan nagy szenzációval lepi meg a szomszédait, hogy Románia fegyverszünetet kért. Még folynak a tárgyalások, azért nem adja le se Moszkva, se London, se New York. Ez a hír most jött Svájcából, hogy ő, B. úr kitől hallotta, azt nem mondhatja meg. Az urak meghallgatják B. urat, összemosolyognak, tudja mind, hogy az ujjából szopogatja a rózsás híreit. És az egész ház, ha másfelől is hall valami nem egészen megbízható hírt, arra azt mondja: B.-leadás.

Magamnak tetszik ez az ember, aki a mi kedvünkért is álmodik, szeretem a füllentést is, ha kellemes; de meg azt is megtanultam egypár év óta, hogy ha valaki föl mer tálalni egy fordulatot, eseményt, ami nyilvánvaló hogy nem faktum, akkor annak az eseménynek, annak a fordulatlak közel kell már lenni. Izeni magát, ami jön, ennek vagy amannak a képzelődő valakinek a száján keresztül.”

A szomszéd ház lakói

*“Második délután, mikor fölnéztem én is a tetőteraszra, a szomszéd teraszon fölfedeztem egy **derék piktor** ismerősömet, ott állott a staffeláj előtt, a gyönyörű zöld Szigetnek egy részletét festette. Az a ház is csillagos ház volt. Nem kellett, csak derékig érő vaskorlátan átkelni, az választotta el a két tetőteraszt. Még egy ismerős urat találtam a szomszéd tetőn, hasalt a fürdőköpenyén, olyan barna volt már, mint a beduin.*

- Jó dolgunk van, ugye, mester - azt mondja, s emelte fejét -, hol itt valami fa, hogy lekopogjam? - a piktor nyújtotta le néki az ecsetje nyelét.

Könyökölvén azután ketten az újpesti híd felé, elszórakoztatott a piktorom az ő házuk emberi állapotaival. Abban a lakásban, ahol ő is fészkel, van ott egy meghibbant öreg hölgy, **a szomszéd anyósa**, az régen azt hiszi, hogy a veje meg a lánya meg akarják mérgezni. Az unokája viszi reggel az ágyához a teát, annak inni kell egy kanálkával, mielőtt ő belészörpöl; a vas zsemlyébe se harap addig, sőt a gyümölcsbe se soha, míg azt az unokája meg nem kóstolta. A riadó után tuszkolni kell mindig le az óvóhelyre (meg kell jegyezni, hogy süket); nem hiszi el, hogy bombáznak, azt képzelem, ezt a mesét a leánya meg a veje találták ki, hogy őt rémítsék.

Másik **beteg asszony**, fölöttük egy emelettel, az is érdekes. Egész nap a karszékben ül, hűdött. Ő keresztény (őskeresztény, ahogy most mondják), az ura zsidó. Menyasszony korában támadt az izületeire a nyavalya; ez az ember nem hagyta ott, elvette azon betegen. Pedig szegény lány is volt. Hát kérlek, amikor divatja jött, az asszonyon is kitört az antiszemitizmus. Őrült Hitler-imádó, hangosan magasztalja mindig a fűrert, és szidja a zsidókat reggeltől estig. Két fiát munkaszolgálatra vitték az orosz frontra, azokat se sajnálja. Hallottál, kérlek, ilyet?

Van azután itt **egy család**: a szülék nem akarták a lányukat a szerelméhez adni, mert a fiú vagyontalan. De a leány hozzáment. Az összeköltözéskor a fiatalok ide kerültek a szülékhez. Egypár napig nem bántották a szülék a fiút, azután kezdődtek a csúnya jelenetek; most az a helyzet, hogy vejöknek nem adnak enni. A leányuk éhségstrájkba kezdett; bögött éjjel-nappal; egyszer ki is akart ugrani az ablakon. Most már megtört, eszik. De a fiúnak nem tud enni adni, vigyáznak a körmire. A szomszédok táplálják a fiút. El akartak persze költözni a fiatalok, nem kaptak helyet sehol se.

És kérlek, az is elég groteszk, amit egy negyedik lakás felől mesélek neked. A lakás **bizonyos asszonyé**, az nemrégén vált el, a kislányával itt maradt. Most hozzáköltözött az **udvarlója** is, aki különben el fogja venni. És két barátnéját fogadta be, urastul, gyerekestül persze. Most jön az **elvált férj**: az sehogy se tudott valami tisztességesebb helyet kapni, azt is idevette az asszony, berendezett egy kis szobát néki a maguk szobája mellett. Szép nagy lakás az a lakás is. Regény ez barátom, nem?” (Kiemelések tőlem, NG)

ZSIDÓ NYARALÁS

Szép Ernő élményétől a rekonstruktív fikcióig

doktori értekezés tézisei

Németh Gábor

2018

Témavezető:

Schulze Éva

I. AZ ÖTLET ÉS VIDÉKE

A doktori dolgozat tárgyául választott forgatókönyv, a *Zsidó nyaralás* ötletét Szép Ernő *Emberszag* című könyve adta. Az író kényszerlakhelyét 1944 júniusától október közepéig a Pozsonyi úton, egy csillagos ház negyedik emeleti, Dunára néző lakásában jelölték ki. D. báró, az emberséges házparancsnok megengedte a ház kényszerlakóinak, hogy a tetőemeleten “nyaraljanak”. A Stauffenberg-merényletet követő napokban a lakók euforikus állapotban voltak, bíztak a háború közeli végében. A rendkívüli helyszín és a különleges időpont együttállása ígéretes drámai helyzetet teremt, és alkalmas inspiráció lehet egy 55 perces tévéjáték forgatókönyvének megírására. A *Zsidó nyaralás*-ban megpróbálom rekonstruálni azt a napot, amikor a Dunapark-ház tetőemeletén felébredt a remény, hogy ami addig az elkerülhetetlen végzetnek látszott, talán csak rémálom, amiből az üldözötteknek módjuk lesz felébredni.

Dolgozatom első fejezete vázlatos Szép Ernő-portréval indul, majd a napló stilisztikai eljárásait vizsgálja. Aztán kitérek a személyes motívumokra: magam egy volt csillagos házban nőttem fel, az Ó utca 48-ban, a hatodik kerületben, az általános iskolát az Újlipótvárosban végeztem. Kisgyerekként, majd kamaszként módom volt érzékelnem szülőháza és “Újzséland” elhallgatásokkal és titkokkal terhes légkörét. A következő részben a napló utalásai, a híres Dunapark-ház egykori leírása és a környék bejárása alapján azonosítom Szép Ernő egykori kényszerlakhelyét, végül az *Emberszag* találó, pár mondattal

élesen megrajzolt portréit felhasználva, kitérek a megírandó történet lehetséges karaktereinek vázolására.

II. FORRÁSKUTATÁS

Ebben a részben arra törekszem, hogy kijelöljem a képzelet határait, illetve, hogy a lehetséges források megtalálásával és elemzésével felkészüljek a történet megírására. A csillagos házak lakóinak írásos visszaemlékezéseinek ismertetése után elemzem a Hofstätter-házak a Tér és Forma című folyóiratban megjelent leírását; ismertetem Újlipótváros korabeli lakosságának összetételét; kitérek a Stauffenberg-merényletre és azt követő napokban hozzáférhető, az eseménnyel kapcsolatos hírekre. A dialógusok nyelvi rétegeinek feltárásához példákat veszek a magyar fattyúnyelv szótárából és a jiddis szóláskincsből. A lehetséges történések körének bővítéséhez felsorolok néhányat a magyar középosztály társas időtöltései közül. Végül a dunaparti tetőterasz elhelyezkedése és stílusjegyei okán és a történelmi szituáció sugallatára a hajó-metaforát mint a megírandó történet egyik motívumát idézem fel, Forgács Péter Exodus című, archív anyagokból szerkesztett filmjének segítségével.

III. KONCEPCIÓ

A harmadik fejezet a megírás elveit rögzíti. A forgatókönyv írása közben az a szándék vezérelt, hogy eltérjek a Holokauszttal mint témával foglalkozó műalkotások jól bevált, pátosszal és tragikummal operáló kliséitől, bőséggel használjam a groteszk stíluselemeit, és utaljak a közép-európai létezés fanyar humorral dolgozó túlélési stratégiáira. Ebben a fejezetben ejtek röviden szót a tervezett film meghatározó filmnyelvi rétegeiről, és arról a nehézségről, amit a zsidó hitélet tilalmai jelentettek egykor az itt élők számára. Ezek a tilalmak inkább lehetőségek és sugallatok a történet alakítása szempontjából. A forgatókönyv három elbeszélési módot váltogat. Az első történetsík a jelenben játszódik, a második a múltban, harmadik pedig a két időszávot összekötő főszereplő emlékeit villantja fel. Ennek megfelelően a forgatókönyv három jellemző gépállást társít a filmes narratíva három rétegéhez.

IV. A FORGATÓKÖNYV

A történet 2018. július 21-én kezdődik, amikor a Stauffenberg-merénylet idején 12 éves, most 86 éves túlélő, a hatvan évvel ezelőtt Amerikába emigrált, pár napra hazalátogató főszereplő, Tábori Pál felmegy a Dunapark-ház tetőemeletére, hogy visszaemlékezzen a csillagosházban töltött időre. Itt találkozik a 21 éves Lilivel, aki az évtizedek alatt tökéletesen elpusztult egykori tetőkert helyén maradt, kopár betontetőre jár jógázni. Kettejük véletlen

találkozása ad alkalmat Tábori számára, hogy felidézze az itt történeteket. Ezeket az eseményeket mutatja meg és egészíti ki a Tábori számára sem ismert elemekkel a film történetének másik, 1944-ben játszódó főszála. Az elbeszélést a főhős szubjektív, felvillanó emlékei árnyalják és tagolják. A célom az volt, hogy értelmezhető legyen az egykor itt történt események Tábori számára sem teljesen ismert mélyárama.

V. EPILOGUS

Az ötödik fejezetben az írás közben szerzett tapasztalatokat szembesítem az előzetes elképzelésekkel, jelezve az újraírás esetleges szempontjait, témavezetőm és opponenseim forgatókönyvet érintő kritikai megjegyzéseit figyelembe véve.

A doktori értekezést irodalomjegyzék és függelék zárja, melyben két szöveget közlök, az egyik az Ó utca 48-as számú ház egykori lakójának, Magyar Máriának a visszaemlékezése, melyet a hetvenes évfordulóra, a Csillagos házak-projekt honlapjának számára készített, a másik pedig egy részlet az Emberszagból, amelyben Szép Ernő pársoros miniportréban rajzolja meg sorstársainak arcképét.

University of Theatre and Film

JEWISH VACATION

From the experience of Ernő Szép to reconstructive fiction

Gábor Németh

2018

Supervisor:

Éva Schulze

I. THE IDEA AND ITS REALMS

The idea of the script - chosen to be the subject of the thesis - Jewish Vacation came from Ernő Szép's book *The smell of humans* (Emberszag). The writer's compulsive residency was set out in a yellow star house's fourth floor flat at Pozsonyi Street facing the Danube from June to October 1944. Baron D. the humane commandant of the house let the residents who were forced to live in the property have their 'vacation' on the rooftop floor. During the days following the Stauffenberg assassination the residents were in a state of euphoria. They had faith in the approaching end of war. The synod of the extraordinary location and the specific date creates a promising tableaux and could be an appropriate inspiration to the writing of a 55 minute long TV play's script. In Jewish Vacation I try to reconstruct the day when on the rooftop of the Dunapark house hope awoke that what up to that point seemed to be inevitable destiny might just be a nightmare. From which nightmare the persecuted will have the possibility to wake up.

The first chapter of my thesis starts with a sketchy Ernő Szép portrait then it observes the stylistic methods of the diary. After that I touch on personal motives. I grew up in a one-time yellow star house in number 48 Ó Street in the sixth district of Budapest. I went to primary school in Újlipótváros. As a child then as a teenager I was undebarrred to perceive the atmosphere of my home of birth and "Újzséland" heavy of concealment and secrets. In the next chapter I identify Ernő Szép's one-time compulsive residency following the going-over of the neighbourhood the house's one-time description and the diary's hints. Finally using the relevant portraits of *The smell of humans* depicted with one or two sentences I touch on sketching the possible characters of the story which is to be written.

II. RESEARCH

In this chapter I aim to set out the limits of imagination and to prepare for the writing of the story by finding and analysing the possible source-materials. After the review of the reminiscences written by the compulsive residents of the yellow star house I analyse the description of the Hofstätter houses published in the periodical called *Tér és Forma* (Space and Shape). I review the one-time synthesis of the residents of Újlipótváros. I touch on the Stauffenberg assassination and the available news in connection with it of the following few days. To explore the linguistic layers I take examples from Hungarian slang and yiddish vocabulary. To widen the sphere of the potential actions I mention some of the social pastime activities of the middle class. Finally on the grounds of the location and the stylistic marks of the rooftop floor and the impulse of the historical situation I recall the metaphor of the ship as one of the motives in the story to be written with the help of Péter Forgács's movie *Exodus* which is edited out of archive material.

III. CONCEPT

The third chapter anchors the theorem of writing. While writing the script I was led by the purpose to differ from the pieces of art which deal with the Holocaust as a theme which operate with clichés of long standing full of pathos and tragedy. I rather chose to use the stylistic marks of grotesque and reference the strategies of survival operating with tart humor about the Central European existence. In this chapter I mention briefly the planned movies' determined linguistic layers and about the difficulty that the prohibition's of the Jewish religious life meant for those who lived here one time. These prohibitions are rather possibilities and impulses from the perspective of editing the story. The script switches between three recitals. The first one takes place in the future the second one in the past and the third one is the recollections of the protagonist connecting the other two. Thus the script will associate three specific camera angles to three different layers of the narrative.

IV. SCRIPT

The story begins on July 21 2018 when the survivor who was 12 during the Stauffenberg assassination and is now 86 - the main character, Pál Tábori who migrated to the States - who's visiting for a few days goes up to the rooftop floor of the Dunapark house to recall the time spent in the yellow star house. Here he meets 21 years old Lili who does yoga on the one time roof garden which died down perfectly over the years. The couple's unintentional meeting gives Tábori the possibility to relive what happened here. These events are shown and completed elements even the main character knows nothing about in the other main plot which takes place in 1994. The narrative is toned and articulated by the main

characters's subjective flashing questions. My goal was to make the one-time events interpretable for the main character who doesn't seem to know everything.

V. EPILOGUE

In the fifth chapter I confront the experience gained over the course of the writing with the precursory expectations marking the occurrent considerations of rewriting my supervisor's and opposers's critical comments on the script taken into account.

The DLA thesis is closed by a bibliography and an appendix in which I publish two texts. One of them is a diary written by Mária Magyar - who also lived in number 48 Ó Street - for the website of the yellow star house project's. The other one is a portion of *The scent of humans* in which Ernő Szép depicts the likeness of his fellow sufferers in mini portraits no longer than a few lines.

Németh Gábor

CURRICULUM VITAE

1956. november 23-án születtem, Budapesten. Az általános iskolai tanári diploma megszerzése után egy évig napközös nevelő voltam az Irányi utcai általános iskolában, közben újságot hordtam, és nyomdai korrektorként dolgoztam. Az újságíróiskola elvégzése után a *Napi világgazdaság* tördelőszerkesztője voltam 1986-ig, aztán a budapesti *Design Center* sajtóreferense, majd az *Ipari Forma* című folyóirat főszerkesztője. 1992 és 1994 között az Írószövetség *Magyar Napló* című kéthetilapjának tervezőszerkesztője, majd rovatvezetője, végül megbízott főszerkesztője. 1994 és 2007 között a *Magyar Rádió Irodalmi Szerkesztőségében* dolgoztam, eközben 2004-2005-ben a *Magyar Narancs* kulturális rovatát szerkesztettem, és részt vettem az *Octogon* című építészeti és design folyóirat alapításában. 2006-2007-ben a *litera* című internetes portál főszerkesztője voltam. 2001-től 2007-ig óraadó voltam a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, 2007 óta pedig

ugyanitt főállású oktató vagyok. Alapító tagja vagyok az Örley-körnek és a Szépírók Társaságának, tiszteletbeli tagja maradtam a József Attila Körnek.

Tanulmányok:

Berzsenyi Dániel Gimnázium, Budapest (1975)

Budapesti Tanárképző Főiskola (1979)

Bálint Görgy Újságíró Iskola (1983)

Szegedi József Attila Tudományegyetem (2014)

Könyvek:

Angyal és bábu, 1990

A semmi könyvéből, 1992

Eleven hal, 1994

A huron tó, 1998

Elnézhető látkép, 2002

Zsidó vagy?, 2004, 2006

A tejszínről, 2006

Egy mormota nyara, 2016

Ez nem munka, 2017

Regény Szilasi Lászlóval közösen:

Gabriely György – Poletti Lénárd: Kész regény, 2001

Beszélgetőkönyv Sebők Zoltánnal:

A mémek titokzatos életéből, 2004

Filmek:

Presszó (r.: Sas Tamás, 1998.)

Balra a Nap nyugszik (r.: Fésős András, 1999)

Végsőjáték (r.: Kardos Sándor, 2007)

Átváltozás (r.: Kardos Sándor, 2009)

A sírásó (r.: Kardos Sándor, 2010)

A zöld sárkány gyermekei (társíró, Miklauzic Bencével és Maruszki Balázssal, 2011)

Éden (2018, társíró, Kocsis Ágnes, Enyedi Éva)

Hét kis véletlen (2018, társíró, Gothár Péter, Bognár Péter, Szvoren Edina)

Színdarabok:

Leer, 1998

Túl az egészen, 2003

Ahol a farkas is jó, (Gothár Péterrel, Rubin Szilárd művei alapján) 2014

Díjak, ösztöndíjak:

József Attila-, Márai-, Szinnyei-, Déry-, Füst Milán-díj

Vilmos-díj, a Szépirodalom Társaságának Díja, Üveggolyó díj,

Az év írója (2016),

Móricz- és Soros ösztöndíj

TÉMAVEZETŐI VÉLEMÉNY

Németh Gábor: Zsidó nyaralás

Németh Gábor doktori munkájának címét és alapötletét Szép Ernő már 1945-ben megjelent könyve, az Emberszag, közelebbről egy abban megörökített különleges történet adta. Az író kényszerlakhelye 1944 augusztusától október közepéig egy Pozsonyi úti csillagos házban volt, melynek emberséges házparancsnoka megengedte, hogy a zsidók is használhassák a ház város felett lebegő, békebeli strandra emlékeztető tetőteraszát, ahol napozni és zuhanyozni, olvasni és kártyázni, beszélgetni és játszani lehetett. A legsötétebb vészkorszakban, egyetlen ember döntésének köszönhetően, néhány zsidónak rövid időre megadatott a normális élet illúziója. Ez az izgalmas, abszurd helyzet a DLA disszertáció témája, s a mestermunka, a Zsidó nyaralás című forgatókönyv alapszituációja.

Az esszé struktúrája logikus és világos, az egyes fejezetek - az ötlet sokoldalú vizsgálata, a széleskörű forráskutatás, a virtuális /rekonstruktív/ realizmus írói elveinek kérdésköre, a vi-

zuális koncepció - jól mutatják a téma összetettségét, erős lehetőségeit. Az ötlet és vidéke című, bevezető fejezetben például Szép Ernő miniportré, irodalmi műelemzés, várostörténeti és építészeti „nyomozás”, személyes emlékek és indíttatás alkotnak harmonikus egységet, míg a Forráskutatásban s a Madárlátta történetekben a forgatókönyv megírásához szükséges alapos és sokoldalú háttérmunka, és a filmes feldolgozás dramaturgiai és stílári kérdései dominálnak. A színes és gazdag tematika egységét az biztosítja, hogy a minden elképzelhető részletre kitérő vizsgálódás fókuszában mindvégig az erős és határozott alaptéma áll. Mindez a Németh Gábor szépiírói munkásságából ismert, ironikus és érzelmes, merészen asszociáló, az adott korra és a jelenre, valamint önmagára is őszintén reflektáló, élvezetesen eredeti stílusban.

A forgatókönyv első változata egyértelműen bizonyítja a történet érvényességét, a valós események rekonstruktív fikciójának hitelességét, a sokoldalú kutatómunkából merítő kreativitást, s a történet filmes elmesélését meghatározó, azzal szoros összhangot alkotó, egyéni hangú, vizuális narratívát.

Véleményem szerint kimagasló színvonalú doktori dolgozat született, amely példa értékű a tekintetben, hogy ideális esetben mit várunk egy DLA disszertációtól. Ezen túl azért is nagyon fontos, mert egyetemünk hallgatói, s minden filmes számára meggyőző és tanulságos példa lehet, hogy mekkora felelősséggel jár egy téma kiválasztása, mennyi és milyen gondolkodás, kutatás, munka kell ahhoz, hogy egy igaz történetből hiteles fikció, az ötletből megvalósítható forgatókönyv, s remélhetően film legyen.

Javaslom a nyilvános védés megtartását.

Schulze Éva

témavezető

